ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!
ВОЛЯ НАРОДАМ! ВОЛЯ ЛЮДИНІ!

# ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ
# LIBERATION PATH

## З М І С Т

Э. Р.
УКРАЇНСЬКЕ ЖІНОЦТВО В БОРОТЬБІ З ОКУПАНТАМИ

Є. О.
НА ПОРОЗІ НОВОГО РОКУ

Б. Бора
ДО ВІТЧИНИ

О. Д.
ПРО КОНЦЕПЦІЮ СУВЕРЕННОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

А. Д.
МОСКОВСЬКІ ЕКСПЕРИМЕНТИ

М. Ковалевський
УКРАЇНСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ЦЕРКВА У ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ

П. Карий
ШЛЯХИ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРІЯЛІЗМУ

Полк. М. Кубанець
ЗНАЧЕННЯ ПАРТИЗАНСЬКИХ АКЦІЙ У ВЕЛИКІЙ ВІЙНІ

Проф. П. Курінний
ЧОМУ НА СВІТОВОМУ РИНКУ НЕ МАЄ НАУКОВИХ ВИДАНЬ СССР

Микола Барвінський
ШЛЯХИ НАЛАГОДЖЕННЯ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ

А. Кирпич
МАРКСИЗМ, ЯК ЙОГО ЗАСТОСУВАЛА ІСТОРІЯ

———
ВІДКИНЬМО ВСІ НАСЛІДКИ ВОРОЖИХ ОКУПАЦІЙ

М.
З НАГОДИ ЮВІЛЕЮ КНИГИ ДЕ КЮСТІНА

Кн. Токаржевський Карашевич
ВІЙСЬКО ЗАПОРОЗЬКЕ НИЗОВЕ

П. О-ко
ЧОТИРИ РОКИ ПІД СЛІДСТВОМ

———
МРІЇ І ФАКТИ

———
З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ, ВІДІЙШЛИ ВІД НАС..., КРІЗЬ ПРИЗМУ, ДВА СВІТОВІ ГІГАНТИ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК
Ч. 2 (65) ЛЮТИЙ 1953 РІК VI

**ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ**
Суспільно-політичний місячник
Видає:
УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

LIBERATION PATH
Published by the
UKRAINIAN PUBLISHERS LTD.

РЕДАГУЄ КОЛЕГІЯ

АДРЕСА АДМІНІСТРАЦІЇ: 237 LIVERPOOL ROAD, LONDON, N.1., Tel. NORth 1828
АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: 28 MINSTER ROAD, LONDON, N.W.2., Tel. HAMpstead 1771

## НАШІ ПРЕДСТАВНИКИ

**АВСТРАЛІЯ:**
Fokchan Library Co. Book Supply
17, Acacia St. Clenroy, W.9. WIC.

**АРҐЕНТІНА:**
Olexa Bunij
Colle Gutenberg 3813. Buenos-Aires

**БЕЛЬҐІЯ:**
Omelan Koval
Bd. Charlemagne, 72. Bruxelles, 4

**КАНАДА:**
Wasyl Kuc
P. Box 391, Hutingdon, P. Quebec

**НІМЕЧЧИНА:**
Wolodymyr Jaworskyj
Nurnberg 39, Oppelnerstrasse 262.

**ПАРАҐВАЙ:**
A. Kutchynskyj
Casilla de Correo, 1.,
Carmen del Parana.

**США:**
Olexander Kobasa
936, W. 7-th St. Chester. Pa.

**ТУНІС:**
Dr. Wolodymyr Sawtshak
Berrage de Ben-Metir
Boite Postale 15. Ain Draham

**ФРАНЦІЯ:**
Osyp Kozak
64, rue Rabelais, Lyon. 3, (Rhone)

**ШВЕЦІЯ:**
Ovs. J. Kostiv
c/o Johansson
Tors. gt. 49. III., Stockholm.

**Всіх наших Кольпортерів, Передплатників і Читачів поза Великобрітанією просимо розраховуватися з нашими Представниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.**

**Одночасно закликаємо всіх наших Читачів і Прихильників допомогти нам розбудувати журнал. Якщо вам подобається »В.Ш.« - придбайте для нього хоч одного нового передплатника або читача з-поміж Ваших знайомих, чим створите тривалі підстави для існування й розвитку Вашого журналу.**

### ДО ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І КОЛЬПОРТЕРІВ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

Просимо всіх Передплатників, Читачів і Кольпортерів своєчасно сплачувати належність на свій журнал. Заборгованість утруднює розвиток журналу, а навіть позбавляє В-во необхідних фінансових засобів для випуску кожного нового числа.

Звертаємось зокрема до тих читачів і кольпортерів, заборгованість яких є більша, як за два місяці, і для В-ва творить поважну суму грошей, необхідних для дальшої діяльности.

**Адміністрація »Визвольного Шляху«**

### ДО УВАГИ ЧИТАЧАМ

Трапляються випадки, що читачі »В.Ш.« або »Укр. Самостійника«, полагоджуючи свої грошеві розрахунки з Адміністрацією »Української Видавничої Спілки«, недбало адресують листи. Трапляється так, що число дому ставлять, наприклад, Адміністрації, а назву вулиці подають редакції, або навпаки.

Тому звертаємо увагу, що адреси Адміністрації і Редакції »В. Ш.« — це дві різні, цілком окремі адреси (одна в північно-західньому, друга в північному Лондоні) і ані пошта, ані В-во не можуть нести відповідальности за адресовані у вищезгаданий спосіб листи. Просимо дотримуватись точно котроїсь одної з адрес: Адміністрації — в справах адміністративних, Редакції — в справах редакційних, а в жодному випадку не змішувати двох адрес в одну, бо так постає цілком фіктивна, фальшива адреса. Це робить багато клопоту пошті, а навіть може стати причиною затрачення листа, якщо він не реєстрований та без зворотньої адреси адресанта.

**Українська В-ча Спілка**

## УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« У ВЕЛИКОБРІТАНІЇ

**Річна передплата . . . . . 1 ф. 1 ш.**
**Піврічна передплата . . . . . 10 ш. 6 п.**
**Тримісячна передплата . . . . . 5 ш. 3 п.**
**Ціна одного примірника . . . . 1 ш. 9 п.**

**В інших країнах - у перечисленні на валюту даної держави.**

# ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

LIBERATION PATH

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

Рік вид. VI. Ч. 2 (65) ЛОНДОН, ЛЮИТЙ (FEBRUARY), 1953 Ціна — 1 ш. 9 п.


## Українське жіноцтво в боротьбі з окупантами

Відмінно від стилю московського життя, в нас, на Україні, роля жінки дуже велика і значна. Протягом цілої української історії зустрічаємо світлі постаті наших жінок, починаючи від княгині Ольги, яка суворо мстить смерть свого мужа-князя та розумно й справедливо править державою і переходить в історію, як одна з визначних володарів на княжому престолі.

В нас жінка завжди рівноправна з мущиною. В родині немає верховодства одного, але спільна праця й турбота за дітей, гармонійна співпраця, взаємна порада і спільне обміркування всіх справ. Наша жінка вільна від німецького нехтування жінки, що відоме, як три »К«, визначує їй обмежену ролю тільки до »кюхе« (кухні), »кірхе« (молитися в церкві) і »кіндер« (опікуватися дітьми). Українська жінка приймає участь і в громадському житті і то не від сьогодні. Чи не знаємо ми світлого прикладу Марти Борецької? А матері великого гетьмана Мазепи, до якої в манастир ходив він зчаста по поради?

За козацьких часів українська жінка, поза Січчю, в тодішніх визвольних змаганнях відограла також визначну ролю. Під час нападів татар не одна українська жінка з шаблею в руках боронила своєї родини, своєї рідної землі. Такі героїчні вчинки української жінки маємо в повістях Чайковського, Кащенка і других. Не інакше було теж під час наших визвольних змагань у 1917-20 рр., коли різні Марусі в повстанських одностроях ставали на ворога.

А як не згадати тут »єдиного муцини після Шевченка в українській літературі« — як сказав Іван Франко — Лесю Українку, яка так героїчно оспівувала наші прагнення до волі. »Проти надії буду сподіватися! Проти надії твориму пісні!« — і творила, сподівалася. Її кредом стало »Контра спем сперо«. А її мати Олена Пчілка? А Ольга Кобилянська, яка своєю глибиною думки далеко перевищала в своїх повістях, нав'язуючи до думок Ніцше, наших письменників мужчин.

Коли ж перейти до новіших часів, до наших визвольних змагань з-під большевицького чи польського поневолення, то там золотими буквами записані імена українських жінок-революціонерок. Згадати хоч би процес Спілки Визволення України і мужню поставу на ньому видатної письменниці Людмили Старицької-Черняхівської. А в той час на ЗУЗ виростав подібний тип жінки-героїні. Польща жорстоко здавлювала наші змагання до волі. До боротьби проти неї станули всі українські шари, старі й молоді, жінки й мужчини.

Одною з перших героїчних жертв тієї боротьби проти польського окупанта є сл. п. Ольга Басарабова, замордована польською поліцією в підвалах слідчої тюрми на Яховича у Львові. Замордували її, незламну героїню, коли вона не хотіла видати друзів, членів Української Військової Організації (УВО), а відтак повісили у варварський спосіб знівечене її тіло, щоб закрити свій ганебний злочин. Вбита Ольга Басарабова ганебної пам'яті польським поліційним комісаром Кайденом. Одначе пам'ять про неї в українському народі лишилася назавжди. Щороку, по всьому світі, де живуть українці, відбуваються святкування в честь Ольги Басарабової. На прикладі її життя і смерти виховувалися й виховуються тисячі найкращих борців за українську визвольну справу. В її сліди пішли інші членки ОУН, як от засуджена у варшавському процесі на 15 років тюрми Дарія Гнатківська, яка мужньо видержала слідство, не заломилася і не зрадила жодної тайни Організації. Героїчним слідом Ольги Басарабової пішла теж Катруся Зарицька, засуджена також у варшавському процесі за атентат на міністра Перацкого, а відтак вдруге засуджена на процесі Крайової Екзекутиви ОУН у Львові. Ця жінка вписала своє ім'я золотими буквами в історію сучасних визвольних змагань. Вона, на спілку з іншими, творила Український Червоний Хрест при УПА.

В той час виростали й інші безчисленні героїні нашої визвольної боротьби. Вони, передусім, безіменні, нікому не відомі. І так не знана ширшому загалові Галя Левицька, що в 1940 р., переходячи кордон з Заходу на Україну, застукана большевиками, розірвала себе гранатою.

У тій боротьбі виростала теж жінка, мати, вихованиця наших бойовиків. Кому не краялося серце, коли читав про процес сл. п. Біласа і Данилишина і одночасно про сумні, але такі зворушливі згадки, про достойну поведінку матері Данилишина чи сестри Біласа, які прощали їх на смерть, не пустивши сльози? Більше того, вони додавали засудженим сили видержати їхню Голготу. »Я знаю, що мене жде і смерти не боюся. Мені тільки жаль, що я не можу вже більше працювати для Матері-України«

— кликав Данилишин. А в той час, в куті, на судовій розправі сиділа його мати і сумно усміхалася, дивлячися на свого великого сина, який забув у тій хвилині про все земне, дочасне, а бачив лише одне: Україну — Матір для всіх! І вона, його скорбна матір, хоч тратила сина, мужньо й по-геройськи сказала: »Він уже не лише мій син. Він син усієї України, матері нас усіх«.

Ось це наша мати-селянка, мати тої святої української землі; матір, якої не треба шукати в історії античних днів, бо празразки матері-патріотки маємо ми тут, таки у нас. І вони перевищають усі античні знані приклади. Як сьогодні пригадую собі стареньку бабусю Катрусі Зарицької, яка постійно приходила відвідувати свою внучку до тюрми. Але вона ніколи не просила тюремних властей будь-яких полекш для своєї внучки, ані продовження побачення з нею чи кращої келії. »Всі наші дівчата в'язні однакові, я не хочу жодних полекш для моєї внучки, коли їх не мають всі інші в'язні« — повторяла старенька бабуся. Або, знала я одну матір в'язня, яка сто п'ятдесять кілометрів їхала за позичені гроші, щоб відвідати й побачити сина після років його ув'язнення. Але вона відмовилася піти на побачення і вернулася з нічим домів, коли їй суддя запропонував побачення через тюремну решітку. »Мій син не є злочинець, щоб ви мені його показували через решітку« — сказала вона.

Українські жінки-революціонерки виконували під польською окупацією важкі завдання зв'язкових, машиністок, керівників жіночих організаційних мереж, допоміжних сил при бойових актах, постачаючи перед і після атентатів зброю, слідили польських міністрів, комісарів поліції, вели пропагандивну роботу, вишколювали й виховували юнацтво. Не було майже жодного бойового акту, який був би переведений без помочі жінок-революціонерок, почавши від атентату на міністра Перацкого, кінчаючи на комісареві Чеховському. Сл. п. Березинського супроводжала недалеко місця атентату теж жінка-революціонерка, яка забрала від нього зброю по атентаті, купила йому білет залізничий і т. п. На жінок менше звертала увагу поліція, не сподіваючися, що українська жінка буде спроможна на такі чини. І на тлі боротьби проти польської окупації ширилася згодом боротьба проти німців і большевиків, проти яких на Осередніх і Східніх Українських Землях не менш геройсько боролася українська жінка.

Українська мати під Польщею мусіла боротися теж за душу української дитини, яку в польській школі хотіли винародовити, не дозволяючи навіть називати себе українцем. В чистоукраїнських селах закладали польські школи, давали польських учителів, щоб деправувати душу української дитини. І українська мати вчила дитину в хаті української абетки, історії України, а понад усе розказувала їй про героїчні чини тодішніх революціонерів, борців і бойовиків УВО-ОУН, Спілки Визволення України і Спілки Української Молоді, які нещадно були винищувані большевиками. Саме тоді на ЗУЗ прийшло до т. зв. »шкільної акції«, де діти масово вимагали української школи по дусі і формі, а українська мати заохочувала їх видержати. Цілі села ставали до цієї масової шкільної акції, заініційованої ОУН.

Коли Організація Українських Націоналістів стала в захист українського робітництва, що немилосердно використовувалося польською владою, організуючи т. зв. »рільничі страйки«, українські жінки стали в перші лави тої акції. Коли поляки спроваджували за півдармо з нашого Підгір'я бойків на жнива, заставляючи їх жати за 13-тий сніп, українське село, жінки і мужчини, стали негайно в допомогу визискуваним братам і сестрам з-під гірських околиць. Нераз, коли польська поліція багнетами і гострою зброєю розганяла страйкуючих, у перші лави ставали жінки, заслоняючи своїми грудьми »винуватців« за страйки. А в час ганебої пам'яти пацифікації на ЗУЗ українська жінка-революціонерка була теж катована по-варварському польською »солдатескою«, яка навіть старих матерів побивала. Але ніщо не зламало духа української жінки. Коли впала Польща, на ЗУЗ прийшла Москва і вся Україна опинилася в єдиній неволі. Українське жіноцтво ще могутніше включило себе в революційно-визвольний процес, як на ЗУЗ так і на ОСУЗ.

Героїчна Українська Повстанська Армія, воюючи на два фронти — проти німців і большевиків — здобула собі всенародню масову піддержку, включаючи в свої ряди також українське жіноцтво. Українське жіноцтво докладало багато своїх сил у розбудові Українського Червоного Хреста при УПА, сповняючи в підпільних шпиталях і повстанських відділах функції медичних сестер.

Роля українських дівчат і жінок у сучасній визвольно-революційній боротьбі — це роля сірих героїв, про яких, на жаль, ми так мало знаємо на еміграції. Славний командир УПА, Степан Хрін, у своїх спогадах-хроніці (»Зимою в бункрі«) згадує про українських дівчат, членів ОУН і учасників УПА, як про тих, що »записали себе сотнями героїчних чинів, хоробрістю на полі бою і відвагою. Невтомною муравлиною працею біля писальних машин у криївках, не бачучи нераз роками цивільного населення«. Вони також »виконували функції розвідчиків, санітарів, фармацевтів, лікарів«. Командир Степан Хрін на підтвердження наводить декілька прикладів про дівчат Лемківщини і Перемищини. Ось вони:

Фармацевтка Богданна-Зена, під час наскоку поляків у квітні 1947 р. на бункер у Перемишлі, де були ранені стрільці УПА, розірвала себе гранатою. Кущевий господарник III-го району на Лемківщині — подруга Тамара, осінню 1946 р., ранена, дісталась в руки ворогам. Вона витримала жорстокі тортури й не зрадила таємниць. Подібно по-геройськи витримали тортури ворога подруги Лісова і Леся. У підземеллях шпитальки на Хрещатій, в січні 1947 р., окружені ворогом, пострілялися подруги: Дора (з Перемишля), Пчілка (з с. Прусіка), Калина (з с. Воля Горянська). Славно загинула машиністка при команді Відтинку (КВ) »Лемко« — подруга Зена. Під час облави вона без зброї попала в руки польського комуністичного війська. Катували її в лісі прикладами крісів, кололи багнетами, але вона, хоч знала про всі архіви КВ і про те, що на деревах сидять

повстанці, не зрадила. Її так і замучили. Подруга Степова, родом з Полтавщини, що виконувала функцію надрайонового референта пропаґанди, згинула в бою з червоними поляками. Про її мужність і геройство говорить такий приклад: під час бою з ворогом поранено тяжко ком. Хрена, він лежав непритомний на полі бою. Подруга Степова з пістолею в руках завертає стрільців і під загрозою, що буде їх стріляти, виносить з поля бою непритомного др. Хрена, не зважаючи на сильний кулеметний вогонь. Подруга Христя (з Чортківщини), заскочена в селі Страшевичі большевиками, приймає бій, стріляє одного большевика і сама паде від ворожих куль. Подруга Люба з села Плоске, кулеметом відбиває ворога, коли цей наскочив на бункер, відтак ранена, ножем порізала собі жили на руках і згинула. У цьому ж бункрі стріляється подруга Звеніслава (з с. Устрики). У бою з большевиками згинула подруга Ксеня, машиністка поручника Кармелюка. В жовтні 1947 р. згинула, заскочена большевиками, подруга Галя, лемкиня, дружина сл.п. Грубого. Большевики відрубали її голову і забрали із собою до с. Тухолька, де поставили за вікно на виставу. Живцем у руки ворога попалась повітова провідниця У-и подр. Мстислава. Від тортур вона посивіла, але нічого не зрадила.

Це лише декілька прикладів про геройство українського жіноцтва на Рідних Землях. Згадуючи свою стареньку матір, командир Хрін дає зразок української матері, що виховує націоналістів-революціонерів. Він пише: »—...Ти казала мені йти на прогулькы в Карпати, відвідати Маківку, Ключ. Ти казала мені вступити до таємного Пласту, до 37 Куреня ім. полк. Вітовського. Я слухав Тебе і пластове життя, мандрівки виховували мене. Ти виправляла мене прибирати могили вояків УГА, казала носити їсти політв'язням під тюрму і в Різдво йти до них з колядою над Млинівку«. А далі, під час польської тюрми, Берези Картузької, гітлерівської тюрми — »це останні Твої 15 років життя — Ти провела в болю й тривозі. Безліч ворожих розшуків і трусів у нашій хаті. В той час завжди хтось з Твоїх синів сидів у тюрмі і Ти своїм материнським серцем дрожала за їхнє життя«.

Ніколи не забуде український нарід тих безчисленних картин, що діються на Україні, як ось одна з них: Большевики вбили повстанця і принесли його трупа перед очі його матері, щоб переконатися, чи повстанець з цього села. Принесли трупа сина і призначених на розстріл повстанців, як спільників її сина, чекаючи тільки на потвердження матері, що це її син. »Це твій син?« — Мати глянула на трупа сина, на повстанців, його друзів, і як Свята Марія ні на хвилину не здрігнувшись, відповіла: »Я не знаю його«. Кати відійшли, залишивши живими повстанців, а мати по нелюдській напрузі сил, сіла мов закам'яніла. Відтак повернулася до повстанців зі словами: »Ви тепер мої діти. Візьміть, що в хаті, вам придасться, і воюйте за те, за що згинув мій син«. І щойно тоді, коли осталася вона в хаті сама, дала волю своїм сльозам, щоб ніхто їх не бачив. Оце сьогоднішня українська матір!

Щороку доходять до нас трагічні вісті про те, що разом з революціонерами в бункрах розривають себе гранатами жінки-революціонерки, щоб не здатися живими ворогові. Буває, що в бункрі стріляються революціонери — чоловік і жінка, окружені ворогом. Ідуть вони разом на добровільну смерть.

У збірці новель Дмитрика »Повстанські нариси« є такий факт: Енкаведисти довідались при помочі сексота, що в домі селянки Катерини, є криївка повстанців. Вони напали на хату і почали розкопувати землю, катуючи Катерину і її сина Василька, який саме прийшов з поля з коровами. Катерина за всяку ціну хотіла відвернути увагу енкаведистів від криївки, в якій було 6 повстанців з командиром Тарасом і цілим районовим архівом. Енкаведисти розкопують хату, катують Катерину, вбивають її сина Василька, а коли вже це не помагає, певні, що повстанців тут нема, відходять. Таким чином, збереженням тайни за ціну життя свого сина, Катерина рятує повстанців. »Як Василько лежав без пам'яті і як Катеринина свідомість втопилася в крові, енкаведисти відійшли, переставши копати... Погрожували сексотові, що »подчакал«... І кляли Катерину, що тверда, як букове дерево... А тоді з криївки вийшли ті шестеро, немов з могили душі повиходили. Похилилися мірtовим вінком над Катериною і її сином. А священиків Тарас сказав: »Оце наша мати!«.

Повстанський поет, Марко Боєслав, у поемі »Мати« описує про стару матір Катрю, що стратила вже двох синів-повстанців, а вкінці тратить останню дочку, Лесю, яку НКВД прийшло арештувати. Мати стає в її обороні, але прошита в груди енкаведівським штиком, падає непритомна. За якийсь час вона видужала і отримує з тюрми листа від своєї дочки Лесі, яка просить:

— О люба мати, дай мені чогось
Напитися, щоб більше поза двері
Не вийшла я.
У ранах, в крові, чорна наче, труп,
Лежу.
Вночі і вдень мене катують.
Допоможи, хай чесно умру
За Україну — Матір пресвятую.
Кінчу і жду.
Щиренько Вас цілую.
Леся.

Мати-Катря переживає велику душевну боротьбу і, врешті, сповняє волю своєї дочки і передає їй отрути. Енкаведівські кати впадають на слід і приходять до старої Катрі:

» — Дочка не вмерла, ти строїла!
Не крий! Ми знаємо докладно все.
— А хоч би й так, — сказала Катря сміло —
Мене за це сумління не гризе.
Вона моя й до неї маю право.
Вам жаль, що не сказала з тайн ніщо.
Я горда за дочку, кати лукаві!
Судіть мене, як маєте за що!«

Ось це українська мати і дочка. Такий тип української жінки-революціонерки є в нас тепер в Україні. Її оспівують повстанські пісні, як героїню, якій рівної немає в світі. Не безнадійно жалісна сьогодні українська жінка в Україні, але активна в боротьбі. Навіть свою любов перемагає, посвячуючи її вищій любові — любові України.

Марко Боєслав в поемі »Галка« розказує про українську дівчину-революціонерку так: Галка дістає наказ від свого провідника виконати одне зв'язкове завдання в загроженому большевиками терені. Несподівано попадає на большевицьку облаву серед чистого поля. Вона, обороняючись, вистріляла всі набої, залишивши для себе два:

— »Бандитко, здайся! Здайся! Не стріляй!« —
Ревіли дико большевицькі крики.
— »Не здайсь!« — шептала батьківська ріля.
— »Умри!« — десь журавлиний спів курликав
Зідхнула Галка. — »Боже, не відкинь
Моєї жертви за святі руїни!
Батьки! Максиме — орле мій, прилинь.
Прощайте всі! За тебе Україно!«...
Останній стріл... Полинув гомін в даль,
Поніс сувору скаргу лютій месті...
Вдивлявся в жертву місяць і звіздаль
І вітер тихо шепотів: умерла з честю...

В іншій поемі »Марена« пише М. Боєслав про колишню комсомолку Марену, що перейшла до повстанців. Роздумуючи над кривдами, заподіяними Москвою Україні, відчуває докір совісти, що вона була колись комсомолкою, служила катам тоді, коли Україна догоряла в крові:

»Прости мені, Могутній Щедрий Отче!
Прости, Вкраїно — Мати дорога!
Простіть мої провини ще дівочі!
Клянусь — на шлях ганьби моя нога
Вже більш не ступить! Будь проклятий, кате,
Що в брехні мене весь час ховав!
Що Правди-Бога не дав пізнати!
Я месниця! Моя душа нова!«

І відзначилася вона в повстанському загоні невмирущою славою. Під час бою з большевиками, коли впав командир, вона стає на чолі повстанського загону і завдає ворогам криваву поразку.

Найбільша сучасна поетка-революціонерка Олена Теліга, замордована ґестапом 21 лютого 1942 р., завершує послідовність в житті й боротьбі української жінки-революціонерки такими словами:

»Коли ж зійду на каменистий верх
Крізь темні води і полум'яні межі —
Нехай життя хитнеться й відпливе,
Мов корабель у заграві пожежі«.

Це тільки короткі уривки із сучасної героїки української жінки, якої ім'я знайшло в українському народі глибоку пошану, вдячність і любов. Разом з чоловіками, синами і братами несе вона гідно тягар визвольної боротьби українського народу за щасливе і вільне життя своїх нащадків. Вона вірить у своє призначення. Вона не лякається трудів і небезпек, готова завжди на найбільші жертви.

**О. Р.**

**Є. О.**

# НА ПОРОЗІ НОВОГО РОКУ

На порозі нового 1953 р. поневолені Москвою народи надалі находяться в трудній ситуації. Коли дивитися без жодних ілюзій на те, що діється довколо нас у західньому світі, то з прикрістю треба ствердити, що ідеї визвольної боротьби гноблених московсько-большевицьким імперіялізмом народів не знайшли ще прихильного відношення з боку Заходу. Минулого року, як здавалось би, проломані перші льоди. Ми здобули низку симпатій серед американського, канадійського, брітанського, а по части німецького та французького суспільств. Але офіційна політика тих народів по відношенні до нас не змінилася. Ми були і є надалі без жодної політичної чи моральної від них піддержки. Нашій боротьбі ніхто з тих офіційних кіл навіть не висловлював співчуття чи солідарности з нею. Тільки тут і там тверезі голоси західніх Кассандр пригадували в стилю ген. Й. Ф. Ц. Фуллера про вагу нашої боротьби для універсального змагу проти большевизму і перемоги над ним. Також у свій час Стассен вказував на значення наших ідей. Але офіційний курс політики західніх держав лишився незмінний. Це треба ствердити тому, щоб тверезо, без ілюзій дивитися на існуючі факти, не дурити себе »таємними натяками«, не піддаватися впливам різних демагогій, які присипляли б нашу чуйність і увагу на відтинку нашої суверенної української визвольної політики. Особливо ті, які чують на собі справжню відповідальність за долю українського народу, мусять мати відвагу приймати дійсність такою, якою вона є. А це, значить, ні хвилину не спочивати, не піддаватися ілюзіям, а відважно констатувати факти, робити висновки і діяти так, як повинні діяти представники народу, який нічим не є меншевартісний від будь-якого народу, хоч би найбільшої сучасної світової потуги. Навпаки, український нарід своєю осамітненою, але неупокореною геройською боротьбою з найбільшим ворогом усього людства — московським комунізмом, перевершив своїм моральним капіталом багато інших сьогодні вільних народів світу.

Як ми вже сказали: перші льоди, здається, проломані але ті початки нас не можуть заспокоїти, навпаки — ще більше, як досі, треба посилити нашу працю, щоб осягнути бажані висліди. Деякі незвичайно влучні завваження в справі психологічної війни проти большевизму висловлював Дж. Ф. Даллес, звертаючи увагу на те, що треба вдаряти в джерело лиха — Кремль, а не по корейській периферії. Проте ж активно втручатися і явно симпатизувати з визвольними ідеями поневолених Росією народів рідко хто зважувався. Неоправданою була причина, що, мовляв, це було б вміщування у внутрішні справи СССР чи його сателітів. Підтримування політики керенщини чи мельгунівщини є більшим втручуванням, бо фактично — це внутрішня справа Росії, який вона має мати режим — комуністичний, царський, демократичний чи інший. Але змаг за рівноправність націй, за їх національно-державне визволення — це міжнародня, а не внутрішня проблема даної держави-гнобителя. Чому, напр., певні західні великодержави втручаються і пропонують посередництво в тунезійському, чи раніше індонезійському конфлікті? Чому саме імпе-

ріялістична Росія має бути тим »табу« і в той час, коли цю тиранську імперію зсередини нестримно розсаджують національно-визвольні рухи?

В минулому році на всіх теренах СССР загострилася ще більше революційно-визвольна боротьба поневолених народів і то на всіх ділянках життя. Большевики бачать цю небезпеку і тому намагаються вибити революційно-визвольній боротьбі ґрунт з-під ніг, переймаючи на себе ролю »захисника« національного визволення народів по цей бік залізної заслони, заявляючи, що по їх боці — національне визволення вже здійснене. Наприклад, київське радіо постійно тепер голосить, що Україна є »суверенною державою«, якій СССР »помагає в ООН тільки дипломатично«, тобто СССР живе у »дружній співпраці« з УССР. Ні слова не говориться про федерацію з Росією, чи про єдинонеділиму... А саме в той час західні офіційні кола намагаються втиснути національно-визвольну боротьбу поневолених Москвою народів у рамці різних комітетів »визволення народів Росії«, якже ж можна серйозно трактувати таку політику і чи не є вона водою на комуністичний млин? Це ж аргументи для большевиків у поборюванні визвольних рухів і самого Заходу, мовляв, ми вам дали самостійність і суверенність, а західні імперіялісти хочуть вас знову поневолити. Це направду дивний куріоз, коли дехто говорить про »велике досягнення«, якщо »Американський Комітет Визволення Народів Росії« змінить свою назву на сталінську формулу, назвавши себе »Американський Комітет Визволення Народів СССР«. Значить, що за формулу Сталіна на Заході ще треба боротися... Одначе, так, як немає народів Росії, так і немає народів СССР, перша формула — царських, а друга — сталінських імперіялістів-гнобителів народів. Отже, для нас немає народів Росії чи народів СССР, а є тільки народи поневолені Росією, байдуже, яку назву ця російська тюрма народів носить — СССР чи прямо Росія »федералістична«, »демократична« і т. п. Західні народи, якщо справді хочуть перемогти сталінську тюрму, якщо хочуть оборонити себе перед неминучим ярмом російсько-комуністичного імперіялізму — мусять у першу чергу знайти спільну мову з тими народами, що борються за своє визволення з московсько-сталінським окупантом. А це значить, що їх офіційна політика мусить, принаймні в гаслах, іти далі як політика Сталіна. Сталін проголошує, що можна кожночасно почути в радіо, суверенітет націй, а західні круги ще надумуються чи варто змінити назву »народи Росії«. Отже, хто може витримати етерний змаг, хоч би паперово, Захід з »федерацією« і »народами Росії«, чи Кремль з »суверенністю для всіх народів«? В цьому лежить трагедія для Заходу... Совєти ведуть свою брехливу пропаганду про »суверенність« також тому, щоб національно-визвольним рухам протидіяти не в площині національній, що є неможливе, а компромітувати саму ідею суверенности фактом, що вони звуть свої колонії »суверенними«. Вони стараються зводити боротьбу з самостійницькими визвольними рухами не в площині національній, а соціяльній. Проголошують, що борються за мир, за здійснення всіх великих ідей людства: національне й соціяльне визволення і справедливість. Большевики розуміють, що поборювати ідею самостійности, як таку, є беуспішно, тому вкладають її в систему своїх фраз і брехень. Соціяльну справедливість утотожнюють з комунізмом, отже, спихають нашу визвольну боротьбу лише в комплекс антирежимної боротьби, хочуть зробити її »реакційною«. Але наша боротьба носить характер передусім національний і антиімперіялістичний. Щож на це Захід? Чому не бачить він цього, що це саме чекає і його завтра, якщо він не хоче зрозуміти тої істини, за яку борються сьогодні поневолені Росією народи і за яку буде змушений боротися і він, як нарід вільний або поневолений. Це вже залежить від нього.

Сила наших визвольних ідей така велика, що навіть ворог проти якого вони звернені мусить їх красти, надуживаючи їх на свій лад. Ми мусимо уточнити ідею суверенности теж з іншого боку: суверенність означає — розвалення тюрми народів і відокремлення від Росії кожного поневоленого народу. Це гасло вже важче вкрасти російським кремлівським імперіялістам і тому вони не проголошують його. Автім, атрибут суверенности — це повна свобода рішень кожного народу зокрема. Невже ж має хто таку свободу за залізною заслоною? І чому Захід мав би не ґарантувати такої свободи? Минулий рік показав наявно, якими шляхами йтиме большевицька психологічна війна. Конґрес Компартії в Москві недвозначно видвигнув новий плян загарбників. У цьому році західні стратеги мусітимуть розгорнути всебічно свій плян, якщо не схочуть зазнати катастрофальної поразки в психологічній війні зі Сталіним.

На нашу думку, в сьогоднішньому змагу світів перемога припаде тому, хто матиме справедливішу й благороднішу ідею, а, передусім, хто ґарантуватиме її здійснення. Ривалізація у воєнній техніці матиме другорядне значення. Море крови, нові цвинтарі й руїни ніколи не виправдаються, коли б мала залишитись одна світова імперія тиранів, або поділ світу на дві сфери впливів. Це було б прокляттям на голови нових володарів світу. В світі мусить іти змаг за нове, величне, благородне й справедливе. Світ має досить терору, мордів, гноблення, визиску й імперіялізму того чи іншого народу. Має досить тих розбоїв, вічної різні, поневолення, страху перед поліцією, голоду, соціяльної і, передусім, національної кривди, неволі і всього того, що притаманне станові, коли народ і людина не мають волі. Тому сьогодні, коли загрожена свобода всього людства і конфлікт із силою зла є неуникнений, народи прагнуть, щоб це був останній бій. Хай коштом великих жертв, але він повинен принести правду, волю і справедливість для всіх народів, він не може закінчитися поділом воєнної здобичі поміж імперіялістами. Тому відрадно було почути слова Айзенгавера, Даллеса і голови комісії для закордонних справ американського сенату Вілея, що західній світ зможе щойно тоді перемогти большевизм, коли спиратиме свою боротьбу на християнських засадах. Але ці засади мусять також стосуватися і в міжнаціональному житті, тобто й у відношенні до поневолених Росією народів.

Західній світ мусить вилонити з-поміж себе но-

вих Петрів з Ам'єн, нові фанатичні когорти хрестоносців проти безбожників і тиранів Кремля. Мусить визнати ідеї народів, які за залізною заслоною осамітнено борються проти московського комунізму; мусить пошанувати права, історію, традицію і віру тих, що виростили легіони героїв і понад саме життя цінять честь і батьківщину. Народи ті борються лише за ясні і чіткі ідеї, за вічну правду, за те щоб бути господарями в своїй хаті, а не слугами чужого імперіялізму. Але сьогодні західній світ пропонує їм різні КЦАБ-и, він нехтує справжніми національними представниками, напр., Болгарії або Угорщини, а підтримує тих, що помагали большевикам закріпляти в своїх країнах комунізм; національних чехів і словаків ігнорується, а захищається ЧСР, це само з сербами і хорватами, а підтримується тітовську Югославію, байдуже що вона держиться терором. Масових московсько-большевицьких народовбивців тримають в ООН, слухають їх, респектують, а антибольшевицьку Еспанію виклинають і т. п.

Поневолені Росією народи не бажають для себе чужої землі, не загрожують нікому своїм імперіялізмом чи поневоленням, вони стоять за народоправний лад і національний принцип, але західні офіційні кола їх ігнорують, називають »фашистами« тільки тому, що вони завжди безкомпромісово протиставлялися большевикам.

Коли світовий обманець Сталін заявив, що він готов відбути »мирову« розмову з новим американським президентом ген. Айзенгавером, західній світ знову піддався ілюзіям, а може справді? Наче забулося, що ще вчора цей тиран мав змогу в ООН піти на всі найдальш ідучі компроміси, пропоновані Індією, але він це викпив, а сьогодні знову нові надії і кпини Сталіна над легковірним Заходом. Перемогти Москву можливо тільки тоді, коли народи будуть надхнені таким фанатизмом, як це було в час хрестоносних походів, або в Еспанії під час еспансько-наполеонівської війни.

В країнах за залізною заслоною є така ненависть до ворога і така ж фанатична любов до свого. Треба щоб Захід цей дух зміцнював, як колись дух еспанського спротиву зміцнювала поміч Англії. Захід каже, що хоче принести нам демократію, але це для нас нічого нового. Не від сьогодні захищаємо ці демократичні ідеї, але доведені до кінця, а не як облудні гасла, під якими часто готується нова неволя. Справжня демократія в нашому розумінні — це повна свобода нації через її національну державу, бо не має і не може бути свободи особистої, як нема національної. Під чужою владою одиниця ніколи не може бути свобідна, не може не терпіти понижень своєї людської гідности, визиску, кривди і т. п.

Західній світ не має чого боятися, що протиставить собі російський нарід, якщо прийме за свої — наші ідеї. Боротьба за справедливість для всіх, за рівноправність усіх народів, малих і великих, — єдина запорука перемоги над большевизмом і російським імперіялізмом. Виразно боротися проти конкретно здійснюваної ідеї правди, волі, справедливости не може ніхто. Деклямувати про волю так, як це робить Москва, а здійснювати неволю, на довшу мету також неможливо. Коли Захід намагається заспокоювати російський нарід половинчастими ідеями і компромісами, напр., збереженням статус кво анте 1939 р., то він тим також на довшу мету нічого не осягне, бо це є потурання злу, злочинам, несправедливості й неволі, заохочуючи інших до цього. Коли Захід проголосив би, що бореться в принципі проти всякого поневолення, за абсолютну справедливість і рівноправність для всіх народів без різниці раси, величини, багатства, релігії — тоді він здобуває за собою всі позитивні, творчі елементи навіть серед російського народу і дасть моральну базу для спротиву елементам злим. Половинчатість розв'язки не задоволить злих елементів, а кращих не допустить до голосу. Російський нарід, так як кожен нарід, має мати свою державу лише у власних етнографічних межах, без гноблення, визиску і загарбництва інших, і це є єдине гасло, яке повинен Захід кинути для нього. Якщо це гасло буде сприйняте кращими елементами російського народу і заставить їх боротися в ім'я інтересів свого народу проти власного імперіялізму, то ці елементи сповнять історичну ролю для російського народу. Але цю єдино справедливу концепцію, за яку повинен боротися світ, мусить підтримати Захід, замість підтримувати єдинонеділиму тюрму народів і тим внеможливляти вилонення з-поміж хворих на імперіялізм москалів тих здорових елементів, творців національної московської держави. Ще ніколи під прапорами єдности добра і зла не переможено зла, а завжди перемагало зло. Це бачимо навіть з нещасного альянсу західніх великодержав в одному таборі з большевизмом проти гітлерівського зла. У висліді, не большевизм, а західній світ програв політично війну замість цього, щоб уже під час другої світової війни, зв'язавшися з національно-визвольними рухами, розсадити й знищити обі варварські імперії.

Тому то нашим бажанням на початку 1953 р. є, щоб західній вільний світ знайшов, нарешті, з поневоленими народами за залізною заслоною базу тривалої співпраці, а це значить, щоб ступив на шлях перемоги світу добра над злом і темрявою, що йде на всіх з імперіялістичної Москви.

**Б. Бора**

## ДО ВІТЧИЗНИ

**Не проклинай свого сина**
**Під тягарем важким хреста,**
**Не проклинай його, єдина,**
**Велика страднице, свята!**

**Не проклинай, що в світ широкий**
**Пішов, покинувши тебе;**
**Він в грудях біль поніс глибокий,**
**Що серце крає і скребе.**

**В душі поніс тебе, криваву,**
**Як скибу крови, багряну,**
**Яка ввіссала сльози, славу**
**І долю чорну і страшну.**

**Поніс тебе, як власну рану,**
**В якій огні і жах горять,**
**Щоб з нею йти у даль незнану**
**І на чужих шляхах сконать.**

**Ні, ні! Не проклинай! Не треба!**
**Ти шлях його хрести й молись**
**Перед царем землі і неба,**
**Щоби вернувся ще колись!**

**(З недрукованої збірки »Моя доба«)**

# ПРО КОНЦЕПЦІЮ СУВЕРЕННОЇ НАЦІОНАЛЬНО—ВИЗВОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Позиції українських політичних установ та організацій у справі участи українців в т. зв. »Координаційному Центрі Антибольшевицької Боротьби« КЦАБ) стверджують ще раз, що українська проблема не може бути тільки додатком до російської проблеми, хоч би й під патронатом американської політики. Питання України не може розв'язуватися в рамцях російської імперії, червоної чи білої, »демократичної« чи »федеративної«. Делеґація Українського Конгресового Комітету, повернувши з Европи з ясно спрецизованим становищем в справі української участи в КЦАБ, зможе тепер перед заінтересованими американськими політичними чинниками заступати українську справу в дусі спільного становища цілої української політичної еміґрації. Зрозуміло, що в цьому випадку роля УККА не тільки надзвичайно важка й важна, але й одночасно є вирішальною щодо його дальшого значення й позиції в українському політичному світі. Тут слід підкреслити, що мандат української еміґрації, чи її частини, для якогось українського політичного тіла може мати тільки тоді свою силу і вартість, коли його політична діяльність відповідає національно-визвольній концепції українського народу, як цілости. На жаль, ніде правди діти, в українському еміґраційному політичному світі сьогодні, більше, як коли, панує великий хаос в понятті національно-визвольної концепції Воюючої України. Майже кожний партійний діяч, а також кожна більша чи менша політична група старається по-своєму інтерпретувати засади української національно-визвольної політики, покликаючись при цьому на вимоги чи становище Краю. Врешті, навіть групка зрадників-гулаївців назвала себе »Українським Визвольним Рухом«. Саме ті причини змушують нас повернутися ще раз до крайових матеріялів, щоб на їх основі пригадати концепцію української революційно-визвольної й суверенної політики.

В нас, на еміґрації, дуже часто фразеологія затемнює зміст нашої визвольно-політичної роботи. Так зроджуються різні »визвольні« концепції під впливом святочного настрою принагідної Академії, якої зміст базується не на історичних фактах і вимогах найбутньости, а на фразеології, на сентиментальних деклямаціях і демагогії про »згоду в семействі, мир і тишину«. Мабуть тому й постала, позбавлена сенсу, пуста, але так залюбки вживана »патріотична« фраза: »Хоч різними шляхами і з різними переконаннями, але всі ми йдемо до однієї мети«. Чи справді так? Українська визвольна боротьба і політика не починаються від дня народження цієї фрази; маємо за собою так багато історичних фактів і досвіду, що було б наївним самогубством вірити в порожні слова.

Пригадаймо собі наші Визвольні Змагання в 1917-1920 рр. Ми також тоді йшли »різними шляхами« з різними політичними переконаннями« але не зайшли до »однієї мети«. Члени таких українських революційних партій, як УПСР і УСДРП, а потім боротьбісти і укапісти, яких метою стала »Радянська Україна« (також »самостійна«) пішли своїми шляхами... Українські соціялісти, в руках яких находився уряд УНР пішли своїми шляхами, що вели через Петербург (Тимчасовий Уряд Керенського), Варшаву (Варшавський договір) аж на сучасну еміґрацію... Якими шляхами і до якої мети йшли галицькі соціялісти-радикали?.. А діяльність українських політичних партій у Галичині по першій світовій війні, і, врешті, під час німецької окупації? Отже, йдучи »різними шляхами« прямуємо не до однієї мети, бо, поперше — вона не в усіх однакова, а подруге, щоб дійти до спільної мети, треба йти також спільними шляхами. Натомість, одним спільним шляхом до спільної мети можуть іти люди однакових переконань, як це бачимо було і є з українськими самостійниками-націоналістами, почавши від Міхновського до сьогодні.

На цей факт звернули ми увагу передусім тому, щоб вказати на єдиний і незмінний шлях, яким мусить іти українська національно-визвольна політика, щоб осягнути спільну мету. Хто голосить, що йдучи »різними шляхами« прямуємо до »однієї мети«, сповняє в українському суспільстві на еміґрації дезорієнтуючу й демобілізуючу ролю. Українська національно-визвольна політика на еміґрації мусить опиратися тільки на національно-визвольну платформу, прийняту Українським Визвольним Рухом, тобто УГВР, ОУН, УПА. **Є це концепція власних сил і суверенної української національно-визвольної політики.**

Покорустуємося тут статтею »**Як розуміти концепцію власних сил у нашій національно-визвольній боротьбі**«, що свого часу була переслана з краю і була надрукована, між іншим, також у »В.Ш.« (ч. 9, 1949). Автором її був, правдоподібно, сл. п. ген. Т. Чупринка, а в кожнім разі була вона ним апробована.

Серед деяких наших земляків на еміґрації існує цілком безпідставний погляд, що сучасна Україна — це немічна »чайка«, що »плаче, скиглить«, визирає »визволення« і »опіки« від »дядька Сама«. А тому кожні окрушини зі стола багатого й сильного »дядька Сама, кожна його »ласка для нас—це бездискусійна й благородна милостиня, яку треба прийняти з вдячністю. Це так думає дехто з наших земляків на чужині, але в Краю ніхто не орієнтується й не думає орієнтуватися на чуже »визволення«. В згаданій статті читаємо:

»Орієнтація на чужі сили веде політичний рух до неминучого розвалу; вона криє в собі небезпеку перетворення на чужу агентуру тих, хто її визнає. Вона штовхає на шлях прислужництва зовнішнім силам навіть у тому випадку, коли ці сили явно топчуть права поневоленого народу«.

Отже кожний, хто не орієнтується на чужі сили, той повинен придержуватися національно-визвольної концепції Українського Визвольного Руху. По цьому і треба розрізняти політику окремих українських політичних середовищ, діючих на еміґрації, не забуваючи, що пропоновані деким т. зв. »тактичні методи« в нашій закордонній політиці, що по-суті є нічим іншим, а тільки орієнтацією на чужі сили — є в засаді шкідливі для української визвольної боротьби.

»Орієнтація на чужі сили — читаємо в крайовій статті — затемнює народнім масам дійсний образ речей, вводить народ в обман щодо справжніх цілей зовнішніх сил і тим самим полегшує новому окупантові здійснення його загарбницької політики«.

Правильність цих слів бачимо особливо тепер, коли нас за всяку ціну хочуть впхнути в т. зв. КЦАБ, як додаток до проблеми заміни сучасного комуністичного режиму СССР на новий, але також імперіялістичний режим єдинонеділимої Росії. Питання самостійности й суверенности української держави відкладається »на пізніше«, як дальшорядне тоді, коли воно є засадничим питанням нашого »бути чи не бути«. Таким чином не тільки »старший брат« але й ті американські політичні кола, що конче хочуть, щоб українці виконали їх бажання та вступили до КЦАБ-у на теперішніх умовах (з малими, до речі дальшорядними поправками ніби в користь українців), трактують українців та інші поневолені Росією народи, як меншевартісні. І дуже слушні ствердження читаємо в цитованій статті:

»Таким чином, орієнтація на чужі сили, як основний чинник нашого визволення, це політично найбільш нереальна концепція, бо вона узалежнює наше визволення від політики, диктованої виключно

інтересами чужих сил. А цим силам питання нашого визволення цілком байдуже, ці сили можуть принести нас у жертву своїм власним інтересам, що їх вони ставлять над усе. Орієнтуватися на чужі сили — це означає будувати наше визволення на непевному й хиткому фундаменті, що кожної хвилини може завалитися, а з ним упадуть і наші пляни визволення.

Тому ми найрішучіше виступали і виступаємо проти орієнтації на чужі сили, як концепції політично нереальної й згубної, як також концепції, що спрямовує змагання народу на сліпу дорогу...«

Може хтось сказати, що, напр., співпраця з КЦАБ-ом чи »Американським Комітетом для Визволення Народів Росії« — не є орієнтацією на чужі сили. Це зауваження було б тоді правильне, коли б ця наша співпраця творилася на базі засадничих до неї передумов. Про ці передумови згадаємо ще пізніше. Одначе, не визнання ідеї Суверенної Самостійної Української Держави, обстоювання концепції єдинонеділимої Росії москалями, які в цьому »Комітеті« зайняли місце »старшого брата«, при наявному глумі над демократичними засадами, стосуючи »паритет«, який можна пропонувати хіба півдиким, а не культурним народам (половину голосів москалям, а половину неросійським народам, тобто українцям, білорусам, грузинам, козакам і т. п.) — є не тільки образою для нашої національної гідности, але й глумом над міжнародніми засадами співпраці.

Чи це значить, що Український Визвольний Рух відкидає в засаді співпрацю з іншими протибольшевицькими силами? Цитуємо дальше:

»Чи, покладаючись тільки на сили власного народу, ми відкидаємо всяку допомогу і всяких спільників? Звичайно, ні, бо це було б безглуздя. Хто так думає, той жахливо спрощує концепцію власних сил. Ми відкидаємо тільки таку допомогу, за яку мусимо платити новим поневоленням, таку допомогу, за якою приховується імперіялізм, тобто таку допомогу, яку принесли українському народові большевицькі і німецькі загарбники. Розбудовуючи ж власні сили, ми створюємо найкращі передумови для того, щоб знайти справжніх — потрібних нам спільників (в кого сила, в того і спільники), і забезпечуємо собі цим шляхом незалежне рівнорядне становище, бо ми не шукаємо спільників, які б хотіли стати нашими »опікунами«, які хотіли б звести нас до ролі »молодшого брата«, які хотіли б нас тільки використати. Ми шукаємо таких спільників, з якими в нас були б спільні цілі, які признавали б наші права так само, як ми їх«.

Чи є такими спільниками російські єдинонеділимці та ті американські »приватні« політики, що їх підтримують? Чи можемо ми прийняти їх ідейний багаж за підставу нашої співпраці? Дехто суґерує, що така наша постава є неґативним упередженням взагалі до всякої співпраці з російським народом. Історичних фактів не заперечити нікому, а легковажити їх може тільки той, хто їх не знає, або хто на власній шкірі не буде переносити наслідків легковаження. Але остаточну відповідь на це питання прочитаймо в крайовій статті:

»Щодо російського народу, то він сьогодні являє собою слухняне знаряддя в руках російсько-большевицьких імперіялістів. Російський нарід перебуває в становищі воюючої нації, і, власне, спираючись на нього, сталінські сатрапи поневолюють інші народи. Кляса большевицьких сатрапів знаходить опертя в російському народові, з одного боку — ділячися з ним плодами свого імперіялістичного грабежу, а з другого — розпалюючи в ньому російський шовінізм, отруюючи свідомість мас російським дурманом (»російський народ — найвидатніша нація«)... **Російський народ ми можемо розглядати, як спільника тоді, коли він підійме боротьбу за своє національне визволення й перестане служити большевицькій, чи принаґідно іншим своїм імперіялістичним клікам«.**

Немає найменших доказів, що таку боротьбу за своє національне визволення російський нарід веде, а тим більше російська еміґрація, яка натомість явно демонструє свої імперіялістичні цілі й готовість служити новим російським імперіялістичним клікам з метою гноблення й визискування неросійських народів. Отже, чи є передумови до співпраці та що має бути вирішальним: наша крайова національно-визвольна концепція, чи намагання певних американських політичних чинників запрягти нас до російського єдинонеділимського воза?

Дуже чітко окреслено в тій статті також ролю української еміґрації. Якраз саме тепер певна частина нашої еміґрації хворіє на манію »державних урядів«, »центрів«, уроївши собі, що замість щоденної послідовної праці для добра української справи, обпираючись на крайову визвольну концепцію, її завданням є »очолювати« і »вести« український нарід... Поминаючи це, що українська еміґрація повинна сповнити дуже важливу й корисну ролю у визвольній боротьбі українського народу, але все ж таки її роля може бути тільки допоміжною, а не вирішальною. Воююча Україна не чекає визволення також і від еміґрації, так і читаємо:

»А може еміґрація відограла б ролю того чинника, що у відповідний момент повів би нарід до визволення? Ні! Коли нарід перебуває в стадії повного занепаду, занику своєї національної свідомости, то при дуже сприятливих умовах здорова еміґрація, повернувши на землі, може щонайбільше стати чинником, який знову розпічне працю й боротьбу за визволення народу, тобто перетвориться на організатора власних сил. Повести маси на боротьбу вона не зможе, бо народ її не розуміє. Крім цього, еміґрація легко попадає в залежність зовнішніх сил, а тим самим справу визволення здає на гру інтересів тих сил«.

В іншому місці читаємо, на які саме власні сили опирається Воююча Україна: »Під власними силами, як реально-політичним фактором, розуміємо сили, готові активно боротися за Українську Самостійну Соборну Державу, постійне випробування таких сил, ґуртування їх у революційну організацію і об'єднання довкола цієї організації широких народніх мас. І тільки таким силам ми надаємо реально-політичного значення«...

З вищенаведеного ясно виходить, що завдання української політичної еміґрації — це не завдання творити нові еміґраційні політичні »концепції визволення«, фіктивні »уряди«, а творити власну реальну політичну силу, як складову частину української національно-визвольної боротьби українського народу. В ролі допоміжного чинника української суверенної національно-визвольної політики, українська еміґрація і її політичні, суспільно-громадські, наукові та інші середовища й установи можуть виконати дуже важну й позитивну працю для визволення України.

Після тих коротких цитат з крайової статті стає цілком ясне »Доповнююче становище Проводу ЗЧ ОУН« до справи співпраці з американськими чинниками, до їх концепції і заходів щодо творення спільного Антибольшевицького Фронту, в якому, між іншим читаємо:

»Базою співпраці українців з американськими чинниками в антибольшевицькій боротьбі може бути лише визнання ними ідеї Суверенної Соборної Української Держави, розподілу російської імперії на національні держави й підтримка національно-визвольної боротьби проти большевизму і проти всіх інших форм російського імперіялізму.

»Американський Комітет Визволення Народів Росії« стоїть на протилежній плятформі — збереження єдиної, неділимої російської імперії. Така плятформа не дає можливости співпраці з ним«.

Чи таке становище є чимось новим, дотепер незнаним? Ні, це послідовність становища Українського Визвольного Руху, точніше ОУН, УПА і УГВР за всіх окупацій України в останніх тридцяти роках. Воно було таким за польської, большевицької, німецької і знову є за большевицької окупацій і не може змінитися в обличчі нових спроб окупації

України білими російськими імперіялістами. Не є це вияв легковаження спільного фронту боротьби проти комуністичної загрози, бо саме Український Визвольний Рух **перший**, ще тоді, коли між Заходом і Сталіним існував тісний альянс, взявся за велике діло творення спільного протибольшевицького фронту всіх поневолених Росією народів, у висліді чого постав Антибольшевицький Блюк Народів (АБН). Хіба не треба нікого переконувати з яким вдоволенням можна б сьогодні привітати співпрацю Заходу, а особливо США, з Антибольшевицьким Блюком Народів, який постав тому десять років у вирі справжньої протикомуністичної боротьби, поклавши в основу співпраці всіх народів національний принцип взаємовизнання за всіми поневоленими Росією народами їх права на самостійні й суверенні держави в етнографічних межах. Але цього не можемо сказати тепер, коли певні американські кола, заінтересовані в антибольшевицькій боротьбі, обрали такий несправедливий і погубний шлях її реалізації. Вони, замість дати поміч справжнім антибольшевицьким силам поневолених комуністичною Росією народів, спряглися з російськими імперіялістичними групами, які не так давно солідаризувалися зі Сталіним, а тепер, заперечуючи неросійським народам право на їх самостійні й суверенні держави на руїнах СССР, хочуть тільки замінити комуністичний режим на новий деспотичний (під маркою »демократії«), режим російських єдинонеділимців. Чи можемо ми повторити ще раз помилки минулого, маючи такий багатий на трагічні наслідки досвід хоч би з останніх Визвольних Змагань? Ми не думаємо, що будь-який плян створення »протибольшевицького координаційного центру«, який був би маріонеткою в руках російських імперіялістів, може колинебудь привести до створення справжнього протикомуністичного фронту разом з російськими імперіялістичними еміграційними партіями та їх »опікунами«. Якраз навпаки: це колода під ногами, це цілковите заперечення можливости створення такого спільного фронту. Але коли перед поневоленими Росією народами в цей спосіб поставлено дві альтернативі: бути фіктивною самостійною республікою в Совєтському Союзі на чолі з катом Сталіним, або стати провінцією в новій »демократичній«, »федеративній« Росії на чолі з послідовниками Петра Великого чи Івана Грозного, то вони відкидають одне і друге, та, хоч самітньо, але невгнуто, ідуть своїм власним шляхом революційно-визвольної боротьби за відновлення своїх суверенних самостійних держав на руїнах тюрми народів СССР.

Чи в будь-якій мірі було б правильно підмінювати тут, на еміграції, нашу національно-визвольну концепцію з її чіткими ідеями і політичними правами України, як нації рівнорядної іншим, мутними »концепціями« »реальної політики«, що ставлять нас у позицію народу, жебраючого милостині в »сильних світу цього«? Чи за це проливають свою кров і кладуть жертви життя й майна бійці УПА, члени революційного підпілля і тисячі українських селян, робітників і інтеліґенції на Рідних Землях? Як на подібні справи дивляться в Краю?

В цитованій нами статті читаємо: »Не було, не має і ніколи не знайдуться, ще раз підкреслюємо, такі чужі сили, які б прийшли до поневоленого народу, що не воює за своє визволення, »взяли б його за руку«, (як цього дехто на еміграції чекає,—прим. наша) й »вивели б з дому неволі« до власного самостійного державного життя. Коли б ми не своїм політичним становищем, а за національно-політичною зрілістю перебували на рівні колонії, ми б не осягнули вищого політичного рівня, як власне колонії. Коли б ми були на рівні півколонії, ми осягнули б найвищого рівня півколонії. Коли ж ми, хоч і перебуваємо політично в становищі колонії, хоч являємо собою поневолений нарід, але боремося за наше визволення і ми його напевно здобудемо. Коли ми поневолена, але воююча нація, питання нашої самостійности зводиться тільки до питання довшого або коротшого часу, але ніколи до неможливости побудови власної держави взагалі«.

В іншому місці говориться: »Думати ще сьогодні, що когось зворушить наше тяжке становище, що »культурний світ« не може миритися з большевицькою тиранією і її безконечними злочинами і, що тому основне — лиш інформувати світ про наші терпіння, — це, м'яко кажучи, чиста наївність. Хоча світ сьогодні не знає ще добре СССР, але ж все ж таки не знає він дуже мало. Та проте цей обнадіяний деким світ не знайшов сьогодні нічого кращого, як »радити« разом з большевицькими катами в Організації Об'єднаних Націй над »забезпеченням миру«, »демократії«, »незалежности народів«. Занадто егоїстичний цей »культурний світ«, щоб боліти нашою долею. Занадто він любить себе, щоб думати про нас. Цей світ зворушується тільки тоді, коли припікає його самого. Але й тоді він пригадує собі інших не з якихось дружніх мотивів, але з холодних розрахунків знайти сили, які послаблювали б того, хто йому загрожує. Хай пам'ятають усі ті, хто орієнтується на чужі сили, що кожна держава завжди узалежнює свою оцінку іншого народу не від міри горя, що його переживає даний народ, не від того, скільки народу на цю державу орієнтується, а від того, яку конкретну силу уявляє собою даний народ у власних розрахунках цієї держави. Немає жодної держави, що думала б і поводилася б інакше«.

Ось про цю нашу національно-політичну зрілість (а не політичне становище), про нашу конкретну силу (а вона на Рідних Землях є) треба пам'ятати нашим політичним і громадським політикам ще перед тим, заки думають про різні КЦАБ-и. Дехто каже, що сьогодні багато чого змінилося і є кращі передумови до співпраці з КЦАБ-ом. Може, і коли в нас буле ще більше витривалости та відповідальности за кожний політичний крок, який робимо, тоді з нами будуть рахуватися, не як з об'єктом, а як суб'єктом у протибольшевицькій боротьбі, а наші ідеї і мета такі прості й усаднені всіми людськими правами й християнськими законами, що ми не потребуємо знижувати себе до становища »молодшого брата«. А покищо жодні речі й обіцянки матеріяльного характеру не можуть заступити нам нашої ідеї, за яку молиться кожна українська людина, за яку наш нарід платить кров'ю і життям. Ми мусимо рахуватися тільки з фактами, а вони досі незмінні. Ще досі сидять засуджені американським судом трьох українських патріотів за те тільки, що виступили проти зрадника українського народу — запроданця російських імперіялістів. Ми хочемо їх бачити вільними, бо для нас їх звільнення матиме більшу вартість і силу доказів про справжню зміну відношення АКВНР до нас, ніж »злато«, обіцяне тими, що засудили трьох наших земляків на довголітню тюрму тільки за те, що вони, як і всі українці патріоти ненавидять московських імперіялістів і своїх власних зрадників-квіслінґів.

В результаті російсько-большевицького імперіялізму — з одного боку і російського єдинонеділимського імперіялізму з другого боку, постає дуже загрозлива ситуація для вільного світу, який, не розпізнавши її суті, легковажно збільшує існуючу небезпеку твореннями і підтримуванням СОНР-ів та КЦАБ-ів.

Змагаючи до побудови справжньої Самостійної Соборної Української Держави, ми мусимо ставитися з найбільшою обережністю до всіх нам підсуваних, незалежно ким, концепцій, які криють для нас нову небезпеку перетворення України знову в колонію або в якусь »федерацію«. В таких »координаційних центрах«, хоч би вони звалися і »антибольшевицькими« та ще й до цього користувалися піддержкою певних американських середовищ, для нас українців, самостійників, місця немає. Дехто з наших земляків старається пояснювати таке становище злобною інсинуацією, мовляв, ми виступаємо проти американського народу, який уже складає свої жертви в боротьбі з комунізмом, а це значить,

що, відмовляючись від створення спільного »координаційного центру«, паралізуємо антибольшевицьку боротьбу. Передусім, ми антибольшевицьку боротьбу ведемо вже роками і наші жертви надто промовисті, щоб її заперечити. Натомість, ті російські імперіялістичні групи, що творять різні СОНР-и і КЦАБ-и такої боротьби не вели і не ведуть; вони не включилися в існуючий уже Антибольшевицький Бльок Народів, а навпаки: творенням своїх маріонеток з маркою »антибольшевицьких центрів«, фактично розбивають антибольшевицький фронт, а тим самим об'єктивно помагають большевикам. Ті американські політичні діячі, які дають матеріяльну і моральну піддержку російським імперіялістичним маріонеткам, свідомо чи несвідомо, збільшують небезпеку російського імперіялізму і об'єктивно не тільки що помагають російським імперіялістам поневолювати інші народи, але і власний нарід кидають йому на поталу. Тому наше становище є корисне одночасно і для американського народу, який, як ми віримо, при помочі вже існуючих тверезих голосів з-поміж своїх політичних діячів, знайде єдиноправильний шлях до співпраці з народами поневоленими Росією, а в тому числі, передусім, з Україною. Кров українських вояків на землях України і кров американських вояків в Кореї, пролита проти одного й того самого, тільки в іншій формі, аґресивного прояву московсько-большевицького імперіялізму — це найсильніший вказівний аргумент, з ким саме американські політичні круги повинні шукати співпраці, щоб створити справжній антибольшевицький фронт поневолених Росією народів і народів вільного світу.

Наші, висловлені на основі позицій Українського Визвольного Руху, думки закінчуємо кінцевим ствердженням »Становища Проводу Закордонних Частин ОУН«, про яке вже була мова:

»Добро спільного антибольшевицького фронту вимагає, щоб американська політика відкинула російську концепцію і прихильно поставилась до національно-визвольних змагань усіх народів, згідно з великими ідеями, за які боролася Америка Вашінґтона.

Позитивне ставлення західніх народів до позицій і боротьби українського визвольно-революційного руху в Україні, до спільних позицій українських політичних установ від 27 грудня 1952 р., до аналогічних позицій інших поневолених Москвою народів, до концепції і дії АБН, є необхідне для перемоги свободолюбного світу над большевизмом.

Провід ЗЧ ОУН сподівається, що УККА відмежиться від усяких заходів і намагань включити українців у т. зв. КЦАБ, чи в інші подібні твори, і закликає УККА прилучитися до солідарної постави всіх українських політичних чинників в Европі та захищати позиції української самостійницької політики.

Всі українці на чужині і антибольшевицькі кола на Заході повинні мати на увазі слова »Звернення Воюючої України« з жовтня 1949 р.:». . .єдиний для світу рятунок — це найскоріше і повне знищення російсько-большевицького імперіялізму на його сьогоднішніх вихідних позиціях. А цього можна добитися тільки організованим зусиллям єдиного фронту всіх народів, поневолених і загрожених російсько-большевицьким імперіялізмом«.

**О. Д.**

---

**А. Д.** Ст. лейт. Сов. Армії

# Московські екперименти

Совєтський уряд зараз приділяє багато уваги питанню дальнішого покращання ідеологічного виховання мас.

Потрібно зазначити, що хоч совєтський уряд ідеологічну роботу поставив на наукові рейки та перше всього на фундамент рішень 19-го з'їзду КПСС, на цьому фронті большевицької пропаґанди справа перебуває не зовсім добре.

Московська »Правда« ще 16. 12. 1952 р. в передовій статті »Пленуми партійних комітетів« опублікувала допис про недоліки ідеологічної роботи в рядах партійних організацій, в тому числі московського горкома партії.

Московсько-большевицький орган перш за все критикує слабку (кепську) роботу на ідеологічному фронті та пише: »Стан ідеологічної роботи в місті по-справжньому вивчений не був. Керівні робітники не познайомились з діяльністю ідеологічних установ. Подібні явища не є винятковими«. Далі »Правда« вимагає, щоб ідеологічна виховна робота суворо дотримувалася рішень 19 з'їзду КПСС.

Але новим в совєтській теперішній пропаґанді є той факт, що совєтський уряд свою пропаґанду базує на минулих історичних фактах, при цьому суворо дотримується московсько-большевицьких експансій по відношенню до поневолених народів.

Так, напр., совєтський уряд відмічає річницю виступу Леніна в 1917 р. на московському з'їзді совєтів, на якому він оголосив декларацію прав народів РСФСР, виступ Сталіна 16 грудня 1922 року на пленумі ЦК партії, на якому було поставлено питання відносно прийняття проекту договору про утворення СССР.

Московсько-большевицький уряд тепер твердить, що створення СССР не було випадковим явищем в житті совєтської держави, та що народи України і Білорусі в 1921 році склали з московсько-большевицьким урядом »дипломатичну»умову, а потім, слідом за цією умовою, склали військовий союз на добровільних основах. Від 16. 12. 1922 р. радіо Москви по цьому питанню повідомило слідуюче: »Висловлюючи волю російського та українського народів, з'їзд проголосив об'єднання совєтських двох республік у єдину, незалежну союзну державу«.

Але треба до цього додати, що на московському з'їзді совєтів були виключно москалі та жодного українського представника не було та й не могло бути.

Значить, приєднання України до Москви 16. 12. 1921 року трапилось лише на бажання одної Москви.

Цей безсоромний московський трюк московська »Правда« від 3. 12. 1952 р. називає »торжеством ленінсько-сталінської національної політики«, а московське радіо від 20 листопада 1952 р. повідомило, що »об'єднання в єдину совєтську державу українського та російського народів виникло на основі добровільности та рівноправности«.

Одначе, історичні факти говорять протилежне. Досить вказати лише на той факт, що московські большевики в перші роки свого панування поставили своєю метою — знищити корінне українське та кубанське населення.

Цей факт ніхто не стане заперечувати, в тому числі також московські володарі та персонально Сталін, який уважає Україну та Кубань російськими домініями.

Але сучасна совєтська пропаґанда не зупиняється лише на одних фактах. Вона намагається бути елястичною та обіцяє необмежені можливості у відношенню матеріяльних та духових вартостей. Такий черговий московський трюк підносить совєтській людині московський часопис »Ізвєтія« від 2. 12. 52 р. в статті »На путях к долголетію«, автором якої є дійсний член Академії Наук СССР.

Себто: московсько-большевицький режим обіцяє совєтській людині довгі роки щасливого життя. Автор цієї статті пише, що ця проблема може бути розв'язана в умовах диктатури пролетаріяту, де особисто Сталін турбується про кожну людину.

Автор статті пише: »В Совєтському Союзі створені всі умови, при яких відпадає багато причин, що на-

ближають передчасну старість. У нас нема експлуатації людини людиною. Сталінська конституція забезпечує кожному громадянинові СССР право на відпочинок. В совєтському союзі турбота про чоловіка починається ще до його народження«.

Краще не збрешеш! Але стара приказка каже: »Брехнею світ пройдеш та назад не вернешся«. Та московський часопис »Ізвєстія« не хоче назад вертатися, а тому пише: »Інше положення в капіталістичних країнах, де панує голод, безжалісна експлуатація людини людиною. Несприятливі суспільні та побутові умови прискорюють надходження старости«.

На цьому ми залишимо московський часопис в спокою. Але ми віддамо йому певну увагу в тому, що останнє речення про надходження передчасної старости при несприятливих умовах є цілком правильне. Однак ми лише додамо те, про що замовчує московський часопис: якраз ці несприятливі суспільні умови існують лише в одній державі світу — в Совєтському Союзі.

Варто було б московському часописові вказати на такі факти, як голод в 1933-34 роках, який супроводився людоїдством в деяких місцевостях, та що від голоду на Україні і Кубані загинуло понад 10 мільйонів людей.

Також, що в ці роки мільйони людей захворіли туберкульозою, тисячі залишились навіки хворі шлунковими хворобами, а недоїдання в Совєтському Союзі з'являється супутником совєтської людини.

Але для московсько-большевицької пропаганди це питання не цікаве.

Ось чому цей часопис »Ізвєстія« ставить такі питання:

»Запитується, чи неможливо відсунути смерть та старість? Та до яких меж може продовжитися життя? Чи не вмираємо ми раніш терміну?«

Так, вмираємо! Вмираємо передчасно з тої пори, як московсько-большевицькі орди захопили владу та поневолили народи. Вмираємо скрізь: на Соловках, в Сибірській тайзі, на Колимі, в Заполярії. Вмираємо в темних підвалах НКВД. Вмираємо навіть біля своєї хати... у Вінниці.

Вмираємо передчасно там, де московські кати панують. Лише за перші 25 років існування совєтської влади від московських катів загинуло понад 50 мільйонів людей. Тепер біля 25 мільйонів поступово вмирають в большевицьких концентраційних таборах. Автор статті про ці факти в умовах совєтської влади писати не може. Він ставить питання: »Що таке життя?« Енґельс по цьому питанню пише: »Життя це є спосіб існування білкових тіл, істотним моментом якого є постійний обмін речовин з оточуючою природою, при чому з припиненням цього обміну речовин припиняється життя, що приводить до розкладання білка«. Цю наукову цитату добре засвоїв поневолений український народ в роки голоду та добре знають сучасні поневолені народи, працюючі по 12-18 годин на добу, одержуючи при цьому від 400 до 600 грамів хліба з домішкою вівса або кукурудзи. Розуміється, що при такому харчуванні навряд чи буде постійний обмін речовин в організмі людини.

Хоч тепер московські большевики обіцяють совєтській людині продовжувати життя до 200 років, совєтські люди та перше всього поневолені Москвою народи чи повірять **цьому черговому московському трюкові?**

З точки зору науки біології, боротьба зі старістю може мати деякий успіх, але не в умовах московських катів. Відмітимо той факт, що совєтські вчені, згідно завдання Кремля, почали робити досліди при московському медичному інституті.

Читач нам скаже: »досліди над тваринами?« Ні, большевицько-московські вчені зараз роблять експерименти над совєтськими людьми, що відбувають довголітні кари та над присудженими до розстрілу, перебуваючими в Москві на Люб'янці та Бутирках.

Московський часопис »Ізвєстія« не приховує цей факт та в тому ж числі пише:

»Дослід полягає в тому, що приміняються за спеціяльним рецептом содові ванни.

Ці досліди були зроблені на певній кількості людей. В більшості випадків виявилось »похудання та чудове самопочуття«.

Але це лише початок. Треба сподіватися ще щось більш нового від большевиків! Скажемо, спалювання поневоленої людини на вогні. І в цьому немає нічого дивного, бо москалі вживають до своїх народів всі методи минулих невільничих епох, всі дикі вправи та все інше, що на культурній мові зветься варварством.

**М. Ковалевський**

# Українська Автокефальна Церква у Визвольному Русі

## (Підрозділ з книги »Україна під червоним ярмом« *)

Самостійницька акція, що її вела СВУ, захопила також і релігійне життя. Зроблено висновок, що церква повинна відіграти велику культурну ролю в українському житті, як це бувало нераз за давніх часів. Отже, утворено особливу церковну групу СВУ з Володимиром Чехівським на чолі.

Як відомо, по революції 1917 р. на Україні розпочався інтенсивний церковний рух, що поставив собі за завдання елімінувати церковне і релігійне життя з-під юрисдикції московського патріярха і відродити самостійність київської метрополії. Перші кроки в справі організації української автокефальної церкви відбулися в першій половині року 1917. Тоді саме утворилась у Києві досить численна група православного духівництва на чолі з пан-отцем Василем Липківським, що поставила собі за мету реорганізувати церкву відповідно до давніх традицій київської метрополії і до сучасної політичної ситуації.

Передбачали всі можливості: перша, що відроджувана українська церква проковтне ввесь дотогочасний церковний апарат, який мусів би з усією церковною ієрархією ввійти до української церкви, визволившись, очевидно, з-під російських впливів. Проте, ця можливість відпала через фанатичний опір вищого духівництва на Україні, здебільшого російського походження, яке стояло за дальшу єдність з московським патріярхом і боролася проти змагань української церкви позбутися цієї єдности. Отже, залишалась друга можливість, а саме — ігнорувати російське духівництво і створити автокефальну українську церкву, як організацію зовсім нову, зі старими історичними національними традиціями. Так постав у Києві організаційний комітет — Головна Церковна Рада — яка в 1918 році опрацювала проєкт церковного статуту. На підставі цього статуту з допомогою уряду УНР утворено Синод, до складу якого ввійшло кількох єпископів старої російської церкви, в тому числі і нинішний православний митрополит Польщі Денис. Громадянська війна, що охопила майжу всю Україну, стала на перешкоді дальшій організації і розвиткові української автокефальної церкви. Року 1920, після окупації України большевиками, українська автокефальна церква опинилась у новій політичній ситуації.

Заведене на Україні радянське законодавство оголосило всі релігійні установи, як цілком приватні.

*) Гл. ред. примітка до стат. »Україна на службі комунізму« — »В.Ш.«, ч. 1 (64), 1953 р.

Отже, перед УАЦ стояв один тільки шлях: використати тільки обмежені можливості свого існування, як приватної організації, що не тільки не має ніякої допомоги від держави, а навпаки, завжди нею переслідується. Проте, не дивлячись на те все, вплив УАЦ на людність все поширювався. Цьому сприяло те, що чималі групи інтеліґенції, яку радянська влада вилімінувала з громадського і політичного життя, стали брати масову участь у релігійному житті, тим самим підносячи рівень і культурне значення УАЦ.

Головним і законодавчим органом УАЦ були загальні збори делеґатів усіх парохій і духівництва, тобто всеукраїнський собор, що відбувався двічі на рік — 1-го жовтня на свято Покрови і 6-го грудня в день святого Миколи. Центральним виконавчим органом була Всеукраїнська Церковна Рада, що грала ролю Синоду з всеукраїнським митрополитом на чолі. При єпископах також існували Церковні Ради. Найнижчі осередки — це були парохіяльні ради з місцевими священиками на чолі. У Києві при митрополиті існувала вища школа теології, при кожному єпископі було кількох благовісників.

По році 1922 розпочалася доба жвавішої церковної діяльности. Великі її осередки постали у Харкові, Полтаві, Одесі, Дніпропетровську, Чернігові, Херсоні, Миколаєві, Гумані, Вінниці, Кам'янці і по інших містах. Єпископи часто виїжджали на периферію, щоб підтримувати живий зв'язок з масами вірних. У Києві зорганізовано спеціяльну комісію для перекладів релігійних книг українською мовою з грецької та старослов'янської, при чім у праці тій брали участь деякі члени Академії Наук. І духівництво і ввесь церковний апарат зберігали у своїй праці деяку конспірацію. На зборах і конференціях ніколи не писано протоколів, внутрішня кореспонденція була завжди законспірована. Робилось це все з огляду на різні підступи й провокації ДПУ. При кожній парохії, як це виявилось на процесі, існували різнородні культурні й добродійні організації, хори, добродійні товариства, братства, господарські організації, угруповання християнської молоді. Всі ці організації вели живу діяльність, улаштовували реферати на актуальні теми, організували школи для дітей, зрозуміло, нелеґальні. На підставі зібраного матеріялу прокуратора підкреслювала під час процесу, що УАЦ була окремою державою в державі, мала свої статути, закони, засади, що були, річ зрозуміла, цілком суперечні ідеям комунізму.

Керманичем церковної секції СВУ був, як уже зазначено, Володимир Чехівський. Із зізнань обвинувачених виходило, що вже року 1920 члени тодішнього БУД-у *) доручили Чехівському кермувати церковною акцією. На доручення також цієї організації Чехівський, що мав великі впливи на духівництво, провів Липківського на становище митрополита всеукраїнського. Як казав обвинувачений Товкач, митрополит Липківський був такий популярний на Україні, що на нього дивилися не лише, як на представника вищої церковної влади, але і як на людину, що стоїть на чолі українського національного руху. Та не вважаючи на це, митрополит Липківський відкидав усякі спроби втягнути його до політичної акції з огляду на своє становище у церковній ієрархії.

Хід процесу виявив взагалі велике значення УАЦ в національному житті. Обвинувачений Микола Чехівський на запит прокуратора, чому він вступив до УАЦ і став там священиком, відповів, що він зробив це, щоб служити українському народові, піднести його національну свідомість, щоб таким чином »хоч не ми, так наші діти і внуки побачили Україну, як вільну і незалежну«.

Радянська влада використала СВУ і перевела у зв'язку з цим арешти, щоб знищити УАЦ. Заарештовано також визначних її представників з митрополитом Липківським на чолі, а решті запропоновано прийняти постанову про самоліквідацію церкви.

*) Братства Українців Державників

зверталась до Чехівського зі запитом, чи він вважає за доцільне ліквідацію церкви з приводу контревови. Характеристично, що прокуратура двічі люційної діяльности духівництва. Перший раз Чехівський дав неґативну відповідь, а потім, вдруге зазначив, що УАЦ в політичному житті була знаряддям і складовою частиною СВУ. Можна припускати, що ця відповідь, яку Чехівський дав на другий день по першій, була наслідком закулісових впливів на Чехівського.

Чехівський зізнав також, що СВУ поставила собі за мету скупчувати і єднати, за допомогою церкви, незадоволену з радянського устрою і національно усвідомлену людність. Цілі парохії складалися — як казав він — здебільша з елементів ворожих комунізмові. Націоналістичні групи українського громадянства, зазнавши поразки в політичній боротьбі, прилучилися до церкви. Обвинувачений Микола Чехівський зізнав, що церковна група СВУ мала за завдання використати селянські маси, як активний чинник самостійницької акції на випадок вибуху війни і повстання проти Рад.

Духівництво використовувало всілякі можливости, як зізнавав Чехівський, щоб поширити агітацію проти Рад. Коли радянська влада збирала податки, то священики казали незадоволеним з цього приводу селянам. »Ради — це ж ваша влада, ви самі їх хотіли, не допомагаючи УНР. Чого ж тепер нарікаєте на податки, на реквізицію збіжжя, тощо? Мовчки віддавайте все, будете їсти саму картоплю, а комуністи — хліб та булки«.

Прокуратура намагалася підчас процесу доказати, що: 1. церкву засновано з політичною метою, 2. завданням її було поширювати антирадянську і антиросійську аґітацію, 3. вона мала підготовляти збройне повстання проти Рад, 4. вона об'єднувала українські активні елементи, головно колишніх військових, та висвячувала їх на священиків у місцевостях, що мають стратегічне значення, 5. підготовляла кадри молоді для національної праці.

Підставою для цього були зізнання обвинувачених у передпроцесовому слідстві, що його проводило ДПУ. Наприклад, Єфремов казав там, що пропаґанда, яку провадила УАЦ, мала на меті не тільки дискредитувати радянську владу, але й підготовляти практичне повстання. Зі слів обвинуваченого Товкача виходило, що УАЦ, у складі якої було багато петлюрівських старшин, повинна була виконати головну підготовчу працю до повстання серед селянства. Професор Холодний зазначив, що УАЦ мала взяти на себе керму цілим повстанчим рухом, в якому головну ролю грали б священики, колишні петлюрівські старшини.

Проте, під час судового процесу деякі обвинувачені ослабили вагу своїх попередніх зізнань. Так Микола Чехівський на запит прокуратора на суді, для чого взагалі засновано УАЦ, відповів: щоб визволити український люд з релігійного погляду з-під панування російської слов'янської церкви. Володимир Чехівський на суді також відкидав тезу, ніби УАЦ підготовляла повстання. Цікаво, що під час допиту Чехівського прокуратура вела з ним широку дискусію на суто релігійні теми. Так, наприклад, Любченко, посилаючись на християнську засаду, яка наказує молитися за всіх і навіть за ворогів, запитав Чехівського, чи молився він на підставі цієї засади і за царя Миколу II., на що Чехівський відповів — так, молився. В іншому місці Любченко цитував довгі уступи з Маркса і Леніна про релігію, щоб доказати, ніби релігія служить буржуазії і капіталістам, допомагаючи їм визискувати пролетаріят. Отже, на думку прокуратора і УАЦ була також знаряддям капіталістів і буржуазії і хотіла реставрувати капіталізм на Україні. Чехівський у своїй дуже цікавій відповіді погоджувався, що релігія в капіталістичних країнах може служити за знаряддя буржуазії, але на Україні УАЦ була осередком релігії визволеної людини. На це знову репліковав прокуратор, зазначаючи, що комуністична іде-

П. Карий

# Шляхи російського іперіялізму

Московський імперіялізм, який за наших часів відомий нам, як царська або комуністична деспотична імперія, має свій довгий історичний шлях. На один з тих етапів московської історії, коли московський імперіялізм зароджувався і оформлювався в деспотичну імперію, хочемо кинути жмут світла, що повинно значно облегшити нам збагнути саму суть російського імперіялізму.

Окреме московське князівство почало існувати з другої половини XIII віку. Москва, згідно легенди, заснована немов би князем Юрієм Довгоруким, після якого засів у ній князювати Іван Калита. Цей князь, як пишуть літописці, був дуже хитрий і спритний. Він, напр., своїми хитрощами (доносами, підлабузництвом і брехнею) досяг того, що татарський хан дозволив йому порядкувати самому на московських землях і самому збирати данину для татар. Щоправда, татари тоді сягали своїм володінням дуже далеко, аж навіть у Західню Европу, і не мали змоги вовтузитися з незначними для них москвинами, які : так не тільки, що визнавали татарську зверхність, але й самі йшли до них на службу.

Той же Іван Калита дуже прислужився москвинам: він перший перетягнув до Москви митрополита православної церкви. Відчувши, яку величезну ролю відігравало й мало відігравати православ'я, враховуючи те, що Московщина мала б стати »центром« всієї Руси, бо ж Київ уже тоді був більмом в оці московських князів — Іван Калита вжив усіх заходів, щоб у Московщині був »свій митрополит«. Тому Калита звернувся до Царгородського патріярха з проханням назначити в Москві окрему митрополію. Але царгородський патріярх не погодився на це, і Московщина в релігійному відношенні далі підлягала Києву. Тоді Калита використав занепад Київської Держави і призначує грека Феотоста митрополитом московським, проголосивши Москву столицею »всієї Руси«. Ця подія мала для Москви велику вагу, бо відтепер у Москві концентрується політична і церковна влада в руках московських князів, а відтак царів.

Отак Москва вже з 1300 р. розпочинає свою аґресивну політику, якої знаряддям стає також церква. Спираючись на свою силу, московські князі, маючи підтримку татарської орди, твердо тримають у своїх руках владу, нищать усіх непокірних та поширюють свій гнет на всю Володимиро-Суздальщину. Така тверда абсолютична влада дуже подобалася москвинам, вони з приємністю корилися і йшли на службу московським князям. Бути на послугах князя, а тим самим стати боярином, для москвинів було куди краще, як служити в простому »уділі«, і тому вони самі старалися, щоб велике князювання завжди належало Москві.

Московські бояри були вірними слугами своїх князів. Навіть тоді, коли ті князі бували слабі, вони всіми силами скріплювали силу і владу такого князя. Подібну ролю разом з боярами сповчяло також і московське духівництво. Після митрополита Феотоста московським митрополитом став його учень — монах Олексій, з роду Плещавих. За князювання Івана Красного цей митрополит Олексій став навіть правителем московського князівства. Він мав дуже велику підтримку від татарської орди, бо немов би то молитвою вилікував хвору на очі ханшу Тайдуму. Тому Олексій увесь час вів в орді таку політику, яка скріплювала московське князівство, маючи підтримку від татарських ханів. Коронуване Олексієм духівництво вело таку ж саму політику серед парафіян і теж підтримувало Москву. Так вже в своїх початках московське православ'я стає цілковито на послугах московських князів, навіть у співпраці з найбільшими тодішніми ворогами християнського світу — татарами. Це пояснює нам також, яким то »чудом« поєднав тепер Сталін релігію християнської церкви з безбожницьким комунізмом.

Як відомо, московське духівництво голосило серед вірних, що »вся влада від Бога« і їй треба послушно коритися. А це значить, що воно втовкмачувало в голови населення фальшиві закони, мовляв, князь — це »помазанник Божий«, а тому, якими не були б його влада та діла — вони є »справедливі і Богом благословенні«. Найближчим помічником згаданого митрополита Олексія був монах Сергій, що заснував недалеко Москви Троїцько-Сергіївську лавру. Вони разом фактично були слугами не Бога, а Москви, за те московська церква проголосила їх »святими«.

Після Івана Калити князювали Дмитро Донський, Василь I-ший і Василь II-гий (Темний). Наступником останнього був його син Іван Василевич, якого батько ще при своєму житті проголосив великим московським князем. І ось цей »Іван« закінчив розпочате попередниками діло »збирання докупи русских земель«.

Він вимагав, щоб йому корилися інші князі й населення, як єдиному »государю«. Правлячи московським князівством, Іван переводив думку, що він »единодержавний монарх«. Тому на його дворі завелася й окрема двірська етикета, тобто спосіб поведінки й »чинопочитання«. Заведено різні відзначення, як медалі, емблеми, знаки, які мали свідчити, що власник тих знаків — людина »достойна«, а не простий раб чи смерд. Іван II-тий розпочав уже відкрито імперіялістичний напрям у своїй зовнішній політиці. Він повів війну проти Литви, поширюючи свої московські землі. Хоча фактично він не володів ще українськими землями, бо це була окрема держава, але називаючи себе »государем всея Руси«, носився з думкою підкорити їх.

Поширюючи шляхом загарбання московське посідання, Іван II-тій вирішив приєднати до Москви й Новгородські землі. Але новгородці не корилися й не визнавали московських князів. Вони мали своє управління і вічевий порядок. Московські князі неодноразово ходили війною на Новгород, накладали на мешканців контрибуції та вимагали послуху. Новгород же аж ніяк не мав наміру бути в складі Московщини і 1471 р. уклав військову угоду з Литвою та Польщею, які мали допомагати йому в боротьбі проти Москви.

Довідавшись про цю угоду, Москва розцінила це як »зраду« і пішла війною проти Новгороду. Зібрала велику рать військову під начальством Данила Холмського, розторощила новгородців на Ільменському озері та на річці Шелош. Похід на Новгород пропагувала Москва, як »покорення богоотступників«, що перейшли з православ'я на латинську віру. Але новгородці, мимо високої контрибуції, не хотіли коритися Москві. Тоді Іван III-тій знову пішов походом на Новгород та 1478 р. зовсім захопив і »приєднав« його до Москви. Почались великі репресії серед новгородських бояр та населення. Вічевий дзвін перевезли до Москви, багато людей покарали смертю, інших підступно вивезли в Москву до тюрми, а новгородські землі розділили поміж вислужників Москви.

---

ологія не признає абстрактного розуміння »людини«, вона признає в даному випадку лише клясовий підхід, за яким людність ділиться на буржуазію і пролетаріят. А раз Чехівський говорив про релігію визволеної людини, то з його погляду релігія нівелює різницю між пролетаріятом і буржуазією і тим самим допомагає буржуазії визискувати пролетаріят.

Діяльність УАЦ це був ніби кульмінаційний пункт у процесі. Цілком зрозуміло, бо радянському урядові треба було за всяку ціну скомпромітувати УАЦ, впливи якої ставали надто небезпечні для нього.

Після знищення »новгородських вольностей«, москалі захопили рязанські, тверські (1485 р.) землі, а потім землі Литовсько-Руських князівств. Князі Вяземські, Одоєвські, Новосельські, Боротинські перейшли на службу Москві, а їхні землі включилися в Московщину.

По смерті Івана III-го в московському князівстві оселився його син Василь III-тій. Він продовжував політику свого батька, а в першу чергу політику загарбання чужих земель. 1510 р. Василь III-тій захопив місто Псков, знищив вічевий порядок, перевіз до Москви вічевий дзвін та переселив у московські землі 300 псковичан з родинами, а на їх місце привіз москвинів. Псковичі тужили за своїми вольностями та говорили: »псковичі бідні, аж тепер довідалися, які то є правди московські«.

Те ж саме зроблено і з Рязанню. Масово вивозили місцеве населення, а на його місце поселювали москвинів. Нарешті Москва розправилася з сіверськими князями. Князів вигнала, а їхні землі »приєднала« до себе (1523 р.).

Отже, як бачимо, московська держава створилася з московського удільного князівства, що поширювалося шляхом загарбання інших земель північ: новгородських, псковських, вятських, рязанських, та земель великого князівства Литовського. З поширенням влади — хитрощами й терором — московські князі дивилися на себе, як на безмежних володарів і це переконання втілювали в населення. Так воно закорінилось у москвинів, що навіть, продаючи землю, москвин писав у купчій: »продана єси земля государева, а свого володіння«. Як бачимо, ще в ті часи серед москвинів не було зрозуміння приватної власности, а навпаки — в них були зародки ідеї колективізації, тобто почуття отарної приналежности, а не принцип власної думки, чи індивідуалізму. Почуття отари проходить червоною ниткою у всій історії Московії.

Згодом московські князі набрали значення, як »вожді« народу та московського державного шовінізму. У тому напрямі їх підтримували бояри, вислужники, чиновники, а за ними весь нарід. Князі усвідомили собі, що тільки московський шовінізм може втримувати їхню владу, тому вони тримали себе гордо, по-диктаторськи і повновладно, не терплячи ніякого непослуху, як проявів демократизму. Чужоземні посли писали, що Василь III-тій мав таку велику владу, якої не мав ні один сучасний монарх чи король на заході Европи. Вони помітили, що москвини порівнювали свого царя з Богом. Москвин говорив: »Ми того не знаємо, це знає лише Бог та наш государ«.

В той час турки посунулись з своїми війнами на православний схід. Захопивши азійські володіння грецької держави, турки в початках 15 ст. підкорили собі балканські народи і кільцем оточили Царгород. 1453 р. Царгородом турки заволоділи. Але велика турецька отоманська імперія хотіла сволодіти всією Европою і загрожувала навіть Римові. Турки сунули весь час на захід, залишивши в спокою Московщину. Як відомо, турки з татарами найбільше »господарили« в Україні — землі якої лежали на шляхах переходу турків у західню Европу. Турецькі володарі були переконані, що з захопленням України, не буде труду оволодіти Московщиною, бо татарщина настільки вплинула на москвинів, що це дасть підстави запровадити в Московії без особливих зусиль турецькі порядки. Одначе, тому перешкодила Україна, яка завзято боронилася перед турками, стримуючи їхню навалу, не лише на західню Европу, але й на Московщину. Московські князі все це добре враховували, але ні в чому не допомагали Україні, а чекали лише догідної хвилини, щоб захопити українські землі. Користуючись таким станом на православному сході, московські князі ще більше зміцнювали свою владу та поширювали свої московські володіння.

В той же час столицею православ'я рахувався Константинопіль (Царгород). Та коли Царгород дістався в турецькі руки і царгородський патріярх опинився під зверхництвом Туреччини — московські князі вирішили усамостійнити Москву від царгородського Православного Патріярха. Василь III-тій оголосив, що він є наслідник грецьких царів. Іван III-тій, одружившися з грецькою царівною, привласнив собі й грецький герб, а патріярх московський навіть »вінчував« внука Івана III-го на »царя«. Думку, що московські царі є прямими наслідниками грецьких царів, втілювали в народі різні царедворські прислужники, бояри та чиновники. Один псковський монах з манастиря Єлеазарова, на ім'я Філофей, написав до Василя III-го »послання«, в якому »доводив«, що спочатку світовим центром був Рим I-ший старий, потім став Рим II-гий новий, під яким він розумів Константинопіль. А в останній час став Рим III-тій — Москва. »Два Рими падоша, третій стоїть, а четвертому небувати«. — так писав і говорив Філофей. Ось з того моменту постала думка, що »Москва — третій Рим«. За Філофеєм наслідували його думку й інші визначні того часу московські люди, називаючи московського царя — царем »всього православ'я«. Цю думку намагалися підтвердити різними способами. Писалося, напр., немов би чудотворна Тихвинська ікона Божої Матері сама перейшла з Царгороду до Московщини, що апостол Андрій Первозванний благословив Київські гори, а тому й Київщина, що знаходиться під ігом татарським, як земля православна належить до Москви — »третього Риму« й т. д.

Оповідалося, що царські знаки грецьким царем Константином Мономахом були передані на Русь князеві Володимирові Мономахові, а від нього перейшли до царів московських. Ось таким чином зміцнилася думка, що Московщина є »центром« православ'я, а князі московські той »центр« очолюють. То ж московські князі й царі вирішили й надалі відогравати вирішальну ролю в православному світі, а звідси й світову ролю як великодержава, що керує всіми державами світу. Звідси й почалися всі загарбницькі війни, поширення московських володінь та перетворення Московщини в єдину неподільну Росію, що своїми кордонами простягається від Чорного моря, а навіть від Дарданелів аж до північного бігуна, та від Піренейських гір, аж до кордонів Канади (поза Японські острови та поза Аляску).

## З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

### Л Ю Т И Й

9. 2. 1919 р. — підписано Берестейський мир, що ним визнали Українську Самостійну Державу такі держави: Німеччина, Австрія, Туреччина і Болгарія.

10. 2. 1900 р. — засновано першу українську визвольно-революційну партію РУП (Революційна Українська Партія).

10. 2. 1941 р. — на чолі Організації Українських Націоналістів стає Степан Бандера.

12. 2. 1924 р. — у Львові замордували поляки в ганебний спосіб Ольгу Басарабову з Левицьких, активного члена Української Військової Організації (УВО).

12. 2. 1939 р. — відбулися вибори до першого Сойму Карпатської України.

12. 2. 1945 р. — гине в бою з большевиками Командир УПА-Північ, член Проводу ОУН — сл.п. Дмитро Клячківський (Клим Савур).

21. 2. 1942 р. — замучена ґестапом найбільша сучасна поетка-революціонерка — Олена Теліга.

24. 2. 1946 р. — гине в бою з большевиками сл. п. Грегіт-Різун, творець Чорноліських відділів УПА, легендарний бойовий командир УПА, що звів коло 100 боїв і сутичок з ворогом, нагороджений Золотим Хрестом Бойової Заслуги.

В лютому 1949 р. впав у бою з большевиками Крайовий Провідник ПЗУЗ — Петро Козак-Смок.

**Полк. М. Кубанець**

# Значення партизанських акцій у великій війні

Партизанська війна — це війна, що ведеться особливим способом та невеликими озброєними силами. Правилом цієї війни є не відкриті озброєні сутички з військами противника, в яких тактична перевага, звичайно, досягається перевагою живої сили, вишколу та техніки, а безмежною кількістю коротких нападів-наскоків на самі слабкі місця противника.

Тривалість кожного такого наскоку міряється від початкового моменту до того часу, коли противник починає приходити до нормального стану від несподіванки та розгубленості. Стратегічною метою партизанської війни є доведення противника до того ступеня психічного стану, при якому настільки порушується фізична єдність його військ, що озброєні сили перестають бути ними та розвалюються. Для успішного ведення партизанської війни, вона повинна провадитись на території з національно-спорідненим населенням. Як і всяка війна, партизанська війна мусить мати свою кінцеву політичну мету. Коли ця мета зрозуміла та близька місцевому населенню, то вона вже стає загальною та національною метою, і партизанські озброєні сили будуть користуватися цілковитою підтримкою з боку місцевого населення.

Коли ж політична мета партизан не буде відповідати політичним настроям населення, то між партизанами та населенням будуть відсутні взаємне розуміння і необхідна підтримка. В той же час без взаємних природних зв'язків між партизанами та населенням, ніяка партизанська війна неможлива. Так і було з совєтськими партизанами в останню війну: цей взаємний зв'язок був замінений почуттям страху, по причині застосованого партизанами терору. Історія партизанських війн доводить нам те, що тільки ті партизанські рухи були довготривалими, а їх діяльність ефективною, які були національні та які мали національно-визвольну мету (козаки, українці, горяни (верховинці) Кавказу, сибіряки, іспанці та інші).

Таким чином, необхідною основною умовою успішности ведення партизанської війни є наявність національно-визвольної політичної мети, що відповідає політичним бажанням місцевого рідного партизанам населення.

Партизанська війна є сама дешева зі всіх способів ведення війни, так у відношенню витрати живих національних сил, як і у фінансовому її значенню. Помимо того, вона має ряд виняткових по значенню переваг, а саме:

1. Партизанська війна активізує місцеве населення в національно-визвольній боротьбі. Чим ближче підходить фронт до власної хати, тим настирливіше постає у кожної людини потреба »найти своє місце« в існуючій боротьбі. Партизанська війна не тільки підводить фронт до хати, а навіть вводить його в середину кожної хати! Під час партизанської війни неминуче різко позначаються границі між обома таборами в середовищі місцевого населення. Так росте та міцніє національно-визвольний фронт.

2. Наявність партизан є надійним зв'язком між місцевим населенням та союзними військами діючого фронту. Через своїх партизан населення довідується про дійсні наміри та дії союзних сил.

Цим зводиться нанівець все значення »патріотичної« пропаганди противника.

В той же час союзні війська, входячи у зв'язок з партизанами, одержують від них цінну та правдиву інформацію відносно противника і місцевого населення, — тим самим правильно кореґують бойові та політичні дії своїх сил. Наявність такого обопільного зв'язку населення з союзними силами при допомозі посереднього партизанського загону, відхиляє можливість з боку союзних сил виникнення політичних та тактичних помилок.

3. Наявність партизанської боротьби сприяє збереженню, а також практичному та політичному росту місцевих командних, політичних та національних кадрів.

Інакше кажучи, всі місцеві підпільні сили, у випадку необхідности, будуть мати можливість піти в партизани, в рядах яких будуть мати змогу продовжувати боротьбу. Безперервна участь в боротьбі підвищує рівень опору місцевих кадрів.

4. При правильній організації партизанських озброєних сил, мається реальна можливість швидкого переформування їх в постійну армію. Це є єдина можливість організації національної армії, так би мовити »на бігу«, без наявности власного запілля, техніки, фінансів, державної влади та (що найбільш важливе) — часу.

5. Партизанська війна дає можливість поневоленому народові приняти активну участь в національному визволенню своєї батьківщини. Участь населення в подібній війні може бути безмежною — від утворення невеличких активних загонів, аж до розмірів загальної участи. В бігу всіх фаз партизанської війни населення неухильно виховується в дусі необхідности та можливости ведення боротьби з противниками. Воно на практиці переконується, що ця боротьба є йому »під силу«. Національні ідеї одержують чисто реальну та практичну базу.

6. Партизанська війна позбавляє противника певности в своєму запіллі та утворює недовір'я до місцевого населення. Часті залізничні катастрофи та пошкодження транспортних шляхів заставляють противника завозити та резервувати біля фронту недоцільно велику кількість всяких вантажів. Противник примушений тримати на охороні своїх транспортних шляхів значні озброєні сили, які стають тим значніші, чим більше фронт віддалюється від центрального запілля. Безперестанні та розповсюджені партизанські наскоки утворюють у противника непевність в місцевому населенні, що в свою чергу примушує його запиратися в ізольовані бльокбудинки та припиняти всякий зв'язок з місцевим населенням. Запільна служба військ противника стає для його вояків психічно більш важкою ніж фронтова. Одинокий постріл в запіллі утворює згук голосніший, ніж сальва гармат на фронті.

7. Партизанська війна позбавлює противника певности в своїй технічній перемозі, бо в боротьбі з правильно організованими загонами ця техніка нездійснима зовсім. Партизанська війна є війною »духа« а не техніки.

8. Партизанська війна не виключає можливости погоджених дій союзних озброєних сил з партизанами. Передбачені наступи та прориви фронту можуть бути забезпечені вибухами мостів у запіллі та транспортовими катастрофами, виконаними партизанами на наміченому відтинку фронту.

9. У випадку переходу великої війни в затяжну форму, »на виснаження«, діяльність партизан набирає винятково важливого значення, бо чим далі затягається війна, тим менше виявляється розрив між партизанами і населенням, та, нарешті, цей розрив зникає зовсім.

10. На довершення всього висловленого, партизанська війна утруднює організацію противником своїх власних партизанських збройних сил.

В свою чергу національні партизани надзвичайно швидко ліквідують таких партизан противника.

**Проф. Д-р Петро Курінний**

# ЧОМУ НА СВІТОВОМУ РИНКУ НЕ МАЄ НАУКОВИХ ВИДАНЬ З СССР?

Коли большевики з безвістя пробивалися до влади і намагалися повалити царський режим імперіялістичної Росії, вони не шкодували фарб для виявлення правдивого стану російської культури та науки того часу. Так В. Ленін 1917 р. писав: »Такой дікой страни, в которой би масси народа настолько билі граблени в смисле образованія, свєта і знанія, такой страни в Европе не осталось ні одной, кроме Россіі« (Ленін, соч. т. XVI, стор. 410).

Такою залишається точка погляду на культуру Росії і сучасних проводирів СРСР.

Начебто підтверджуючи слова В. Леніна, офіційний підручник »Історія Росії« ч. III (підручник для 10-ої кляси середньої школи) за редакцією проф. А. М. Панкратової, видання Уч. Пед. ГИЗ-а, 1946 р. в § 24-му під заголовком: »Просвещеніе і культура в Россіі перед революцією (1907-1917)« — пише: »Совєт міністров ( царской Россіі ) винес постановленіе об отмене университской автономіі, завоеванной революцією 1916 года і о закритіі всєх ранєє розрешених студенческіх організацій. Началісь массовіе ісключенія і висилка студентов за участіе в студенческом двіженіі. Назначенний в 1910 году новий міністр просвещенія черносотеннец Л. Кассо проізвел полний разгром либеральной и радикальной профессури. За недостаточною борьбу с »бунтующімі« студентамі ім билі уволени от должностей ректор Московского університєта і єго помощнікі. Тогда же на знак протєста против бюрократическаго проізвола Кассо 125 професоров і проподавателей московского університєта (К. Темірязев, П. Лебедев і др.) ушли із університєта.

Положеніе університетов определяло состояніе науки. Кафедри в університетах готовілі наукових работніков в недостаточном чіслє; научно-ісслєдовательских інстітутов в царской Россіі било мало. Імператорская Академія Наук за єто время нє дала крупних научних работ. Настоящеє народноє ученіе (підкреслено мною—Автор) нє получалі ні признанія ні поддержкі. . .«

Такою була російська наука в описі большевиків, з якою імперіялістична Росія прийшла до большевицької революції.

Пройшло 30 років фанфарного руху науки в СРСР під керівництвом большевиків і »розквіту« її »в сяйві сталінської конституції«. Ми бачимо її тепер от в якому стані:

1. Неписьменність справді усунута, але ті, хто брав участь у її ліквідації, прогресивні громадські сили краю або знищені, або заслані в концентраційні табори.

2. Не лише народ, але і вчені молодого покоління ограбовані »в розумінні освіти та знання«.

3. Іншої такої країни в Европі справді немає.

4. Університетська автономія не існує, студентство переслідуване; його виключають зі шкіл і засилають до концтаборів.

5. З наукових установ та вищих шкіл (університетів) вигнані є всі ліберальні та радикальні професори.

І хоч офіційні звіти уряду СРСР подають високі числа вчених, що сьогодні працюють в лабораторіях совєтських вузів та наукових установ і хоч ці числа є правдоподібними, навіть трохи зниженими (бо вчені, що їх заслано або звільнено з установ у статистику не входять), проте маємо великий сумнів, що ці статистичні показники є висловом справжньої навіть потенціяльної сили науки та її якости. Адже ж СРСР доводиться масово контрактувати і вивозити до СРСР вчених з Европи та навіть викрадати їх на вулицях.

Поперше, кількість кваліфікованих вчених, що подана у звітах офіційної статистики, треба безперечно зменшити на яких 30 проц., виключивши з категорії вчених членів комуністичної партії, тобто не фахівців, а політичних комісарів у науці.

Подруге, серед наукових робітників СРСР треба відрізнити тих, що вийшли зі шкіл ще перед розпадом старої системи, та володіють методою об'єктивного документального наукового дослідження та тих, хто вже цієї »буржуазної« науки не знає і з методів її не користає, не спираються в своєму досліджуванню на ту основну ознаку, що відрізняє наукову діяльність від не наукової — тобто на об'єктивність.

Потрете, треба врахувати також і наукове оснащення науки: стан лябораторій, бібліотек тощо, які в наслідок революційних експериментів зазнали також руїни.

Руйнація вищої школи, наукових закладів і національних академій наук не була, звичайно, справою раптового зламання їх в наслідок всереволюційного нищення державної машини і державної ідеології. Ціллю руйнації можна відзначити кілька ідей — етапів, історичних струсів.

Першим таким струсом було фізичне знищення і видалення з наукових закладів професури реакційної, ліберальної, радикальної. Наслідком цього школа і наука позбулися значної кількости висококваліфікованих сил і особистостей, які загинули чи опинилися на еміграції.

Другим ударом було знищення автономії високої школи та академічних закладів. В наслідок чого в наукові установи масово почали вводитися партійні особи без будьякої освіти та наукової кваліфікації лише для партійних цілей. Це привело до профанації наукового знання, до сильних внутрішніх перешкод у праці установ.

Третім ударом було скасовання духової й філософської освіти, скасування наук гуманітарного циклю, заборона т. зв. »буржуазної« науки. В наслідок цього в учених — вихователів революційного часу — зовсім викреслено ті аспекти пізнання дійсности. Конфіската всієї небольшевицької літератури завершила цей етап.

Четвертим етапом було збудження можливостей науково-дослідчої праці через завдання т. зв. »актуальної тематики«; це виключало можливість праці над »неактуальними« з большевицького погляду проблемами. Актуальна проблематика підпиралася асигнованнями, ширшими можливостями праці. »Неактуальна« не знаходила для себе визнання і могла провадитися лише приватним порядком та навіть наражала на репресії.

Щоб відвернути вчених від порівняльних студій з допомогою »буржуазної« науки, як правило, було заборонено виписувати й одержувати наукову літературу та навіть і листуватися з закордоном. Література, що поступала з закордону до наукових установ, концентрувалася в спеціяльних відділах і там могла використовуватися лише до спеціяльних цілей. **Наука в межах СРСР остаточно загубила науковий контакт з зовнішнім світом і розрив цей триває вже коло 30 років.**

Одночасно від року 1931 був припинений експорт наукової продукції радянської науки закордон і від того ж часу наслідки багатьох ділянок науково-дослідчої праці були зовсім засекречені не лише для закордону, але навіть в межах інститутів між співробітниками. При інститутах був створений численний штаб партійних комісарів.

Страшною катастрофою для науки стало примусове заведення т. зв. марксизму, ленінізму і сталінізму, як адміністративної методології. Якщо добре поставлений експеримент перевірки наукової вартости марксизму для науково-дослідчої праці міг би служити науковим цілям своїми позитивними чи

негативними висновками, то в СРСР цей експеримент набрав форм вульгарного експерименту, анекдоти, знущання з основних засад науки. Вчені всіх ділянок науки, що в якійсь мірі ще зберегли наукові принципи своєї роботи, примушені були в кожному етапі свого досліду дотримуватися здекларованих партійним комітетом напрямних положень марксизму і їх обов'язково підтверджують у всіх ділянках науки проти висліду своїх експериментальних студій і правдивих висновків.

Так поступова наука СРСР перейшла етап марксизму Плеханова, А. Богданова, Деборіна, Бухаріна, Троцького, Леніна, Сталіна та їх різноманітних епігонів (в усіх ділянках науки).

Якщо пригадати, що при кожній варіації політичних настанов навіть література марксівська підлягала конфіскаті, то ми станемо перед сумним фактом того, що літературна база науки СРСР стала катастрофічно вузькою, а цікавий експеримент використання марксизму-ленінізму-сталінізму в ідеальних умовах для їх розвитку, в умовах максимального державного протекторату був зведений нанівець.

Зрозуміло, що така »наука«, звичайно, не тільки не могла »випередити« чи »догнати« европейську, але не в силі була навіть взагалі відіграти будь-яку революційну ролю в науковій методології чи науковому світогляді. Не дивно, що ця доба таки не дала в грунті марксівської теорії та методології ніяких помітних вартостей, хоч їх шукали багато першорядних учених, що, зрештою, розплатилися за свої шукання засланням або іншими репресіями.

Тому саме сталося повне відстання науки навіть на найактуальніших ділянках технічного циклю наук, як то ми бачимо з щойно опублікованої постанови державної комісії акад. Келдиша 1952 року, з приводу праці технічного відділу Академії Наук СРСР.

Документальна наука, наука фактів, дослідів стала зайвою і писання марксівських праць спростилося до витягнення з класиків марксизму цитат і вигадування матеріялів та потрібних фактів, що підпирали б ці цитати. Найкращим зразком такої наукової праці є історія комуністичної партії (ВКПб), як то видно з порівняння першого і останнього її видання.

Наука в СРСР також сильно потерпіла від того, що після арешту представників старшого покоління вчених та талановитих молодих, їх твори конфісковано і знищувано, а на їх ідеї накладувано »табу«. Так рвалась традиція надбань не лише »буржуазної«, або »отеческої« науки, ба навіть і »хатньої« марксівської в межах СРСР. Величезне творче напруження попередників пропадало назавжди.

З метою позбавлення вченого його невід'ємного привілею — творчого розуму і реального знання, була введена система »колективної« праці, тобто кореґування праці спеціяліста науками, після чого його праця вже не була **його** працею ані фахово, ані, головне, політично. В ній дуже часто з'являлося таке, що було не до подумання моральній людині і що при новому етапі повернення політичної думки вело людей на тортури. Найкращим зразком такої »наукової праці є такий »безсмертний« твір, як »Історія народів СРСР«, макети великої »Історії Народів СРСР«, »Велика Совєтська Енциклопедія«, праці акад. Грекова та інших.

Зник останній стимул для творчої праці — осолода від власної праці та осягу.

Величезна більшість виконаних наукових робіт не друкувалася, поперше тому, що на видання їх попросту не відпускалося грошей, приватний друк своїх праць власними коштами був цілком заборонений; подруге тому, що матеріяли від певного часу були засекреченими й оголошення їх друком було б рівнозначне державній зраді; потретє тому, що редактори-партійці, боючись втратити партійний квиток через дозвіл на видрукування будь-якої неприступної їх розумінню праці, просто уникали давати дозвіл друкувати праці навіть найвидатніших фахівців. Та, нарешті, автор мусів бути обережним: краще не друкувати праці, ніж дати підставу для обвинувачень та денунціяції авантурників.

Налідком вищеподаних причин сталося і те, що вчені просто тікали на інші, переважно господарчі ділянки праці, щоб уникнути в такий спосіб слизьких ситуацій на праці за своїм фахом.

Зовсім інакше почували себе фахівці в тих сферах науки, які були призначені для вивчення природніх ресурсів країни і переважно для військових потреб. Ці ділянки науки принаймні мали фінансові забезпечення і не погано поставлені лябораторії. Проте останній звіт комітету акад. Келдиша 1952 р. про стан праці технічного відділу Академії Наук СРСР показує, що на цих ділянках досягнення партійної науки не є великі.

* * *

Було би зовсім несправедливо думати, що вчені СРСР вільно підпорядкувалися в тому варварському нищенні науки та культури, нищенні основних засад, на яких може існувати справжня наука.

Різні етапи нищення науки СРСР відповідають різним формам спротиву в цьому нищенню. Я навіть не буду згадувати про спротив різних політичних угруповань або про ідеологічну боротьбу певних фракцій комуністичної партії. Такий спротив правдоподібно міг бути, але в психозі масових обвинувачень ні в чому неповинних людей в політичних ідеях і акціях, у водовороті тотальної брехні і обрікувань самих себе, тепер трудно сказати, що було правдою, а що суцільною вигадкою. В більшій своїй частині політичні обвинувачення проти вчених є неправдою, вигадкою, фальшивими етикетами на справах іншого походження і порядку. В науковому опорі видатну ролю відограваля, в першу чергу, ідейна боротьба за вільну науку, за самий принцип вільного досліду, за гідність ученого і його право на вільний труд.

Перший період цієї боротьби — боротьби за автономію науки, проти партизації пауперизації її, проти введення до наукових установ осіб без належної кваліфікації (партійців).

Період другий — боротьба за збереження волі індивідуального дослідження, за право добросумлінного висновку, проти примусової тематики, проти підпорядкування досліду нав'язаним завданням. Період третій — боротьба проти марксизму, як єдиного універсального знаряддя, для розкриття наукової істини, проти фальсифікатів, алилуйства, проти колективізму і цитатчиків.

Період четвертий — боротьба проти політизації науки і перетворення її в знаряддя брехливої пропаґанди.

Так відбувався процес розхитування основ науки в СРСР.

В національних територіях і республіках цей процес ускладнювався ще тим, що національну науку, а особливо краєзнавчі студії і діяльність народніх учених вважали націоналізмом, контрреволюцією, що заважали насаджуванню не лише інтернаціоналізму й комунізму, але й московського шовіністичного імперіялізму. Це призводило до нищення наукових національних кадрів як таких, до їх дискредитації, засилання їх до концтаборів, до праці поза межами краю, до затримки думки їх праць, до замішання їх »варягами«. Лише тепер на еміґрації, де зібралися люди зі всіх куточків території СРСР, можна побачити незмірну шкоду, яку заподіяла ця політика большевизму в науці, культурі і розвитку нормальних соціяльних взаємовідносин в країнах большевицької окупації. В різних виданнях з'являються статті та мартирологи загиблих учених.

Своїх учених СРСР поставив у неможливі для праці умови. Вже 30 років науки в СРСР відірвано від поступу світової науки. Високі учбові заклади в СРСР обслуговують потреби наркоматів господарчих і підготовляють лише технічну силу, допоміжну при великих »стройках«. До своєї кваліфікованої сили немає довір'я.

Навіть більше: імена своїх вчених засекречено.

Разючим доводом тому є останній випуск міжнародного довідника »Мінерва«, до якої СРСР не подав ані одного імени своїх учених, навіть орденоносців; не подав назв двох третин своїх інститутів—експлуатаційних лабораторій, розкинених в численних своїх колоніях.

От для чого треба совєтам контрактувати вчених в Европі, от чому треба їм викрадати патенти, відкриття. От чому треба кричати, що наука в СРСР вже випередила світову науки і заховувати перед світом імена померлих, засланих та живих діючих учених, не пускати їх видатних праць у широкий обіг, зокрема закордон, і рівночасно наповнювати світ сенсаціями про відкриття, які вже давно є перейденим етапом розвитку світової науки, в більшості ще на прикінці XIX століття.

**Микола Барвінський**

# Шляхи налагодження світової торгівлі

Згідно даних статистичного бюра ООН населення всього світу на сьогодня наближується до 2,4 мільярдів душ, а в 1928 році було всього населення 1, 9 мільярдів. Таким чином, населення всього світу у відношенні до 1928 року зросло майже на 25 проц. Коли ж ми ознайомимося з сучасним станом міжнародньої торгівлі, то побачимо, що світова торгівля нижче стоїть, ніж у 1928 році, бо в перерахунку на одну душу населення є на рівні нижчому, ніж в 1928 році майже на 12 проц. Різні статистичні відчити про стан міжнародньої торгівлі свідчать, що в 1949-50 рр. об'єм світової торгівлі відносно цілої низки товарів був нижче, ніж у попередні роки, а саме: м'ясо на 10 проц., жири на 20 проц., риж на 54 проц., бавовняні тканини на 21 проц., сирівець бавовни на 14 проц., кам'яне вугілля на 15-30 проц., залізна руда на 28 проц., чавуна на 25 проц. А від 1951 року торговельні зв'язки між країнами вільного світу і країнами з тоталітарним режимом, де панує рабська система господарювання, тобто з СССР і його сателітами, майже зовсім припинилися. Буває, як виняток, якась торговельна операція між цими двома світами, але подібна торговельна операція скоріше нагадує контрабандну торгівлю, як нормальний торговельний зв'язок. Одним словом світова торгівля перебуває не в напруженому стані, а в повному занепаді. От такий жахливий стан міжнародньої торгівлі й порушує рівновагу торговельних балянсів, впливає на зріст ціни в кожній країні, а тим самим негативно впливає на рівень життя людей в кожній окремій країні. Це замішання в світовій торгівлі менше всього відчувається в США, де життя проходить нормальним шляхом і людність майже не відчуває зросту цін, а без перебільшення кажучи, живе заможньо й безпечно. Навпаки США примушені від себе давати допомогу різним країнам західньої Европи, бо ці країни багато терпять від ненормального стану світової торгівлі. Завдяки допомоги США країнам Західньої Европи, народнє господарство цих країн поволі зміцнюється і стан його покращується. Досить глянути на Західню Федеративну Німецьку республіку, що після жахливої руйнації, якої вона зазнала під час другої світової війни, нині її народнє господарство цілком стабілізувалося і перебуває в цілком задовільному стані, чим є дуже незадоволені комуністи. Але ж США не можуть безконечно допомагати.

Інша справа в країнах з тоталітарними режимами. За совєтськими даними (див. »Вопроси Економіки«, Москва 1952, »Международное Экономическое Совещаніе в Москве«) західня Европа довозила зі східніх европейських країн в 1938 році 4.400 тисяч тон зерна (переважно пшениця), а в 1950 році було довезено 1.700 тисяч тон зерна, що становить трохи більше, як 38 проц. довоєнного рівня. Таким чином 62 проц. зерна залишається вдома, бо немає кому їх продати. Адже, як СССР, так і його сателіти, є країнами переважно хліборобськими і між собою цей мішок хліба не можуть розподілити, бо кожна з цих країн цей крам має й потребує комусь збути в обмін на інший крам, в якому так відчуває потребу. Такий самий, коли не гірший стан є і з постачанням зі Східньої Европи до Західньої Европи м'яса, довіз якого на 1950 рік скоротився більше як на 50 проц., а в останній час майже припинився. Такий крам як яйця, що у великій кількості з України, Польщі, Румунії, Угорщини довозилися до країн Західньої Европи теж скоротився. Зокрема Україна була великим експортером яєць на берлінський і англійський ринок і успішно побивала своїх конкурентів Голяндію і Данію. Нині Голяндія і Данія повністю оволоділи цими ринками. Взагалі на сьогодні цей крам у вивозі зі Сходу до Західньої Европи майже зовсім припинився. Червоний Китай не тільки на сьогодні, але ще довгий час в майбутньому не зможе виступати на арені міжнародньої торгівлі, як рівноправний партнер. Китай потребує великої допомоги. а такої не можуть дати йому ні одна з тоталітарних країн, бо самі перебувають в страшних злиднях. В СССР життя страшенно подорожчало. З тих навіть скупих відомостей, що приходять до нас з того боку залізної заслони, ми в цьому переконуємося. Так, як свідчить Вініфред Дрейсон — дружина консервативного члена англійської нижчої палати, яка була в квітні місяці 1952 року в Москві на економічній конференції, в крамниці в Москві вживане жіноче вбрання коштує 400 руб., старе чоловіче вбрання з матеріялу низького ґатунку коштує 1000 руб., а новий чоловічий костюм коштує 1.800-2.000 рублів. Так само дорого коштує і взуття. Отже, коли такі високі ціни в столиці тоталітарно-комуністичної системи — Москві, то можна уявити собі, які непомірно високі ціни на фабрикати в країнах, що є в колоніяльній залежності від Москви, як Україна, Білорусь і інші. Заробітня платня в СССР робітника коло станка на місяць становить від 500 до 600 руб., а колгоспник-селянин в Україні в перерахунку на гроші на місяць одержує ледве до 200 руб. Родина селянина, що складається з 4-ох душ і має 2-ох працюючих на місяць одержує до 400 рублів, не може купити взуття на всю родину. Чоботи селянські коштують до 700-800 руб. Це не є перебільшення, бо не треба забувати, що в Совєтській Росії нині існує рабська система господарювання, а рабів, звичайно, господарі утримують в якнайгіршому стані. Отже, Совєтська Росія нині перебуває в більш скрутному стані щодо світової торгівлі, ніж Західня Европа. От цим і пояснюється те, що в квітні місяці минулого року в Москві совєтами було організовано економічну конференцію, яку москалі гучно назвали »міжнародньою«. На цій конференції російські комуністи запропонували в 5-6 разів збільшити закупівлю французького краму, а США запропонували розмістити замовлення на 4-5 мільярдів рублів. Приблизно такі блага совєти пропонували і іншим країнам. А як же реагували на це держави вільного світу?

Справа в тім, що на перший погляд декому навіть і з чесних людей могло здаватися, що й не зле було б прийняти запропоновані совєтами умови, але завжди слід не забувати от це: поперше, на всіх товарах, що прибувають з-під совєтів є кров неповинних людей — рабів совєтської Росії. Візьмемо ліс (дерево), чого так потребує Англія, адже ж на лісових каторжних роботах працюють нещасні ні в чому неповинні люди, провина яких лише в тому, що вони люблять свій рідний край, поневолений москалями.

Коли добре приглянутися до зерна, то все воно ніби в крові поневоленого Москвою українського селянина. Отже, під оглядом будь-якої, навіть незначної гуманности, держави вільного світу мусять стриматися від цієї торгівлі, бо торгуючи з совєтами цим самим зміцнюють режим совєтів з їх рабською системою господарювання і цим самим допомагається їм пригнічувати інші народи. Подруге — пропонуючи переводити торгівлю з вільними державами, Росія має на увазі проштовхнути свою політику, руйнуючи з середини країну, з якою вестиме торгівлю. Адже нині така свободолюбна й вільна держава, як США відчуває це на собі. З часів другої світової війни, коли Росія була союзником США, скільки Москва просунула своїх людей для руїнницької праці в США. Тепер США мусять переводити працю по виявленню й очищенню свого державного апарату від комуно-совєтських шпигунів. Отже не дивно, що ніхто з країн вільного світу не відгукнувся на ніби привабливу пропозицію Москви.

Ну, а все ж таки стан міжнародньої торгівлі не є задовільний і такий ненормальний стан міжнародньої торгівлі мусить бути налагоджений. Що ж на перешкоді є до налагодження світової торгівлі? На перешкоді до налагодження стану світової торгівлі була в минулому і є нині Росія. За часів царату Росія весь час була огнищем неспокою в Европі, бо мала на думці »відрубати хрест на Св. Софії«, тобто захопити Дарданелі й Босфор, підкорити собі Балкани й вийти на Середземне море, а через Персію зайти до Індії. Цю ж саму програму має Росія і тепер тільки в більшому розмірі і під маскою всесвітнього комунізму. Отже, в російській імперії одна й та ж ціль була раніш за царату так і тепер за сталінського комунізму — це опанувати весь світ. Росія була і є перешкодою до налагодження світової торгівлі. Щоб уникнути раз і назавжди лиха з всесвітнім неспокоєм і наладнати міжнародню торгівлю, слід знищити перешкоду, що є на шляху до цього наладнання.

Росія, як імперія, мусить бути знищена, а на її місці повстануть вільні, незалежні й суверенні держави, як Україна, Білорусь, Росія, Народи Кавказу, Сибіру й інші. От це й є єдиний і правильний шлях до налагодження справи з світовою торгівлею.

Андрій Кирпич

# МАРКСИЗМ, ЯК ЙОГО ЗАСТОСУВАЛА ІСТОРІЯ

**(Порядком обговорення)**

»В народі московському панує найнеключимое рабство і невільництво в найвищій мірі, і в них, крім Божого і царського, нічого нема власного і бути не може; і люди, на їх думку, роджені на світ ніби для того, щоб нічого в ньому не мати і тільки бути рабами. Самі вельможі і бояри московські титулуються звичайно рабами царськими, і в просьбах своїх завжди пишуть вони, що б'ють йому чолом. Відносно посполитого народу, то всі вони вважаються кріпаками, ніби не з одного народу походженням, а накуплених з полонених і невільників; і ці кріпаки, або по їхньому »крестьянє«, обох статей, тобто чоловіки й жінки з дітьми їх, за невідомими в світі правами і присвоєннями, продаються на торжищах поруч худоби; продавані повинні бути ще нарочито веселими. Коротко кажучи, з'єднатися з таким неключимим народом є те ж, що скочити з вогню в полум'я«.

(Слова полковника Богуна на Переяславській раді 1654 року).

## I

Проповідуючи свою теорію клясової боротьби між пролетаріятом і буржуазією, між робітниками і працедавцями, простіше, між бідними і багатими, Маркс і не догадувався, як історична дійсність застосує його теорію. Маркс гадав, що ця боротьба, що виникла давно, досягне свого завершення у формі перемоги пролетаріяту в найбільш промислово розвинених культурних і багатих країнах, де стара капіталістична формація підготовить всі матеріяльно-технічні й економічні умови, необхідні для існування нової, т. зв. соціялістичої, а далі комуністичної епохи. Маркс казав, що і вся досьогочасна історія людства була нічим іншим, як тільки історією клясової боротьби. Ця боротьба, ніби припиниться в майбутньому безклясовому суспільстві, в якому не буде причин для боротьби, не буде приватної власности, яка є основою поділу суспільства на кляси. Натомість боротьба людей буде спрямована лише на природу; буде лише боротьба з природою і оте сталінське »перетворення природи« уже бачимо.

Не треба бути дуже вченою людиною, щоб простим, здоровим людським розумом, побачити всю примітивність і фальшивість цієї марксівської схеми історичного розвитку людства. Не кажучи вже про відсутність в цій схемі будь-яких етичних і моральних засад, як, наприклад, вбачання в історичному процесі боротьби двох початків — творчого і руїницького, культури і варварства, краси і потворности, добра і зла, божеського і сатанинського, не кажучи вже про це, в цій Марксовій схемі навіть з погляду чисто матеріялістичного, що ні в чому не бачить ніякої цілі, а лише причину, і то причину заховану не в голові, а лише в шлунку, навіть з цього матеріялістично-причинового погляду нема ні трохи правди, самий фальш. Хто повірить Марксові, що історія людства — це історія клясової боротьби? Найважніші події в історії людства — це війни. Хіба війни греків з персами це була боротьба двох кляс? Римлян з картагенцями, з гунами та Атилою? Чи напади печенігів, половців і татар на Русь це була клясова боротьба? Або безконечні війни росіян за підкорення собі інших народів? Чи сучасні війни німців з іншими народами? Всі ці війни на протязі історії були, є і будуть війнами між націями, між різними людськими породами чи расами.

Бували й революції внутрішні, клясові або громадянські війни в середині одної нації. Правда, марксисти скажуть, що ці внутрішні клясові війни були причиною тих зовнішніх міжнаціональних воєн. Але клясові зрушення чи перегруповання внутрі якоїсь нації не є причиною до війни з іншими народами. Частіше внутрішні заворушення, як прояв клясової боротьби бувають не причиною, а наслідком невдалої зовнішньої війни. Ці внутрішні зміни постають саме з метою зміцнити сили своєї нації для кращої відпорности, або сили натиску на зовнішній світ. Отже й тут не сліпа причина, а свідомо поставлена мета, і внутрішні зрушення є лише засобом для осягнення мети. Метою завжди було й буде змагання з зовнішнім світом — чи то мирне економічно-політичне й культурне, чи воєнне збройно-технічне й стратегічне.

Метою життєвости одиниці й нації є її аґресивність, стремління зайняти всяку порожнечу, всякий простір, що не в силі вчинити достатнього спротиву, простір, що не має власної аґресивности в такій мірі, щоб урівноважити, стримати або й переважити напасника аґресора. Стрінувшись навкрути з таким спротивом, нація спрямовує свою аґресивність на якнайповніше використання й мобілізацію своїх внутрішніх ресурсів, на розвиток і вдосконалення своєї культури й техніки, щоб вижити на власній території та щоб попередити і стати дужчим за своїх сусідів з метою зовнішньої аґресії, бо внутрішні ресурси обмежені й не є невичерпні.

Отже міжнаціональне змагання й боротьба все були й будуть основним законом історичного процесу. Цьому законові підпорядковані всякі процеси в середині держави-нації, всяке змагання між одиницями та їх групами чи клясами. В цьому примат зовнішньої політики над внутрішньою. Всякі заходи у внутрішній політиці приймаються чи відкидаються в залежності від того, чи вони зміцнюють, чи послаблюють сили цілої нації супроти інших націй. Наприклад, сума національних богатств, а з тим і добробут цілої нації не збільшиться, коли скасувати приватну власність, а замість власників-господарів поставити вибраних людьми чи призначених державою директорів підприємств та інших урядовців. Від такої внутрішньої реформи непомірно збільшується апарат платних, не продукуючих урядовців, що падає великим тягарем на продукуючу частину населення. Зменшується ефективність продукції, бо ніякий платний урядовець не поведе господарки краще, ніж той власник, що зумів придбати ту господарку і є найбільш компетентний і зацікавлений в її прибутковості. Але найстрашніше те, що з ліквідацією приватної власности зникає основний стимул до праці в самих працюючих — це особистий інтерес.

Бо хоч робітник, скажімо, не має власности, але він не позбавлений права її мати і може ставити собі цілі в цьому напрямку. Позбавлена права приватної власности людина втрачає радість життя, радість творчої праці. Вона працює лиш для того, щоб мати що їсти — і це її найбільша радість. Єдиним стимулом до праці, подібно, як і в тварин, стає страх голоду, за відомою соціялістичною засадою »хто не працює, той не їсть«. Ясно, що така праця немає нічого спільного з творчою працею, це є рабська праця. Людина, позбавлена права приватної власности, є вічний раб. Становище цього раба тим гірше, що він не бачить свого рабовласника і тому не може проти нього боротися, як це міг робити колишній раб. Тепер рабовласником стає ціле суспільство, складене з таких самих, як і він, рабів. Кожен член такого суспільства може бути легко знищений іменем цілого суспільства, іменем народу. Різниця між цими рабами є лише в суспільнім, а не в маєтковім становищі, яке єдине дає свободу й незалежність людини від суспільства.

Одні працюють, другі порядкують працею і її продуктами, тому ці останні мають кращий шматок хліба, ніж перші. Замість колишньої клясової боротьби і конкуренції, тобто вільного змагання між вільними людьми і їх угрупованнями, тепер іде боротьба за посідання кращого суспільного становища, та за те, щоб з працюючих вибитись в керуючі. Енергія й здібності людей спрямовуються не на кращу продукцію, а на кращу участь у її споживанні. Тому, що в безклясовім, тобто безвласницькім суспільстві, людина не сама себе винагороджує за свою енергію і здібності, а т. зв. суспільство, то завжди трапляється так, що здібні, але скромні, чесні й працьовиті люди бувають внизу, а ні до чого нездатні, ті що нічого не вміють робити, ледачі й нахабні бувають вгорі, керують і мають кращий шматок хліба. Так виглядає соціяльна справедливість і рівність в безклясовім суспільстві. Скромність, совість і честь та працьовитість стають непоплатними. Щоб вибитись наверх, треба й собі пускатись на підлості й не перебирати засобами. Цим пояснюється загальне спідління суспільства і його неспроможність виступити на боротьбу за якісь вищі ідеали.

Цю жахливу картину майбутнього рабства геніяльно описав і передбачив його виконання, в першу чергу в Росії, знаменитий англійський учений, філософ, педагог і соціолог Герберт Спенсер ще 50 літ тому. Нині ми є очевидцями його передбачень.

## II

Всякий розумний народ, що вміє передбачити наслідки, ніколи не запровадить у своїй внутрішній політиці такого засобу, як скасування права приватної власности, бо це рівнозначне з скасуванням свободи людини і запровадження рабства. Тяжко повірити, що цього не розумів К. Маркс, бо тоді його треба вважати за нерозумну людину. Але він таким не був. Треба думати, що він так само, як Г. Спенсер, все це прекрасно розумів. Але Г. Спенсер остерігав народ перед загрозою такого лиха, а К. Маркс якраз того лиха для людства й хотів. Вся його доктрина є продукт злоби й ненависти. Якщо припустити, що він щиро хотів людям добра і вірив у правдивість своїх постулятів, тоді треба признати, що він був нерозумний, бо історія жорстоко насміялася над його філософією, що принесла людям стільки горя й страждань та забрала й забирає стільки невинних жертв, перед якими бліднуть усі страхіття війн, що відбувалися будь-коли між народами. Проповідник клясової боротьби й інтернаціоналізму з його кличем »Пролетарі всіх країн єднайтесь«, К. Маркс, ніколи, мабуть, не догадувався, яку страшну зброю дає він своєю проповіддю в руки найбільш варварському націоналізмові примітивних народів. Справа в тім, що не лише в середині кожної одної нації існують т. зв. »пролетарі« і т. зв. »буржуї«. Далеко важнішим фактором є те, що існують цілі »народи-пролетарі« і цілі »народи-буржуї«. Так, що навіть пролетар якоїсь передової »буржуазної« країни видається буржуєм супроти переважної маси іншої відсталої »пролетарської« нації. Марксів заклик до експропріяції, тобто насильного відібрання майна у т. зв. »буржуїв«, не міг нікого привабити серед розумних народів, бо кожний розумний пролетар розумів, що відбираючи у сусіда власність, він тим самим відбирає право власности в себе самого. Маючи право власности, людина може ставити вільно перед собою якісь цілі і в міру своєї охоти, енергії й здібностей осягати ті цілі, може й забагатіти. Та хоча б навіть і не ставила собі цілі забагатіти, то сама свідомість, що вона має на те право, робить її вільною. Наприклад, якби в'язень сидів у в'язниці, яка ніким не охороняється, і він міг по своїй волі її залишити й піти, куди йому хочеться, то хоч би він і далі таки жив у в'язниці, однак він не є в'язень, а вільна людина, бо лише від його волі залежить вийти з неї чи залишитись в ній. Але позбавлений права виходити з неї, він стає невільником. Так само невільником стає людина, позбавлена права приватної власности. Хоч вона (людина) ніби й ходить на волі, але не може ставити собі підставових життєвих цілей, бо це вважається злочином проти суспільства і відповідно карається. Людина не живе — лише існує. Коли в суспільстві, що тримається на праві приватної власности, між вільними людьми буде вільне змагання за кращі способи життя, то в безвласницькім суспільстві лишається гола й жорстока боротьба за існування, як і в тваринному світі.

Зрозуміло, що цю неволю найгостріше відчувають здібні одиниці в суспільстві, які мали б своєю творчою працею розбагатіти, а тим самим збільшити й суму національних багатств. Натомість нездарні й ліниві люди менше відчувають втрату права приватної власности, бо навіть мають моральну сатисфакцію в тому, що ті, супроти яких вони почували себе нижчими, тепер опинились у становищі гіршому, ніж вони. Це створює ілюзію підвищення їхнього становища у суспільстві, а нещастя тих здібних викликає в цих нездар почуття злорадства.

Отож клич експропріяції не привабив розумних пролетарів Заходу. Ще менш привабив їх інтернаціональний Марксів клич »Пролетарі всіх країн, єднайтесь«, бо що означало для них таке »єднання«? Це означало, що ситий і вдягнений пролетар Заходу мав би об'єднатися з цілими націями ледачої азіятської голоти, яка б допомогла йому пограбувати його власну »буржуазну« націю, а потім задля »рівности й справедливости«, пограбувала б його самого за відомою вже тепер схемою: »Ей товаріщ, давай часи, давай ровер, давай кастюм, ми тебя освободіліі Дадім тебе работу! У нас работи хватіть! Безработних нет! А водка у тебя есть?«

Натомість обидва ці Марксові кличі дуже до вподоби припали східнім »пролетарським« націям, особливо ж другий клич. Пограбувавши власну буржуазію, якої там була жменя серед моря голоти, вони поживилися нею, як собака мухою. Зате перспектива пограбувати цілі багатющі »буржуазні« нації далеко принадніша, ніж грабіж власної буржуазії. Марксова наука цілком узаконнює такий грабіж, тому вони вповні заінтересовані ортодоксально дотримуватись марксизму. Маркс добре це їм пояснив такими словами: »Пролетарям нічого втрачати, здобувати ж вони можуть цілий світ«. Так, це дійсна правда. Вони цього й хотять і вже мають значні осяги, бо пів Европи вже здобули. Для такої мети варто поєднатись з іншими »пролетарськими« націями Сходу і з »буржуазним« пролетаріятом західніх націй, щоб допоміг їм у цім, освяченім Марксовою наукою, великім ділі.

Так застосувала історія Марксову доктрину, переключивши її з боротьби клясової на боротьбу національну, згідно з основним законом міжнаціональної, а не клясової, боротьби в історії людства.

### III

Клясичним прикладом, як жорстоко мститься історія над всякими штучними й фальшивими концепціями, було масове фізичне винищування німцями жидів, як нації, а не як кляси. Лиш ця трагедія завернула жидівський нарід з облудної інтернаціональної концепції свого невдалого пророка на шлях до власної національної держави.

Так звана »ліквідація кулачества, як кляси« в Україні — була по суті ліквідацією українців, як нації. Ходилось тут про фізичну ліквідацію найздібніших елементів і про ліквідацію права приватної власности у всіх українців, а це рівнозначне з відібранням в українців права на Україну. Всі багатства України стають спільною, колективною власністю московського народу, який тільки таку власність і знає здавна. Українці стають лише робітниками, а не власниками і, як такі, можуть робити не обов'язково в Україні, а там, до їх пошле москаль. Українці, як і всі скарби України, стають власністю росіян, стають »народом Росії«, як люблять називати нас москалі всіх мастей

Марксова доктрина не становила б серйозної небезпеки для інших народів, якби вона була практикована якимсь малим, відсталим народом. На жаль, вона стала знаряддям 70 мільйонового дикого московського народу, який вже перед тим успів зрадою і розбоєм підкорити сусідні дрібніші народи та, »вирівнюючи« їх культурно й економічно по собі, встиг їх значною мірою зденаціоналізувати і разом з цими зденаціоналізованими елементами вирости в стомільйонову масу т. зв. »російського народу«. В руках такої потуги Марксова наука стає могутнім знаряддям дальшого поневолення й денаціоналізації підбитих вже раніш народів та завоювання й »приєднання« до себе нових. Своїм інтернаціоналістичним вістрям ця доктрина завойовує ці народи спочатку морально, розслаблюючи їх національну відпорність і притуплюючи їх національну свідомість, зміцнюючи одночасно національну свідомість самих росіян, як носіїв національної ідеї, покликаних »перетворити« світ і саму природу »буржуазної« людини. Сіючи серед народів внутрішню клясову боротьбу, тобто ненависть бідних до багатих, росіяни деморалізують кожну націю, стаючи співучасниками в цій боротьбі на боці бідних і в той спосіб завойовуючи націю зсередини. Саме пограбування отак завойованої, тобто »визволеної« з-під »буржуїв« нації відбувається руками самих »визволених«, а росіяни тільки керують процесом пограбування. Підпорою й виконавцями заряджень нової влади стають організовані за вказівкою росіян фабрично-заводські комітети т. зв. »фабзавкоми« та комітети незаможніх селян, т. зв. »комнезами«, яким звичайно перепадає якась кістка при пограбуванні особистого майна бувших власників підприємства та сільсько-господарських маєтків. Самі ж підприємства та маєтки стають державною, або, що те ж саме, громадською, колективною власністю.

Позбавляючи права приватної власности свого заможнішого сусіда, комнезам не міг потім обороняти цього права і для себе, бо чим же він кращий за нього? Він не має морально права боронити й свого майна. Адже він не надбирав частину майна у сусіда, щоб, скажемо, зрівняти його з собою, а забирав усе, дозволяючи взяти з собою на Сибір лиш сокиру й пилку, з якими той мав там і загинути від голодового виснаження й каторжної праці, розлучений з своєю родиною, яка мала загинути в інших міцях, окремо діти від матері. Тому комнезам не міг чинити спротиву, як його самого попросили »добровільно« в колхоз. Він покірно пішов, бо колхоз все ж таки не Сибір. Нечисте сумління зробило його боязким і покірним. Спільність доконаного злочину еднала його з москалем і він мусів його і далі слухати. Інші, т. зв. »середняки«, які хоч нікого не грабили, але й не обороняли, а тому теж мали нечисте сумління, а ще налякані долею »куркуля«, теж пішли вслід за комнезамом до колхозу. Так відбулася ліквідація приватної власности і перехід до соціялістичного безкласового устрою суспільства. Цілком за старим принципом: поділяй і пануй.

Марксів клич спрямувати зусилля людей лише на боротьбу з природою теж неминуче мусів обернутися на боротьбу людей між собою. Бо людина теж є частиною природи, і природа людей одної якоїсь країни різниться від природи людей іншої країни. Кожна порода людей намагається зберегти на своїй території свою природу, свій лад, свій спосіб ! своє розуміння життя і, поширюючись на чужі території, бореться проти природи інших людей, винищуючи їх або »перевиховуючи« їх на свій лад, а ще частіше під маркою »перевиховання« (»перевоспітанія в соціялістическом духе«), поневолюючи і експлуатуючи їх, як робочу силу (»в ісправітельно трудових лагерях«).

Марксова теорія клясової боротьби надає право пролетаріятові боротися проти буржуазії, насильно відбираючи в неї політичні й громадянські права і право приватної власности та насильно ліквідуючи її, як клясу, або перевиховуючи її в пролетарському дусі. Тим самим ця теорія надає право »пролетарським« націям робити все вищесказане з »буржуазними« націями. Ця теорія надає право 100 мільйонній російській пролетарській нації ліквідувати як клясу українську »буржуазну« націю, винищуючи її або »перевиховуючи« в російському пролетарському дусі.

Помилявся той українець, що казав: »Мене з мужика не скинуть«. Ніхто й не думав його з мужика скидати. Йшлося якраз про те, щоб зробити українця мужиком, тобто людиною, що не має власности, над якою вона необмежено панує, а навпаки, це сама вона, ця людина є чиєюсь власністю, над якою хтось необмежено панує. Той »хтось«, — це був колись поміщик, що володів певним числом мужицьких кріпацьких душ, а пізніш таким володарем над мужиком стала громада з її »круговою порукою« і сильною, колективною формою землеволодіння — це т. зв. »общіна«, »общество«, »мір«, а в ширшому обсязі — державна, »казна«, якій все належить, і сам громадянин такої держави є »казьонним імуществом«, »казьонним человеком«.

Українець ніколи не був мужиком, бо мужик — це невільник, раб, він ні над чим не панує і нічим не порядкує, навіть сам собою. Над ним панують, ним розпоряджається хтось, він під чиєюсь »опікою«.

Українець завжди мав приватну власність, власну господарку, з якої жив і якою вільно розпоряджався, як хотів, міг її продати чи ще докупити, або як не мав, то міг придбати. Отже, він був вільним господарем на своїй землі, паном над собою і над своєю власністю. Він мав власний маєток, з якого жив і до якого ніхто, крім нього, не мав права втручатися. Великий чи малий, але маєток. Отож українець був

великий чи малий, але пан, вільна людина. Це навіть розумів описаний Максимом Горьким одеський босяк Челкаш, що сам колись був сином порядного господаря. Ось він каже про селянське життя: »Головне в селянському житті — це свобода. У тебе своя хата. Гріш їй ціна, — та вона твоя! У тебе своя земля. Разом її жменя, — та вона твоя! Король ти на своїй землі! У тебе є вид: ти господар і можеш вимагати від кожного до себе поважання«. Український селянин ніколи не був мучеником, а був паном на своїй землі.

Російські трудящі йшли на Україну не для того, щоб українця »скинути з мужика«, а для того, щоб скинути з »пана«, а повернути на мужика, невільника, на колективну московську власність, бо такою є весь московський народ, бо такою є його московська природа. Так, згідно з Марксом, москаль провадить боротьбу з українською »буржуазною« природою.

## IV

До цього часу в усі часи людської історії люди також і без Маркса провадили боротьбу з природою, а разом з тим і з природою інших людей, тобто поміж собою, поміж різними народами чи націями. Але доки культурніші, засновані на приватній власності, т. зв. за Марксом »буржуазні« суспільства провадили боротьбу проти примітивних і відсталих племен і народів, то в цьому не було ніякої трагедії, бо вони несли цим народам вищий рівень цивілізації й підносили їх до свого рівня, а в наслідок того багато з тих народів стали в ряди рівноправних культурних народів. Трагедії бувають тоді, коли деякі дикі і некультурні народи перемагають культурніші за себе народи й починають їх »перевиховувати« по-своєму, як, напр., у нас за татарської навали або за сучасної московської, ці народи, озброєні марксівською наукою, стають загрозою для всього цивілізованого світу.

Коли сьогодні англійці провадять з маляйцями боротьбу за маляйську ґуму, то в цьому нема якоїсь трагедії. Це звичайна боротьба між людьми за використання земних багатств, щоб прожити на світі. Якщо маляйці хотять самі продукувати цю ґуму і продавати її англійцям, то боротьба їх виправдана. Якщо ж маляйці хотять собі жити по-маляйськи без ґуми й без англійців, як вони жили давно, тоді їх боротьба нагадує собаку на сіні: »сам не гам і тобі не дам«, я проживу без ґуми, а ти хоч пропадай. Ясне, що боротьба англійців теж виправдана, бо без ґуми вони не проживуть, а на Брітанських островах вона не родить. І коли хто з англійців порівнює себе до росіян, а маляйців до українців, то це порівняння не вірне. І коли хто з українців співчуває маляйцям, а не англійцям, то тим самим він порівнює себе до маляйців, а англійців до росіян. Порівняння зовсім невірне.

Коли б, напр., маляйці заволоділи Брітанськими островами й загнуздали англійців робити на себе та »перевиховували« англійців в маляйському дусі, навчаючи їх »вищої« маляйської культури та ще виморили їх наполовину голодом, а інших повезли, як рабів на свої маляйські плянтації ґуми, тоді можна було б порівняти маляйців з росіянами, а англійців з українцями, і це порівняння було б вірне. Щоб цього не трапилось, тому англійці й б'ються з маляйцями на маляйських островах. Так і ми повинні були битись з московськими »маляйцями«, поки мали над ними силу.

Коли київські князі мали під своєю окупацією й московські землі, то з цього для московських племен не було ніякої трагедії, бо хоч київські князі стягали з них данину різними звірячими хутрами, то взамін намагались вивести ті племена з дикунського стану і хоч часом вогнем і мечем, а таки навертали їх до християнської культури.

Але коли Суздальський князь Андрій Боголюбський з своїми північними московськими племенами напав на Київ (1169 р.) та пограбував і спалив церкви й вирізав населення, то це була трагедія, бо це була перемога варварства над культурою. Такою трагедією була й пізніша перемога дикої Москви над вільним, багатим і культурним Великим Новгородом, з якого тільки пам'ять залишилась. Всі пізніші московські війни за підкорення собі сусідніх народів були й є суцільною трагедією для цих народів, бо це жадний, дикий і жорстокий кочовничий народ підбиває собі багатші й культурніші за нього осілі народи.

Росіяни вповні заінтересовані ортодоксально дотримуватися марксової соціялістичної доктрини, бо вона узаконнює їхнє право на підбої, ліквідацію та »перевиховання« »буржуазних« націй. Москалі є пролетарська нація супроти европейських »буржуазних« націй. Тому Марксів клясовий клич стає їхнім національним кличем і тим зміцнює їхній пролетарський націоналізм і силу аґресії. Всіх, хто ставить їм спротив, вони називають »буржуазними націоналістами«, і ця назва є цілком вірна. Проте, ця назва не є принизлива. Бо чим же »буржуазна« нація гірша від »пролетарської«? Навпаки, »буржуазна« нація у всіх відношеннях є вища, культурніша, досконаліша, людяніша, шляхотніша, ніж будь-яка »пролетарська« нація.

Так, ми є нація »буржуазна« по всій своїй природі, і ми з гордістю приймаємо назву »буржуазних« націоналістів, бо тільки »буржуазні« націоналісти можуть визволити свою »буржуазну« Україну з-під влади московських пролетарських націоналістів. В цій боротьбі ми сміло кидаємо антимарксівські клічі: »Буржуазні нації всього світу, єднайтесь! Буржуазні націоналісти всіх країн, єднайтеся!« Відмовлятися нам від назви »буржуазних« націоналістів — це те саме, що зрікатися власного імени і приймати чуже, гірше, невластиве нашій природі марксівсько-московське пролетарське ім'я. Під чужим ім'ям не визволимось, бо чиє ім'я, того й влада буде над нами.

У »буржуазних« націй і пролетаріят »буржуазний«. У »пролетарських« націй і буржуазія »пролетарська«. Трагедія всіх комуністів Заходу в тім, що вони, як і їхній Маркс, думаючи, що служать інтересам своєї робітничої кляси, насправді служать інтересам чужої »пролетарської« нації. Прищеплення любови до пролетаріяту і ненависти до буржуазії стало прищепленням любови до чужої »пролетарської« нації і ненависти до своєї рідної »буржуазії«. Ставши на шлях служіння своїй клясі, вони стали приписувати їй особливі, відмінні від »буржуазних« властивостей навики, смаки, погляди, уподобання та поведінку. А всі ці властивості виявились наділі нічим іншим, як страшними властивостями 100 мільйонової нації на сході Европи і звуться на мові цієї нації »русскою душею«, »русским духом«, а за новішою термінологією — большевизмом.

Для росіянина комуністи західніх націй видаються якимись »не настоящімі« (не справжніми), а таки »буржуазними«. Ці »буржуазні« комуністи, намагаючись плекати в собі і в своїх клясових колегах пролетарські властивості, фактично плекають московський пролетарський націоналізм, зрікаючись свого питоменного »буржуазного« націоналізму. Те, що для москалів є самотвердженням їхньої натури, для західніх комуністів є самозаперечення. Доведене до свого логічного кінця, це самозаперечення мусить кінчитися смертю, чи то самогубством, чи то москаль з почуттям найбільшої зневаги й огиди ліквідує їх, як »буржуазну сволочь«, що не змогла »перевоспітаться« в пролетарському дусі. Так глумиться історія над усіми »буржуазними« комуністами, тобто комуністами »буржуазних« по природі націй. Ці комуністи мусять потім стрілятися, або будуть постріляні, коли побачать, в яку пастку завели свій нарід — в пастку чужого пролетарського націоналізму. Марксові не довелося стрілятися чи бути застріленим своїми послідовниками тому, що він не дожив до історичного здійснення своєї доктрини,

не дожив до перемоги пролетаріяту, то значить — до перемоги пролетарської нації над »буржуазними« націями.

**У**

Є немало українців, які кажуть, що існуючий сьогодні в Росії лад — не є соціялізмом, а державним капіталізмом, що той лад не має нічого спільного з марксизмом і з безклясовим суспільством. Цим вони піддають думку, що може існувати інший, справжній марксівський соціялізм, зовсім не такий поганий, як у Росії. Ось, наприклад, у »Визвольному Шляху« за жовтень місяць 1952 р. п. М. Ломацький пише: »Довголітня большевицька практика показала всім, у кого ще діє здоровий глузд, що московський державний лад, режим і система, в своїй суті і формі, з Марксом і його наукою нічого спільного не мали і не мають«.

Одначе саме ті люди, в яких »діє здоровий глузд«, ознайомившись добре з наукою Маркса, відразу уявили картину змальованого ним майбутнього ладу. Навіть ще тоді, як большевиків не було на світі. Ця картина була точнісінько така, як сьогодні большевики створили її в дійсності. Інакшою вона й не може бути. Саме ми, що переживали на власній шкурі довголітню большевицьку практику, мали достатньо нагод переконатися, що ця практика є найпослідовнішим, найортодоксальнішим застосованням Марксової теорії, і то чим неухильніше вона виконується, тим гірше людям, а легше стає тільки тоді, коли ця теорія не вповні дотримується. В тій мірі, в якій скасовано право приватної власности, в тій мірі скасовано й свободу людини. В якій мірі скасовано приватну власність, у такій мірі скасоване й клясове суспільство, бо основою поділу людей на кляси є посідання ними приватної власности. В якій мірі усуспільнено чи удержавлено знаряддя засоби продукції, в такій мірі існує соціялізм. Все це здійснено в Росії в найвищій мірі. Отже, там є справжнє соціялістичне безклясове суспільство. Щоб повністю здійснити науку Маркса, треба ще скасувати рештки власности, скасувати гроші, оплату праці й родинне життя. Тоді буде комунізм. Люди будуть добровільно, безплатно робити всяку роботу, матимуть що їсти й пити, одяг і прекрасні житла — все безплатно. Сходитимуться й розходитимуться по вподобі без всяких одружень. Діти будуть добровільно найкраще доглянені тими, хто до цього матиме охоту, хист і т. д.

Хоча б ця фантазія навіть справді здійснилась, то й тоді для кожного ясно, що це було б »найнеключимое рабство«, як казав славний полк. Богун. Та для того, щоб здійснити цю фантазію, треба все це запровадити не добровільно, а тільки примусово, застосовуючи найжорстокіші засоби. Чому? Тому, що добровільно ці фантазії ніколи не здійсняться, а лишаться пусткою, мрією нікчемних людей, що бояться свободи й нерозривно зв'язаної з нею нерівности і боротьби.

Свобода — це вільне змагання між окремими людьми і цілими народами. Свобода — це суворий закон природи.Хто цього закону боїться, той шукає спокою від боротьби й змагання в затишних утопіях і фантазіях. Люди, що хочуть здійснити ці утопії, неминуче мусять спрямувати свої зусилля на боротьбу з людською природою, заганяючи людей у табори примусової праці на »трудове перевиховання« та розстрілюючи свободолюбніших та непокірних, щоб утримати в рабській покорі решту. Російський народ має ту перевагу, що він є тим, хто заганяє інших. Якби його хтось заганяв силою до проповідуваного ним »раю«, то він був би теж нещасним народом. Але, згідно з його пролетарським соцпоходженням і становищем серед інших народів, він покликаний наукою Маркса перебрати спадщину »буржуазних« націй, їх самих ліквідувати як клясу, а інших »буржуазних« і, просякнених »буржуазним« духом робітників, перевиховати в пролетарському безклясницькому дусі. Така роля не справляє російському народові жодної неприємности. Роля експериментатора завжди краща, ніж роля того, над ким цей експеримент переводиться. Всім соціялістам і комуністам ідея соціялізму приваблива саме тому, що вони уявляють себе тільки в ролі таких експериментаторів, що запроваджують над кимсь свій соціялізм. Віримо, що прийде час, коли наш народ запровадить цей соціялістичний експеримент над самими проповідниками соціялізму й комунізму. Гадаю, що більшої кари для них не буде потрібно.

# Відкиньмо всі наслідки ворожих окупацій

Розподіл українців за територіяльним походженням на т. зв. Схід і Захід, що ще покутує подекуди в нас на еміґрації — це явне зло, вщеплене в український організм ворожою рукою. Тим часом жодного органічного підґрунтя в українській національній субстанції, з якого могли б вирости два окремі типи т. зв. »східняки« і »західняки«, немає. Українська наука, література, історія, політика (не чужоуслужне політичне »ґешефтярство«), соціяльні установи, звичаєве право, фолкльор та інші прояви історичного буття української нації не дали продовж сторіч зародку взаємосепарації по Збручі.

Різниці в рисах характеру і стилю життя не виходять у своїй найглибшій основі поза межі територіяльно-етнографічних нюансів. Етнографічно-територіяльні нюанси, напр., Галичини і зазбручанського Поділля по суті менші, ніж між Київщиною і Слобожанщиною.

Україна, її народ, культура, соціяльні ідеали і інститути, економіка — це суцільне наше інтеґральне, нерозривне, єдине поняття і єдина істота, якої суті не розділює жоден полуденник Збруча, але як суцільне соборне єство, стоїть вона в протиставленні до Росії, по лінії культурного круга українського Півдня проти московської чи пруської Півночі. Жодна ворожа ідейна диверсія, жодна російська, польська чи т. зв. »західня культура«, які суттєво чужі українському духові обабіч Збруча, не були і не є в силі перетворити української духовости на споріднений собі лад, бо Україна, як самобутня вартість, стоїть від століть у непереможному змаганні за самоствердження своїх власних культурних, соціяльних і національних вартостей і за них віддають своє майно та кладуть свої голови не одиниці, а народні маси, творячи цим плебісцитом крови свій нерозривний і неподільний ідеал українця-соборника.

Наймодерніші науки: антропологія, археологія, психологія (етнологія) цю самобутність української культури й українського національного єства безсумнівно підтвердили, розкривши тритисячелітню до нашої ери українську трипільську культуру, якою Україна вже тоді поставила себе в ряд культур Півдня, як центральна й творча його сила в противагу Півночі.

Довговікова неволя, різні окупантські системи і ворожі впливи, тиск різних культур та різні соціяльно-економічні умовини побуту відбивалися зокрема неґативно на частині української інтеліґенції і міського робітництва, вносячи в зовнішню етикету відрізнюючі й протиставні моменти, як налетілості чужого, неукраїнського стилю життя обабіч Збруча. Ці зовнішні чужі налетілості, зокрема в прошарку національно-люмпенізованої, примітивної, розкладеної окупаційними режимами півінтеліґенції, використовуються для суттєвого протистав-

лення т. зв. двох типів українців і малощо не »двох націй« (щось на зразок німецької і австрійської), яких не було, нема і ніколи не може бути. Але ворожі сили виграють на цьому і тут існує велика небезпека для нашого визволення. Проблема т. зв. Сходу-Заходу стає нераз в руках ворога загрозливою диверсією в соборному змагу українства, через нашу недолугість вчас розкрити і ліквідувати підложжя, що вирощує розкладові антисоборницькі елементи.

Ворожа диверсія у формі Схід і Захід в середині українських національно-політичних середовищ гніздиться зокрема в елементах галицького примітивного провінціоналізму і обскурантизму, що має місце в різних виявах і формах, включно з т. зв. галицьким »П'ємонтом«. Також гніздиться вона серед частини українців з ОСУЗ у проявах антисоборницьких тенденцій, що йдуть по лінії відсепарування і творення своїх окремих т. зв. »східняцьких«, »православних« чи »харківських« середовищ. Це в однаковій мірі загрозливе для ідеї соборництва і використування ворогом для поглиблювання в середині українства розкладових антисоборницьких тенденцій.

Ані з одними, ані з другими проявами антисоборницьких тенденцій український революційно-визвольний рух не мав і не може мати нічого спільного. УВО-ОУН виросли саме з соборницьких тенденцій України не тільки в боротьбі проти всіх окупантів української землі, але і їх опортуністичних попутчиків з українського середовища обабіч Збруча, між іншим, проти галицького вузького примітивізму провансальця, для якого український світ не виходив поза межі »новозорянських« обріїв, проти полонофільства, австрофільства та дрібномістечкового »п'ємонтизму« — з одного боку, та одночасно проти другого типу антисоборництва — радянофіла, як галицького так і наддніпрянського покрою, а теж антисоборника уенерівця, що жертвував Західньоукраїнські землі »союзній« Польщі, сидячи на її »жолді« у Варшаві.

В громадській і політичній дійсності української еміґрації згадані прояви антисоборництва є надто наявні, щоб можна збувати їх мовчанкою. А плентання у хвості цих подій знаменує діяльність нашої еміґрації. Брак рішучости і відваги піти проти хвиль і своєчасно ліквідувати всі прояви шкідливі з погляду визволення і соборництва України, сприяє створенню різних галицьких та харківських ґет. Обидва ті прояви однаково погубні для великої, соборної й інтеґральної української ідеї. Відважна критика і засуджування антисоборницьких поступків та їх публічне плямування повинні допомогти очиститися українській еміґрації з тих антисоборницьких, навіяних ворожим вітром тенденцій. Категоричне протиставлювання всім антисоборницьким починам на всіх відтинках українського життя (церкви, літератури, громадської і політичної діяльности, виховання молоді, науки і т. п.) єдиної органічної української соборницької ідеї, повинно покласти кінець »галицьким« і »харківським« »п'ємонтам« і »провансальству«.

Це вимога часу, яку зобов'язаний виконати кожний український патріот самостійник-соборник.

М.

# З НАГОДИ ЮВІЛЕЮ КНИГИ ДЕ КЮСТІНА

**(Продовження)**

## II

Перед нами п'яте видання, переглянене, справлене й доповнене книги де Кюстіна, що вийшла року 1844 в Брюсселю. З огляду на те, що тепер в обігу є скорочене паризьке видання, яке вийшло сім років тому, скористаємось з цього повного тексту й виберемо з нього кілька цікавіших спостережень та думок де Кюстіна.

Спинимось спочатку на передрукованих тут вступних словах видавця до другого паризького видання цієї книги, датованих ще днем 15 листопада 1843 р., бо вони віддають, наче звідомлення з поля бою, атмосферу гострого схвилювання, щойно викликаного тоді в цілій Європі появою першого видання сміливої книги де Кюстіна.

Паризький видавець Amuet писав свої вступні слова пів року по появі першого видання книги де Кюстіна. Це видання вельми дбайливо переглянув автор, зробив для нього безліч поправок, декілька змін і багато додатків, багато нових, дуже цікавих нотаток було додано до цієї праці. Отже, ми можемо сподіватися, що таким способом поліпшена й доповнена книга де Кюстіна викликала зацікавлення суспільности в ще більшій мірі, як перше видання, доказом чого є швидкість з якою воно було вичерпане. Завдяки цьому несподіваному успіхові, який буде відзначений в історії книгарень, книга ця витримала чотири видання опубліковані брюссельськими видавцями, німецький та англійський переклади, та навіть мовчанку головних французьких часописів. Англійський переклад вийшов у Лондоні майже одночасно з появою книги в Парижі. Треба зазначити, що всі закордонні видання вичерпані. Жорстокі напади, предметом яких стала ця книга з боку росіян та кількох часописів відданих їхній політиці, лише спричинилися до виявлення на світло денне сміливости та щирости автора: »Лише одна одинока правда може викликати стільки гніву: усі мандрівники на світі можуть сполучитися, щоб написати, що Франція — це країна заселена дурнями, але їхні книжки викликали б у Парижі лише вибух веселощів; треба справедливо влучити, щоб поранити. Незалежний дух, який висловлює глибину своєї думки у столітті дитячих пересторог та міркувань, мусить здивувати читачів; зацікавлення оповіданням доповнило успіх, який ми обмежуємося визнати, то тут не місце приписувати його талантам автора«.

Опускаємо кілька дальших сторінок і обмежуємося наведенням кількох кінцевих рядків вступу паризького видавця: »Ми закінчуємо наведенням того, чим автор відповів завзятим ворогам, що він їх роздобув своєю нерозважною пристрастю до правди: »Якщо факти, про які я розповідаю, неправдиві, хай їх заперечать; якщо висновки, які я з них виводжу є помилкові, хай їх спростують. Нема нічого простішого, але якщо правдивість панує в моїм творі, то хай мені буде залишене задоволення гадати, що я осягнув мою мету, яка полягала в тому, щоб вказуючи на зло, закликати добрі душі шукати протиліків«.

У передовій де Кюстіна яскраво наголошений християнський католицький характер його поглядів та підходу до політичних справ:

»Під час мого побуту в Росії, як під час усіх моїх інших мандрівок, дві думки, чи скоріше два почуття, безнастанно володіли моїм серцем: любов до Франції, яка робить мене суворим у моїх осудах про чужинців і самих французів та любов до людства. Знайти точку рівноваги між цими двома почуттями — батьківщиною та людським родом — це покликання кожної взнеслої душі. Одинока релігія може вирішити подібне завдання; я не хвалюся осягненням цієї мети, але я можу, і мушу сказати, що я ніколи не залишив стреміти до цього з усіх моїх сил, без огляду на зміни моди. З моїми релігійними ідеями я перейшов через байдуже покоління й тепер бачу, не без приємної несподіванки, що ті самі думки займають молоді душі молодого покоління...

Поза християнством, люди лишаються осамітнені,

або вони з'єднуються в політичні суспільства, напр., для ведення війни супроти інших людей. Одиноке християнство знайшло таємницю мирного та вільного спілкування. Християнство впливає та впливатиме завжди все щільніше на землю через все докладніше застосування своєї божеської моралі до людських справ. До цього часу християнський світ був більше зайнятий містичною стороною релігії, ніж її політичною стороною. Нова доба починається для християнства, може наші внуки побачать, як Євангелія служить основою для суспільного ладу« (т. І. ст. 12-13).

Передбачення чи побажання де Кюстіна досі не справдилося, але чи варто його за це осуджувати?

Як католик, Кюстін уважає, що поза католицькою церквою християнство вичерпується і гине. В його очах лише католицька церква незалежна від політичної влади. В Німеччині він побачив протестантизм, підлеглий світській владі пруського короля, а в Росії — церкву, підлеглу цареві.

Він хотів би післати до Росії всіх християн некатоликів, щоби показати їм, що може стати з релігії, до якого приниження може впасти священство у великій країні, де церква так залежить від держави. Церква є істотно вища від кожної людської суспільности і залишити вселенську церкву, щоб приступити до якоїсь політичної церкви — це ж більше, як помилитися у вірі, це заперечення віри... »Чи ви вірите, що імператор Росії є ліпший видимий голова церкви, як римський епископ? Росіяни мають цьому вірити, але ж чи вірять вони? Чи може ви вірите, що вони цьому вірять? Але такою є релігійна істина, яку вони тепер проповідують перед поляками« (т.І. ст. 15).

Далі де Кюстін пише про себе та свій твір: »Мені здавалося, що кажучи правду про Росію, я зроблю нову та відважну річ: досі боязнь та користь диктували перебільшені похвали, ненависть примушувала оголошувати клевету; я не боюся ані тої, ані другої пастки.

Я подався в Росію, щоб там шукати аргументів проти представницького правління, а повернув прихильником конституції Мішане правління не є найбільш сприятливим для чину, але, старіючись, народи мають менше потреби діяти, а це правління найбільш допомагає виробництву та приносить людям найбільше добробуту й багатств, воно надає найбільше активности думці в області практичних ідей. Нарешті, воно робить громадянина незалежним не через піднесення почувань, але через пристосування законів; це напевно великі нагороди за великі невигоди. В міру цього, як я навчився розпізнавати страшне та дивне правління, впорядковане, щоб не сказати засноване, Петром І-шим, я краще зрозумів важливість місії, яку випадок мені доручив.

Надзвичайна цікавість, яку моя праця викликала серед росіян, очевидно занепокоених стриманістю моїх розмов, спочатку змусила мене подумати про те, що я маю більше могутньости, аніж я собі приписував. Я став уважним та розважним, бо я швидко відкрив небезпеку, на яку мене могла поставити моя щирість. Не наважуючись пересилати мої листи поштою, я їх усіх зберігав та тримав схованими з великою дбайливістю, як підозрілі папери. Таким чином, по моїм повороті до Франції, моя подорож була записана і всі мною зібрані матеріяли знаходилися в моїх руках. Проте, я вагався три роки їх оголошувати; цей час був мені потрібний, щоб погодитися з тим, що в таємниці мого сумління я вважаю себе приналежним вдячності та правді«.

На кінець своєї передмови маркіз де Кюстін зазначує свою безсторонність, яка не подобається людям Сходу, звиклим дихати ладаном. Згадуючи давніших авторів подорожей по Росії, Кюстін уважає що »досі росіян, більшість подорожніх трактували, як зіпсутих дітей«.

### III

Сама книга де Кюстіна починається нотатками, написаними в Емсі 5 червня 1839 р.:

»Вчора я розпочав мою подорож по Росії: великий князь, наступник, прибув до Емсу з десятьма чи дванадцятьма повозами в супроводі численного двору.

Що мене вразило з першого погляду в цих придворних москалях це те, що вони виконують своє ремесло великих вельмож з надзвичайною підлеглістю; це свого роду вищі раби. Але, як тільки князь зникає, вони знову говорять непримушеним тоном, з рішучими манірами та улекшеним виглядом, що є мало приємним контрастом до цілковитого заперечення самих себе, яке вони проявили хвилину перед тим. Словом, у цілім супроводі наступника трону імперії панувала холопська звичка, якій підлягали пани в рівній мірі, як і слуги. Це не було лише етикетою, як це водиться при інших дворах, де приписова пошана, визначність становища більше, як особи, нарешті, вимушена роля, викликають нудоту й іноді смішність; це було щось понад згадане, це було даремне й недобровільне холопство, яке не виключає бундючности. Мені здавалося, що вони кажуть, скаржучись проти свого становища: »Тому, що це не може бути інакше, я з цим легко годжуся«. Ця суміш гордощів та приниження мені не сподобалася і ніяким чином не спричинилася на користь країни, яку я мав відвідати«.

Де Кюстін мав нагоду зблизька спостерігати в Емсі майбутнього Александра II-го, про правління якого висловився так: »Коли він колись буде володіти, то не через терор, якщо конечності, зв'язані з завданням імператора Росії, не змінять його характеру, зміняючи його становище«.

Так воно і сталося, як проповідував де Кюстін. Після спроби звільнити віжки й робити реформи, знову настали терористичні часи Муравйових, Валуєвих та Бергів...

Під час подорожі через Німеччину маркіз переважно записує дуже драматичну історію свого діда та батька, що займали високі становища у французькім війську і дипломатії та загинули в час революційного терору в 1793-94 рр. В Любеку, як ми вже згадували, власник готелю попередив де Кюстіна, що до Росії їхати не варто. Тиждень, перебутий на пароплаві на Балтицькому морі, був тижнем розмов Кюстіна з старим ліберальним, вмираючим князем Козловським (католиком), та іншими титулованими подорожніми, що верталися з Европи. Розмови ці він дбайливо записує. У Кронштаті зробили на нього жалюгідне враження воєнні кораблі московсько-петербурзького »райху«. Краєвиди берегів фінської затоки, північне низькосхиле сонце, а теж у Петербурзі безконечні митні формальності — також не сприяли поліпшенню його настрою.

Друга половина першого тому і майже цілий другий том праці де Кюстіна присвячені описові його вражень та передачі розмов, відбутих у Петербурзі, в значній мірі з шефом держави та його дружиною, які намагалися своєю уважністю задобрити автора майбутньої книги про Росію. Але ця велика уважність царського двору аж ніяк не вплинула в бажаному напрямі.

Ще перед самою зустріччю з урядовим московським світом, Кюстін занотовує свої враження про, в той час ще не цілком відбудований по торішній пожежі, Зимовий Палац:

»Нарешті, я побачив фасад нового Зимового Палацу, другого чудесного висліду волі однієї людини, що примусила вживати людей у боротьбі проти законів природи. Мета була осягнена, бо за один рік цей палац постав із свого попелу.

Для того, щоб праця була скінчена в призначений імператором час, потрібні були нечувані зусилля. Праця продовжувалася під час великих морозів; весь час при праці було шість тисяч робітників, щодня багато з них умирало, але жертви одразу заступалися іншими, які заповнювали порожнечу, щоб у свою чергу загинути в цьому безславному прориві... І єдиною метою стільки жертв було виконання забаганки однієї людини... Скільки поколінь царів наслідують приклад Петра І-го.

Під час морозів до 30 ступенів, шість тисяч непомітних мучеників були замкнені в залях опалених до 30 ступенів тепла, щоб скоріше висушити вогкість мурів. Таким чином ті нещасні люди, входячи та виходячи з цього місця смерти, яке завдяки їхнім жертвам стало пристановищем суєти, пишности та приємности, мусіли переносити різницю температури від 50 до 60 ступенів!

Я кепсько почуваюсь у Петербурзі від часу, коли я побачив цей палац, та коли мені сказали, скільки людям довелося при ньому загинути. Це ані шпигуни, ані злосливі росіяни мені це розповіли, я ручуся за правдивість сказаного«.

Кюстін обурений, але разом з тим здивований. Обурений жорстокістю уряду, а здивований покірною слухняністю народу.

»Це не від нині — пише Кюстін — чужинці дивуються любові цього народу до своєї неволі: ви зараз прочитаєте уривок барона Герберштайна, посла цісаря Максиміліяна, батька Карла І-го, до царя Василя Івановича. Я знайшов це місце в Карамзіна, якого читав учора на пароплаві. Цей том уникнув ока поліції у кишені мого дорожнього плаща. Коли б росіяни знали, чого трохи уважний читач може навчитися від улесливого історика, яким вони чваняться та яким чужинці проте користуються, лише з крайнім недовір'ям, спричиненим сторонністю цього придворного, то вони б його зненавиділи та благали б царя заборонити читання всіх істориків Росії з Карамзіном на чолі, щоб лишити минуле в темряві, однаково сприятливій для спокою деспота та щастя підданих, які не задогадуються скаржитися, бо не знають самі, що їх стан є жалюгідний. Бідні люди могли б уважати себе щасливими, коли б ми, чужинці, нерозважно не означили їх жертвами. Примус та послух — два божества московської поліції та нації — вимагають, як мені здається, цієї останньої пожертви.

От що писав Герберштайн про деспотизм московського монарха: »Він (цар) сказав і все зроблене: життя, маєток світських та духовних, панів та громадян, все залежить від вищої волі. Він не знає заперечень і все в ньому здається справедливим, як у Вожества, бо москалі переконані, що великий князь є виконавцем небесних наказів: Так хотів Бог і князь, Бог та князь це знають, — це звичайні речення у них. Ніщо не зрівнюється з їхньою відданістю для служби князеві. Один з найголовніших військовиків, сивоволосий старець, колись посол у Еспанії, появився при нашім вступі до Москви; він їхав верхи, гарцюючи немов юнак, піт струмиками капав з його обличчя й коли я висловив йому моє здивування, він згорда відповів: »Ах, пане бароне, ми служимо нашому монархові цілком іншим способом аніж ви«. Я не знаю, чи це характер московської нації створив таких самовладців, чи це самі самовладці надали цей характер нації« — так закінчує Карамзін цитату з Герберштайна«.

Від себе де Кюстін додає, що він ставить це саме питання, що його ставив ще перед 300 роками Герберштайн і рівнож не в силі знайти відповіді. Москалі, які були тоді, такими лишилися досі... »Сьогодні ви почуєте, як багато з них захоплюється чудотворними наслідками слів імператора, і всі пишаються цими наслідками й ані один не шкодує засобів осягнення їх. Слово імператора є творче, кажуть вони. Так, воно оживлює каміння, але при цьому вбиває людей. Не зважаючи на це дрібненьке застереження, всі вони горді з того, що можуть мені сказати: »Ви бачите, у вас сперечаються три роки щодо засобів перебудови театральної залі, а в нас імператор за один рік відбудував найбільший у світі палац«. І ця дитяча їх перемога не здається їм занадто дорого оплаченою смертю кількох тисяч бідних робітників, жертв імперторської фантазії, що стає однією з національних гордощів. А все ж таки я, француз, вбачаю в цьому лише нелюдський педантизм. Але ані одного голосу протесту не було проти оргії абсолютної володарности від одного до другого кінця цієї величезної імперії«.

На погляд Кюстіна, збентеженого цим тріюмфом абсолютизму, всі москалі, великі та малі, упоєні рабством. У Петербурзі, поза Зимовим Палацом, Кюстін вернув увагу на старий Михайлівський Палац:

»Якщо в Росії мовчать люди, то промовляє каміння і то жалібним голосом. Не дивуюся тому, що москалі бояться та нехтують своїми старими будовами: це свідки їхньої історії, яку здебільшого вони хотіли б забути. Коли я відкрив його чорні переходи, глибокі канали, важезні мости, пустельні подвір'я цього понурого палацу, я запитався про його назву і ця назва мимоволі нагадала мені катастрофу, яка привела Александра на трон; одразу всі подробиці мрячної сцени, якою закінчилося царювання Павла І-го, представилось моїй уяві«.

Кілька дальших сторінок де Кюстін присвячує вбивству Павла І-го. Це також мусіло бути однією із зайвих причин тодішнього великого обурення в урядовім Петербурзі після появи цієї книги. Бо нагадування про це вбивство могло тільки дратувати москалів, які замовчували цю подію дуже дбайливо понад одне століття. Коли після революції в 1905 р. вийшов середнєшкільний підручник історії Росії проф. С. Ф. Платонова із згадкою про це вбивство, то міністерство освіти незабаром схаменулось та наказало виключити з ужитку цей підручник, зрештою, традиційно патріотичний.

Нерівний брук на вулицях столиці, сірі й виснажені обличчя солдатів, яких обкрадали інтенданти, обідране простолюддя, убога природа болотняної Інґрії, пригноблюючі історичні спогади, — все це докладно зазначує невтомний мандрівник — маркіз.

Все це вічна, незмінна Росія »Малют, Іванов, Романових та Джуґашвілі«. Тому зовсім не дивно, що, видана тому 110 років книга де Кюстіна, викликає й сьогодні, як і тоді, стільки обурення, гніву та протестів з боку москалів.

Хіба ось тут нижче наведені рядки з книги Кюстіна не вражають актуальною свіжістю й сьогодні?

»У Росії засада деспотизму завжди функціонує з математичною суворістю, а вислідом цієї крайної послідовности є крайне пригноблення. Коли ви бачите цей суворий наслідок незламної політики, ви обурюєтеся і з жахом запитуєте, звідки походить те, в чому є так мало людяности в ділах людини. Але тремтіти — це не значить погорджувати: не можна нехтувати тим, чого боїться.

Споглядаючи на Петербург та роздумуючи над жахливістю існування цього ґранітного табору, можна сумніватися щодо Божого милосердя, можна стогнати, блюзнірствувати, але не можна нудитися. В цьому є незрозуміла таємниця, але разом з тим дивна велич. Деспотизм так організований, як тут, стає невичерпним предметом спостережень та міркувань. Ця велитенська імперія, що раптом постає передо мною на схід від Европи, тієї Европи, де суспільства терплять на зубожіння кожної визначної влади, — ця імперія робить на мене враження постання з мертвих. Мені здається, що я перебуваю серед нації Старого Заповіту, і я спиняюся з жахом, змішаним з цікавістю, перед лапами допотопної потвори« (т. І. ст. 206-7).

Так само сторінки книжки де Кюстіна присвячені кріпацтву селян нагадують сучасність з її колхозами, агромістами і т. п. Досить часто згадує Кюстін про криваві селянські розрухи, навіть повстання, наприклад:

»Недавно в однім далекім селі, де почалася пожежа, селяни, незадоволені зі свого пана за його сваволю, скористалися безладдям, яке вони може й самі спричинили, щоб ухопити свого ворога, тобто свого пана, посадили його на кіл та засмажили на вогні пожежі« (т. І. ст. 214).

Здається такі випадки трапляються частіше й тепер, хоч Еренбурги з Заславськими про це у »Правді« не пишуть...

А ще кілька міркувань де Кюстіна на цілком сучасну тему:

»Чим більше я придивляюся до Росії, тим більше розумію я імператора, коли він забороняє росіянам

подорожувати й робить труднощі для приїзду чужинців. Політичний режим у Росії не витримав би двадцяти років вільного сполучення з Заходом Европи. Не слухайте белькотань росіян: вони приймають поліцію та страх за основи суспільности. На їхній погляд бути дисциплінованим — це бути цивілізованим« (т. І., ст. 229).

Як це нагадує сучасність, напр., з промовами Вишинського.

Перший том книги закінчує де Кюстін такими зауваженнями:

»Перед цією подорожжю мої ідеї про деспотизм були породжені студіями, які я зробив над суспільністю австрійською та пруською. Я не знав, що ті держави є деспотичні лише по імени та що звичаї там служать до поліпшення установ; я казав собі: Там, деспотично ведені народи мені здавалися найщасливішими людьми на світі, деспотизм злагіднений м'якістю звичаїв не є таким обридливим явищем, як про це нам кажуть наші філософи; я не знав, що з себе уявляє зустріч з абсолютним правлінням та нацією рабів.

Саме в Росії слід студіювати жахливе сполучення европейського духу та знання з азіятським геніем. Я його (сполучення) уважаю тим більше небезпечним, що воно може довго тривати, бо амбіції та страх породжують тут мовчання. Це примусове мовчання витворює тишу цвинтаря, зовнішний лад, що міцніший та жахливіший, ніж анархія. Через те я кажу вам це вдруге, що хвороба, яку воно спричинює здається вічною« (т. І., ст. 307-8).

Кюстін знаходить тут ряд вражаючих подібностей між Францією та Росією (брак соціяльної ієрархії; в одній та другій країні маса людей невдоволена... Отже, під необмеженим деспотизмом люди подратовані, збентежені, як за республіки...) та різниці між ними:

»Мусимо зробити одне засадниче для виявлення різниці застереження між соціяльним станом цих двох країн. У Франції революційна тиранія є проминаючим злом. **В Росії тиранія деспотизму є перманентною революцією«.**

## ІУ

Переходимо тепер до другого тому цього твору, що все ще присвячений враженням, винесеним з столиці балтицько-московського »райху«. Незвичайно влучно помітив Кюстін невпинну, вічну підозрілість москалів, які й до цього часу вбачають у кожнім чужинці шпигуна:

»Дипломатичний корпус та европейців взагалі, цей уряд з візантійським духом й ціла Росія завжди вважали за ворожих та заздрих шпигунів. Під цим оглядом москалі нагадують китайців, бо й одні й другі завжди думають, що чужинці їм заздрять; вони по собі судять про нас«.

До цього, очевидно, долучується почуття вічного страху, спричиненого вічним, перманентним терором московської влади:

»В Росії страх заступає, тобто паралізує, думку; це відчування, коли воно панує самотнє, не може створити нічого, крім зовнішньої цивілізації. Хай це не сподобається короткозорим законодавцям, але страх ніколи не стане душею добре влаштованого суспільства;це не є лад, це вітрило хаосу, от і все: де нема свободи, нема душі і нема правди. Росія є тілом без життя; велитень, який животіє з однією головою, але чиї всі члени в рівній мірі позбавлені сили, нидіють... Звідси глибока тривога, невисловлений біль, який вказує на органічну хворість.

Я переконаний, що з усіх країн землі, Росія є тією, де люди мають найменше справжнього щастя. Ми не є щасливі в себе, але ми відчуваємо, що щастя залежить від нас; у росіян воно не є можливе. Уявіть собі республіканські пристрасті (бо під імператором Росії царює фіктивна рівність), що киплять у мовчанці деспотизму; це застрашаюча комбінація, особливо тим майбутнім, яким вона загрожує світові. Росія є міцно замкненим казаном кип'ячої води, наставленим над вогнем, що стає все більш палючим: я боюся вибуху...« (т. ІІ., ст. 39-40).

Як бачимо, де Кюстін дуже влучно помічав і дуже добре передбачав. Його блискуче вірні спостереження не потребують жодних коментарів.

А от його блискавичне зауваження про »голову без тіла«, яке дає краще зрозуміти попередні слова на цю тему:

»Отже, це голова без тіла, цей суверен без народу, хто улаштовує народні популярні свята. Мені здається, що раніш, як творити популярність, слід було створити нарід«.

Цих популярних свят, влаштованих царем для мужиків у Петергофі, знаходимо багато на сторінках перших двох томів листів де Кюстіна.

А от ще декілька зауважень маркіза, неначе зроблених про нинішню Росію:

»Росія — це імперія каталогів: якщо читати їх, як збірку наліпок — це чудесно; але стережіться йти далі поза назвами. Якщо ви розгорнете книгу, ви там не знайдете нічого з того, що вона обіцяє: усі розділи зазначені, але всіх їх треба ще заповнити. Скільки лісів є лише багнами, де ви ані трісочки не зрубаєте!... Віддалені полки є кадрами, де нема ані солдата; міста, шляхи — все це проекти; сама нація, нарешті, є лише реклямою наліпленою на Европу, оманою нерозважної дипломатичної фікції«

Кюстін помічає і брак сміху: »Серед тих тисяч представників цієї фальшивої російської нації, скупчених ввечорі у петергофському палаці, було б даремно шукати веселого обличчя; коли хто й бреше, то не можна сміятись.

Ця імперія, яка б величезна вона не була, є лише в'язницею, ключа від якої тримає імператор, і це в державі, яка може існувати лише здобуванням...

Зауважте, що в Росії слово тюрма вказує на дещо більше, як воно означає деінде. Коли тільки подумати про всі підземні жорстокості, сховані від наших жалощів дисципліною мовчанки Росії, де кожен від народження навчається бути німим, то можна здригнутися. Треба прибути сюди, щоби вміти стримувати гнів; стільки обережности розкриває таємну тиранію, чий образ, здається мені, всюди приявний. Кожен рух облич, кожне стримання, кожне заломання голосу мені нагадує про небезпеку довір'я та природжености.

Навіть сам вигляд будинків приносить мою думку на жалісні умовини людського існування в цій країні. Коли я переступлю поріг палацу якогось вельможі, то бачу там скрізь обридливий бруд, кепсько прихований за неспроможною для обмани пишнотою; якщо, так би мовити, я вдихаю сморід під покровом достатків, то я не кажу собі: от хиби... ні, я не спиняюсь зовсім над тим, що вражає мої почуття, я йду значно далі та уявляю собі нечистоту, яка мусить затроювати схованки бідаків, коли багачі не бояться неохайности для самих себе; коли я терплю від вогкости моєї кімнати, я думаю про нещасних засуджених на вогкість підводних схованок Кронштадту, петербурзької фортеці, та багатьох інших політичних трун, чиї навіть назви мені не знані; притухлий колір солдатських облич, які я бачив на вулиці, мені говорять про крадіжки урядовців, призначених до відживлення війська. Злочини цих зрадників, приставлених імператором для харчування своєї ґвардії, яку вони виголоджують, є написані на олив'яних рисах облич нещасних, позбавлених здорової та навіть задовільної страви — доконуються людьми, які думають лише про те, щоб швидше нажитися та які не бояться збезчестити уряд, який вони окрадають, які не бояться прокляття замкнених до касарень рабів, яких вони вбивають. Нарешті, за кожним кроком, який я тут роблю, я бачу — передо мною постає привид Сибіру, і я міркую про все, що означає ім'я цієї політичної пустелі, цієї безодні терпінь, цього цвинтаря живучих; світу казкових страждань, землі населеної гидкими злочинцями та взнеслими героями колонії, без якої ця імперія була б недовершена, наче палац без підземелля.

Такі понурі малюнки постають у моїй уяві, коли нам вихвалюють зворушливі відносини царя до сво-

їх підданих. Ні, противно, я зовсім не маю нахилу дати себе засліпити популярністю імператора; навпаки — я готовий утратити дружбу росіян скоріше, як свободу духа, якою я користуюся, щоби осуджувати їхні хитрощі та засоби, яких вони вживають на те, щоб нас і самих себе піддурити. Але я мало боюся їхнього гніву, бо я віддаю їм належне, вірячи, що в глибині серця вони судять про свою країну ще суворіше, як це роблю я, бо вони знають її краще, ніж я. Голосно лаючи мене, вони цілком тихо мене простять; цього досить з мене. Мандрівник, що тут дасть себе намовити людьми цієї країни, може перебігти через імперію з кінця в кінець та повернутися до себе, не зробивши нічого іншого, як перегляд фасадів; це саме те, що слід зробити, аби сподобатись моїм гостителям, я це бачу. Але ця ціна їхньої гостинности обійшлася б мені надто дорого; отже, я волію краще відмовитися від їхніх похвал, аніж згубити справжній одинокий овоч моєї подорожі: досвід.

Аби тільки чужинець проявив себе суєтливо рухливим, рано вставав, пізно заснувши, аби він не оминув жодного балю після своєї приявности на всіх маневрах, одним словом — хай він рухається до такої міри, щоби не могти думати — він буде всюди бажаним гостем, про нього говоритимуть з прихильністю; юрба незнаних стискатиме йому руки щоразу, коли з ним заговорить або йому всміхнеться імператор і через це його ославлять визначним мандрівником...

Але хай він стережеться дати прояв занепаду своєї ретельности; з першою ознакою втоми чи прозріння, при найпершій неблагості, яка прозрадила б не нудоту, але здатність нудьгувати, він побачить, як постає проти нього, неначе роздратована гадюка, »русский дух«, найзлосливіший з усіх духів.

Кпини, ті безвладні втіхи пригноблених, є тут приємністю для селян, як сарказм та елеґанція вельмож: іронія та наподоблювання є одинокі природні таланти, які я стрінув серед москалів...

Я більше не вірю в чесність мужика. Мене напущено запевняють, що він не вкраде ані квітки з садів свого царя; щодо цього я зовсім не сперечаюсь; я знаю, яких чудес можна осягнути через страх...

Вчора на імператорськім та народнім балю в Петергофі в амбасадора Сардинії, не зважаючи на забезпечуючий ланцюшок, дуже спритно вкрали золотий годинник. Багато осіб у суматосі загубили свої хустки та інші речі. В мене забрали калитку, набиту кількома дукатами, та я потішав себе за цю втрату, сміючись з-під капелюха над цими славословіями, що їх розтринькують про чесність цього народу його пани. Ті останні знають добре, чого варті їхні прекрасні фрази; але я не гніваюсь, що знаю це так само добре, як і вони.

Бачучи стільки непотрібних запевнень, я шукаю, кого обманули ці хлоп'ячі побреханьки, та кричу про себе, як у комедії: »Кого тут піддурюють? Усіх чисто піддурили«.

Москалі можуть казати, що хочуть, та робити, що хочуть; кожний щирий спостерігач вбачатиме в них візантійських греків, перероблених на сучасну стратегію прусаками XVIII ст. та французами XIX століття...

Я маю одну сталу ідею: можна й слід панувати над людьми не обманюючи їх. Якщо у приватнім життю брехня є огидна, то в житті суспільнім — це злочин і цей злочин помститься. Кожний уряд, що бреше, є ще більш небезпечним змовником, як убивник, якому він по закону відрубує голову; а злочин, тобто брехня, є найпотворніша з провин. Відмовляючись від правди, геній уступає; пан принижує себе перед рабом, бо людина, що обманює, є нижча від людини, яку обманено. Це стосується до урядів та до літератури, так само як і до релігії...

Ще раз: усе в Росії — це обман, а привітна родинність царя, що приймає у своїм палаці кріпаків та кріпаків своїх придворних, є лише ще одним осмішуванням« (т. II., ст. 44-47-50).

Сучасна московська солоневиче-сонрівсько-солідаристська преса виє на де Кюстіна, як пси вночі на ясний місяць. Але разом з тим уся ця преса з дня-на-день твердить, що сталінська Росія збудована на великій брехні, на систематичній брехні, що просякає ціле тамтешнє життя. Але здається, що саме де Кюстін перший помітив та виявив, що брехня покладена в основу керування Московщиною-Росією. Відомий письменник XIX ст. Н. С. Лесков-Стебницький також, хоч значно пізніше від Кюстіна, казав, що Москва збудована на "credo quia absurdum" *). Це дуже близьке до думок Кюстіна. Так само Лесков-Стебницький звертав увагу на те, що »Москва слезам не верит«. Де Кюстін також підкреслює нелюдяність московської брехливої державної системи, отже, чи не краще було б, коли б солоневиче-сонрівські солідаристи з своїм виттям переключилися з де Кюстіна на Н. С. Лескова. Це було б видовище гідне московських богів...

»Дня 22 липня 1839 р., — пише де Кюстін — коли Ніколай Палкін улаштував у Петергофі »народне свято«, о третій годині пополудні почалася велика буря. Велика кількість барж, переповнених людьми, що поспішали морем з Петербурга на свято, потонули. Другого дня признавалися до двох сот утоплених, інші говорили, що загинуло півтори тисячі, а навіть дві тисячі, але ніхто не дізнається правди; часописи не писатимуть про нещастя, що означало би оскаржувати імператора. Не зважаючи на це велике нещастя, помпезне святкування з нічною ілюмінацією відбулося цілком »нормально«, неначе нічого не сталося.

Таємниця денної катастрофи була дотримана протягом цілого вечора; а цього ранку двір не видається від цього засмученим: приписи вимагають тут перш за все, щоби ніхто не говорив про те, що турбує думки всіх. Подібні нещастя, хоч і менші розмірами, трапляються щороку під час петергофських свят, які стали би імпозантними днями жалоби, похоронних урочистостей, коли б ще хто поза мною подумав чого варті ці пишні церемонії, але тут я самітний з цими думками«.

Маркіз дуже вражений катастрофою, що коштувала стільки жертв життя, тому раз-у-раз повертається до неї, часто перериваючи опис двірських церемоній на »народньому святі«:

»Уявіть собі тисячі оповідань, різного роду дискусій і заяви, крики, які спричинили б подібні події в якій хочете країні, крім цієї, а зокрема в нашій? Скільки часописів сказали б, а скільки голосів це підхопили б, що поліція ніколи не виконує свого завдання, що баржі погані, що поромщики хапчиві, що влада замість того, щоб запобігти небезпеці, збільшує її чи то через свою легковажність, чи то через свою хапчивість. . . А тут нічого!!! Мовчанка ще жахливіша від самого нещастя. Два рядки в газеті без подробиць, а при дворі, в місті, в салонах великого світу ані слова, а якщо тут не говорять, то й ніде не говорять про це. У Петербурзі нема каварень, щоб обговорювати там часописи, які не існують; дрібні урядовці ще більше залякані аніж вельможі, а про що не сміють говорити у шефа, те саме буде ще більше замовчане у підлеглих...

Було б незручно говорити про потоп, коли 5 ця катастрофа сталася за правління когось з російських імператорів...«

Маркіз уважно зазначує часті на вулицях випадки жорстокого биття поліцією простих людей, свідком чого йому не раз доводилося бути:

»Я згоджуюся, що подібні вчинки належать до тутешніх звичаїв, бо я не бачив виразу протестів чи жаху на обличчях жодного з глядачів цих жахливих сцен, а при цьому були люди з усіх верств. За білого дня, на переповненій вулиці, бити людину до смерти раніше ніж її судити, от що здається цілком природнім суспільности та поліції в Петербурзі. Міщани, шляхта, солдати й городські багачі та бідні, великі й малі — всі погоджуються спокійно, що по-

*) На вірі в абсурд.

дібні речі відбуваються в них на очах, не турбуються законами цього вчинку. Деінде громадянина боронять усі перед аґентом влади, що переступає межі; тут усе навпаки...

Мораль народу є повільним вислідом взаємовпливів законів на звичаї та звичаїв на закони; вона не міняється за одним помахом палиці чарівника. Звичаї москалів, всупереч усім претенсіям цих напівдикунів є і залишаться ще довго жорстокими« (т.II., ст. 95-6).

Від француза, що в ролі домашнього навчителя перебував довший час у Петербурзі, Кюстін довідується про долю, яка спіткала Пушкіна та про ролю, яку в смерті поета відограв Ніколай Палкін, рівнож як і про заслання Лєрмонтова на »огороджений Сибір« — Кавказ за вірші на смерть Пушкіна. Від цього ж француза Кюстін довідується про великі селянські заворушення на Волзі, які мали бути стлумлені дуже криваво Про характер майбутньої революції де Кюстін висловив декілька спостережень, які пізніше справдилися вражаюче:

»Тому, що все однакове, незмірне розтягнення території не стане перешкодою для того, щоби все відбулося в Росії з одного кінця до другого з пунктуальністю, у чарівній згоді. Якщо колинебудь здолають виконати справжню революцію через цей нарід, то різанина буде реґулярна, як полкові вправи. Побачите села перетворені у касарні та вбивство, що з халуп організовано і збройно посувається шиком, в повнім порядку; нарешті москалі улаштують грабунок від Смоленська до Іркутська, так, як вони марширують під час паради на площі перед зимовим палацом у Петербурзі. Наслідком такої одноманітности між природним нахилом народу та його суспільних звичаїв постає однозгідність, прояви якої можуть стати дивовижними, як у добрім так і в злім.

Все є темне у майбутньому світі, але що є певне — це те, що світ побачить дивні сцени, які відограє перед іншими націями ця наперед визначена нація« (т. II., ст. 117-118).

Усі ці пророчі думки де Кюстіна були навіяні селянськими розрухами на Волзі, що саме відбувалися в час відвідин маркіза та про які було заборонено навіть говорити, не то що писати. Словом, точнісінько так, як за наших часів це роблять у Москві сучасні нащадки Ніколая Палкіна.

А от ще дальші слова Кюстіна, які знову здаються написаними, неначе сьогодні:

»Я додам, що криваві сцени ще відбуваються щодня в багатьох місцевостях цієї самої країни, де суспільний лад щойно був порушений та відновлений таким жахливим способом. Ви бачите, як москалі з гордістю закидають Франції її політичні непорядки та з того роблять висновки на користь самодержавія. Але хай буде дана воля друку в Росії на 24 години і ви довідаєтеся про таке, що вас примусить з жахом відступити. Мовчання конче потрібне для утиску. При самодержавній владі порушення мовчанки є недискретністю, що дорівнює державній зраді.

Якщо знаходяться поміж москалями кращі дипломати, як серед більш поступових у цивілізації народів, то це тому, що наші часописи дають їм відомості про все, що в нас діється, про передбачення, і замість того, щоб мудро ховати від них наші недоліки, ми за них пристрасно щоранку їм нагадуємо в той час, як їхня, працюючи в темряві візантійська політика ховає старанно перед нами все, що вони бояться нам показати. Ми йдемо до денного світла — вони просуваються приховано: гра не є рівна. Незнання, на яке вони нас залишають, нас осліплює; наша щирість їх освітлює, ми маємо хиби балакучости, вони посідають силу таємниці: от що робить їх такими звинними« (т. II., ст. 118-119).

## У

Опинившись у Росії, де Кюстін почав дуже чорно дивитися на майбутність Европи:

»Все, що я вам можу сказати, це те, що від часу, коли я в Росії, я бачу дуже чорно майбутнє Европи. Проте моє сумління примушує вам сказати, що цей погляд поборюють дуже розумні та досвідчені люди. Ці люди кажуть, що я перебільшую могутність Росії, що призначення цієї країни є штовхати свої здобутки в напрямі Сходу, а потім розпастися... Вони визнають, що цей нарід має відчуття мальовничости, вони присуджують йому музичні здібності, вони заключають, що ті нахили можуть допомогти розвинути до певної міри мистецтво, але їх не вистачає для переведення панівних намірів, які я йому приписую та які я вбачаю в його урядові. Наукового генія бракує москалям, — додають вони — москалі ніколи не виявили творчої сили, вони від природи одержали лінивий та поверхневий дух; якщо вони вчаться, то більш від страху, а не через схильність; страх робить їх здатними за все братися... Але страх також перешкаджає їм зайти задалеко на кожнім шляху; геній через сміливість своєї природи є як героїзм, він живе свободою, в той час, як страх і рабство мають обмежене існування, як і посередність, чиєю зброєю вони являються... Москалі скоріше покірні, як розумні, скоріше релігійні, як філософи, вони мають більше слухняности, ніж волі, їхній думці бракує руху, як їхній душі свободи... На хвилину вони можуть стати здобичниками через зброю, але ніколи не стануть ними через думку, а нарід, що не має чого навчити народи, які він хоче підбити, не є на довший час міцнішим« (т. II., ст. 165-166).

Як бачимо з наведеного, тодішні Кеннани вміли краще аргументувати свої тези, тим більше, що тоді москалі ще не вхопилися були універсальних отруйних ідей, якими мали б підбити світ, бо Маркс ще не встиг був створити для них свого марксизму...

Все ж таки де Кюстін далі обстоює свої чорні передчуття. Навівши думки своїх противників, які ми значно скоротили, він пише:

»Такі, здається мені, найміцніші докази висловлені проти моїх побоювань політичними оптимістами... Я ніяк не послабив аргументів моїх противників; вони закидають мені, що я перебільшую небезпеку. Але вдійсності мої думки поділяють інші особи з рівнож важливими підставами, які закидають оптимістам їхнє засліплення, закликаючи їх побачити лихо ще заки воно не стало неминучим. Я представив вам питання у двох обличчях — висловлюйтесь: ваш присуд матиме для мене велику вагу, проте я попереджую вас, якщо ваше рішення буде проти мене, то наслідком цього я далі буду старатися боронити мої погляди якнайдовше та якнайміцніше, пробуючи підперти їх ліпшими доказами. Я бачу велетня зблизька та я не можу себе переконати, що цей витвір Провидіння має завданням лише зменшення варварства Азії: мені здається, що його головне призначення покарати новою інвазією здрібнілу цивілізацію Европи; вічна східня тиранія безнастанно загрожує нам і ми підляжемо їй, якщо наші роздори та наші несправедливості зроблять нас гідними такої кари«.

Поза тим де Кюстін звертає увагу на незвичайну уважність, з якою москалі стежать за чужинцями, всюди їх супроводжають й не даючи їм можливости незалежно від них знайомитися з країною. Тодішні звичаї москалів нагадують сучасні методи Москви з її відвічним шпигунством.

Де Кюстін мелянхолійно скаржиться на цю заздрісну пильність, з якою уряд відрядив до його особи фельдєґра, з яким маркіз мусів нерозлучно подорожувати по країні. Зрештою, поза фельдєґром усюди на шляху Кюстіна у відповідній хвилині несподівано виростали інші аґенти, тодішнього »інтуриста«:

»Вам ні в чім не відмовляють, але вас усюди супроводжають. Чемність стає тут засобом догляду...« (т. II., ст. 168).

»В Росії таємниця панує всюди; таємниці адміністративні, політичні, соціяльні і дискретність корисні та не потрібні... Режим, жорстокість якого вимагає, щоб його підтримувати подібними засобами — є режимом глубинно порочним« (т. II., ст. 2010).

Майже одразу по прибутті до Петербургу де Кюстін схопив механіку існування цієї столиці, де він бачив »лише вищих урядовців, які командують над нижчими урядовцями« (т. І. 184).

Ці спостереження цілком подібні до Шевченкових. Назагал, чим більше вчуватися в зауваження Кюстіна про Росію, тим частіше пригадуються майже подібними словами висловлені думки Шевченка в »Кобзарі« та в »Щоденнику«. Варта навести без скорочення довше визначення Росії, складене ще в перших днях побуту маркіза на березі Неви:

»Цей нарід автоматів нагадує половину партії шахів, бо одна людина грає всіми речами, а незримим супротивником є людство. Тут рахуються та дихають лише за дозволом, або за наказом імператора; також усе є понуре й присилуване. Мовчання панує над життям та паралізує його. Офіцери, візники, кріпаки, придворні — усі слуги того самого пана і сліпо підлягають одній думці, їм незнаній. Це архітвір дисципліни, але видовище цього прекрасного порядку мене зовсім не задоволяє, бо така впорядкованість здобувається через цілковите знищення незалежности. Мені здається, що тінь смерти ширяє над цією частиною земної кулі« *).

»Серед цього народу, позбавленого вільної години на волі, ви бачите лише тіла без душі й ви здригаєтеся при думці, що на таку кількість рук і ніг припадає лише одна голова« (т. І., ст. 184-185).

Як бачимо, маркізові спостереження з 1839 року зовсім не загубили своєї вартости й для Москви року 1953. Тому аж ніяк не доводиться дивуватися, що американський посол у Москві Ведел Сміс, як сам він недавно в цьому признався, часто місто того, щоби складати власний дипломатичний звіт з Москви до Вашінґтону, переписував цілі сторінки з твору де Кюстіна, лише підписуючи їх сучасною датою. Ця глибина й влучність спостережень та думок Кюстіна, який розкрив істоту Росії, є рівнож причиною безнастанного крику ненависти та розпачі сучасної московської ура-патріотичної преси (Лазаревский, Солоневич, Ширяєв-Алиманов, Кремньов та інші). Для москалів ворогом число перше є власне ніхто інший, як давно померлий маркіз Астольф де Кюстін...

Дуже багато незвичайних по влучности спостережень висловив у своїй книзі де Кюстін також на адресу московської церкви. Не маємо можливості присвятити тим зауваженням більше місця. Обмежимось лише кількома:

»Коли церква відмовляється від свободи, вона втрачає моральну доброчинність, як рабиня вона породжує тільки рабство« (т. ІІ., ст. 291).

»Політична віра тут міцніша, як віра релігійна, єдність московської церкви є лише зовнішня; секти, примушені до мовчанки, зручно вирахованої пануючою церквою, риють собі дорогу під землею« (т.ІІ., сторінка 252).

Дуже вірне окреслення характеру московської влади подає Кюстін: »Російська влада — це таборова дисципліна, підкорена державному ладові, це стан облоги, який став нормальним станом суспільности« (т. І., ст. 186).

А от нижче короткі рядки, які могли би стати написом на цьому творі:

»В Росії деспотизм є на троні, але тиранія є всюди« (т. ІІ., ст. 295).

На цьому ми закінчуємо короткий перегляд перших двох томів твору де Кюстіна. Двома дальшими томами займемося наступним разом. Наведені тут сторінки за п'ятим виданням книги де Кюстіна (Брюссель, 1844 р.).

(Далі буде)

*) Значно пізніше А. Блок у поемі »Взозмездіе« писав про Росію кінця XIX ст. майже те саме: »В те години давніе, глухіе... Побєдоносцев над Россією простьор совініє крила...«

**Кн. Токаржевський Карашевич**

# ВІЙСЬКО ЗАПОРОЗЬКЕ НИЗОВЕ

**(Закінчення)**

## ІУ

Не менш дивним і невідповідаючим дійсності є апотеозування нашими демократичними істориками »демократизму« Січі Запорізької. Навіть ті, хто, як проф. Д. Дорошенко, визнає за Запорізьким Військом Низовим характер лицарського ордену, не забувають, що »запорізьке лицарство мало не аристократичний, як на Заході, а щиро народній демократичний характер«... (»Курс Історії України«, ст. 91).

Не помічаючи фальшу такої характеристики, повторюють її на протязі ста років до наших часів майже всі наші історики, не кажучи вже про чужинецьких, яким це огнище української духової сили завжди було не до вподоби.

Під цією суґестією суспільство засвоїло собі цілком фальшиві думки про устрій, склад і життя Запоріжжя, вбачаючи в цьому вираз грубої вульгарности, простацького якобінізму, плебейського, доведеного до анархії, еґалітаризму. В найліпшому разі цю, зв'язану з найславнішою може епохою нашої історії, організацію уважається за етнографічний забуток минулого, за »хлопський« витвір, безповоротно зникнувший і неможливий сьогодні »в модерних і культурних умовах«.

А вистачить розглянути уважно всі грані цього дорогоцінного діяманту нашого минулого, щоб побачити, що це не так! Поперше, еґалітаризм той, на який стільки натиску було покладено, слід віднести до загально прийнятих засад чернечих реґулярних товариств, а не до громадсько-політичних поглядів чи звичаїв. Подруге, не є це навіть еґалітаризм, коли звернемо увагу на лицарськість військової громади та на ієрархічність її устрою не стільки в сенсі тимчасових військових функцій, скільки в існованню суворо відділених клясів чи ступенів товариства. Потретє, ця лицарська відокремленість від суспільства, з якого козаки виходили, має характер виразно аристократичний для зазначення, що вони »козаки січові, лицарство запорізьке низове«, нічого спільного не мають з »хлопством« і »міщанством«.

Хаос, що витворився в поглядах на Запоріжжя в наслідок перемішання епох і пов'язання всіх народніх рухів чи протипанських бунтів з козацтвом зникає, коли задумаємося над складом війська. Що ініціятива і перше його поповнення вийшли напевно не з жодних »хлопських« чи »міщанських«, а з лицарсько-шляхетських (боярських) кіл, доказують ті перші відомості про Запоріжжя, які до нас дійшли від сучасників. Наприклад, з низки урядових документів знаємо про »козакуючу« шляхту і знаємо також, що майже всі кошові отамани чи січові гетьмани, починаючи від найдавнішого Дмитра Корибута Вишневецького, (коли Дашковича за такого не уважати) аж до останнього Кальнишевського — всі вони були родовитими шляхтичами, а то й представниками родів старобоярських, магнатських і князівських. Трудно гадати, щоби »свободолюбиве«, закохане в рівності розбишацьке збіговисько панцизняного »хлопства« вільно, непримушено вибирало собі лише »панів« на найвищих начальників. Б. Папроцький (»Герби«, ст. 158) наводить слова, з якими при виборі звернулися козаки до Самійла Зборовського:

»Подаємо тобі булаву перших наших гетьманів,

які з успіхом і доброю славою нами командували«. А що так воно було не випадково, а постійно, навіть після створення гетьманської держави з забезпеченням у ній прав шляхетської касти, передбаченим її поповненням з військової (державної) старшини, бачимо з цього ,що на Запоріжжю традиційно »отаманія« виходить із старокозацьких, тобто з південноукраїнських шляхетських родів, а кошовий отаман — лише з неї. Польський автор Чарновський догадується, що той заквестіонований універсал короля Степана Баторія визнавав за Запоріжцями: »шляхетську гідність« 73). Це пояснювало б, чому в козацьких традиціях і літописах так дбайливо зберігалися леґенди про старовинність їх походження, чи то як організації, чи то як »козацької нації«. Це, врешті, могло б пояснити, чому козаки так трималися леґенди про вплив Степана Баторія на їх леґальне життя. У Ріґельмана 74) знаходимо про походження козаків таку увагу: »Отъ древнихъ никакихъ людий кои якобы не принадлежалие ни къ какому владанию. Для того не почитаютъ себя, чтобъ они подлинно были изъ русскихъ людий или же бывшіе подданые; а се чинять тому, що хочуть представити якобъ и до ныне были по тымъ народамъ вольные и никому не принадлежащие«. Практично — це виражається в тім, що самі запоріжці називали себе »лицарями« і »лицарством«. Так гетьман, як і представники польської держави називали їх »панами« чи »панами молойцями«, що було при тодішніх звичаях рішуче неможливим, коли б їх уважали за »хлопство«. В. Липинський 75) зауважує: »Лицарський характер тієї верстви визнає сам польський уряд«, маючи тут на увазі все дійсне козацтво. У Флоровського 76) знаходимо, що кошовий П. Кальнишевський, будучи депутатом від війська у Петербурзі, доводив, що Військо Запорізьке »одъ давнихъ временъ при продолженіи двору польскому службы отъ короны польской привилеями шляхтою было утверждено« і на підставі цього вимагав запорізьким депутатам дійсної платні, »як дворянамъ«. Ще більше виразно про склад військового товариства каже Ґліщинський 77), що приймання простих панцизняних підданих (»мужиків«) до козацької сфери траплялося »хіба як зловживання тих, що їх представляли і давали за них поруку в військових орденах«. Розуміється, коли той селянський кандидат мав якісь причини, щоб бути прийнятим, то його не заставляли представляти родоводів своїх предків, бо не про родоводи було говорити на »дикім степу«, але приймали, як рівного собі після тих п'яти або семи років новіціяту козацького, після витримання іспиту, що він дійсно, як сказано в »Слово о полку Ігореві« — »славний зояк, під трубами повиваний, під шоломом випещений, з кінця списа догодований, дороги йому відомі, яруги йому знайомі, лук у нього завсіди натягнутий, сагайдак відчинений, шабля вигострена та що він скакатиме, як сірий вовк у полі, шукаючи собі чести, а князеві (в даному випадку — війську і отаманові) слави«.

У XVI ст. Військо Запорізьке стало організацією стисло елітарною і, з рідким винятком, цілковито українською, стало централею української національної думки в ті часи, коли не було преси, пошти, телеграфів і телефонів. На Січі сходилися нитки українського політичного життя в тому всьому, що не залежало безпосередньо від польської державности.

Коли сполучення з Січчю було трудніше, коли населення її було менш численне, а можливо жило виключно надією на поворот до Криму звідки, на нашу думку, вийшла запорізька січова організація, вони брали меншу участь у життю України, а стосунки з поляками були спокійні, часто навіть дружні. До 1569 р. Січ залежала більше від Литви, з якою Україна була зв'язана не тільки формально, але й системою державною, в якій українці займали значні місця. Спогад, донедавна майже незалежного Київського князівства, був ще живий серед того боярства і панства українського, з якого в певній, принаймні, частині рекрутувалося січове лицарство.

Зазначивши вже своє існування епічним геройством під стінами Очакова в 1492 р., на Тягінській переправі 1502 р., під отаманством Сеньха Полозовича 1508 р. і два роки пізніше участю в повстанню князя Михайла Глинського, який хотів вернути Києву незалежність 78), під проводом Остапа Корибута Дашковича "kozaka slawnego, niepospolitego" "(Bielski, 944, 949), "viri bello et militiae clari" (Mon. Pol. Histor. V. c. 899), з яким на протязі двадцяти років будують прийдешню велич війська, Січ скріпилася. Загальновідомою, славною на весь європейський Схід, стає вона за леґендарного князя Дмитра Корибута Вишневецького, упоетизованого козака Байди, про якого слава, про геройські вчинки і його трагічний кінець, від захмарених вершин Кавказу долітала аж до Парижа в донесеннях посольських з Царгороду, а може і у звістках про боротьбу за Молдавію поміж Гереклідами і їх суперниками, в оповіданнях про візантійський орден Св. Юрія, що над Дністром мав мати аж два своїх староства — в Акермані і Хотині 79). З того часу слава Січі та Війська Запорізького не ущухає на протязі цілого XVI віку від Полоцька і стін московських, по Синопу (Трапезунд) і Босфор так, що її починають уважати за якийсь своєрідний »ринок військової сили«, куди одначе, для вербунку індивідуального, як у Західній Європі »ляндскнехтів«, але через церемоніяльні посольства з грамотами, клейнодами і дарами, належало звертатися. Прибувши на Січ 1594 р. посол римсько-німецького імператора Рудольфа II-го розповідає, що кошовий отаман Богдан Микошинський знаходився в поході проти татар та що місія його не вдалася 80).

Повстання Косинського, Наливайка Лободи повели Військо Запорізьке проти Польщі і пропозиція Лясоти йти проти турків на далеку Угорщину була менше цікавою. Рік перед тим відпоручник папи Клімента XIII (Альдобрандіні) О. Комулович привіз Війську Запорізькому дарунки і гроші, щоб заохотити до участи в хрестоносному поході проти турків. Як результат цих посольств можна все ж таки уважати будяцьку кампанію Лободи і Наливайка та згода на вищезгаданий похід Микошинського, а навіть похід двох перших на Молдавію. І хоч під цю саме епоху починаються протипольські рухи, які Куліш називає боротьбою за »право руське проти права польського«, а сучасний учений проф. Д. Дорошенко приписує впливові нового, доповнившого козацькі ряди, елементу — селян українських, обурених панцизняним гнетом. все ж таки Військо Запорізьке твердо стоїть на своїй традиційній лінії боротьби з татарами і турками, лінії прославленій славетними його походами під проводом Самійла Кішки та Петра Конашевича Сагайдачного на Перекоп, Кілію, Акерман, Кафу а то і Трапезунд за морем, після яких (походів) слава козацтва українського на Січі і Дніпрових порогах скупченого в орден, званий Військом Запорізьким Низовим, розійшлася по цілому світі. Славу цю здобули собі запоріжці не як гандлярі та чумаки, чи степові чабани, не як побунтоване »хлопство«, що грабило й нищило панські маєтки, навіть не як конденсатори національної енергії та оборонці й сторожі прав і вольностей України, якими вони себе зазначили від кінця XVI віку, але власне боротьбою з бусурменами, захистом християнського краю вірною службою ідеалам лицарства, свідомим виконанням обов'язків і завдань.

Тому не можна погодитися з проф. Дорошенком, що доповнення Війська Запорізького селянством викликало протипольські рухи, в яких ніякого іншого, крім соціяльно-економічного змісту, не було. У цьому твердженні є теж певна нелогічність, бо коли зважити, що Південна Україна почала заселюватися лише в наслідок політики, що допомагала колонізації, то масам селянським не мусіло вже бути так зле. А тим часом були незадоволені, були ініші

ціятори повстань? Коли приглянемося до цих провідників рухів та ватажків незадоволених, то є це переважно місцева свідома староруська шляхта, збіднілa завдяки політиці метрополії, представленій великим панством, яких лятифундії були для держави економічно вигідні. А незадоволені були вони тому, що творці лятифундій дуже часто зганяли їх з засиджених, старих земель, чи то наданих, чи то правом "primi occupantis" у все зменшованому «Дикому Полі« зайнятих. Так, як дуже часто до того »Дикого Поля« недоходили навіть урядові розпорядки чи закони, а старости королівські та »короленята« на своїх лятифундіях керувалися часто самоправством, не визнаючи прав шляхетських за тими боярськими і староруськими родами, яких там заставали у фактичному козакуванню та примушували їх до підданства чи то замкові королівському, чи приватному панові, виникало і зростало цілком заслужене обурення.

Потім могли зручною агітацією бути розбурхані і селянські маси, на різних почуттях, яких можна було заграти і потягнути їх у воєнний вир. Але й тут це не була інвазія Запоріжжя представниками українського селянства, яке, як у цілій Європі селянство того часу, знаходилося в однаковому положенні й ніде не представляло елементу більш рухливого й більш »опозиційного« в протиставленні до якогось іншого, заможнішого і тому більш статочного. »Чернь«, що її пірвали козацькі протипольські повстання, залишилася »черню« і у Війську Запорізькім. Навіть Хмельницький 81), »вождь збунтованого плебсу«, як його представляли поляки, демократичний мститель, до якого навіть Кромвель з цієї рації мав ніби залицятися, у своїх універсалах »чернь«, »черню« називає, не вважаючи її ні в чому рівною »панам молойцям«, родовитим козакам та шляхті, з яких брав своїх полковників і співробітників. Так само було і на Запоріжжю, а непорозуміння з »панами« чи представниками польської держави пояснюється не кастовою приналежністю козацтва, а тими специфічними національно-релігійно-правними комплікаціями, в яких заплуталися польська держава, Військо Запорізьке, як приватна і від держави незалежна та нею лише напіввизнана організація і місцеве розгублене, перемішане і на дорозі до денаціоналізації стоюче українське населення.

Короткий може, але дуже важний період у житті Січи та Війська Запорізького представляє власне час, від дати »баторіянської реформи« до перших років XVII віку. Був це період, після легендарної слави, дійсних важних подвигів, коли Військо Запорізьке стало універсальною паннацеєю на всі недомагання українського національного організму. Без нього не було б напевно ніякої організації, де могли б зберегтися національні сили, не знайшлася б найменша енергія для опору в релігійних і культурних справах, а що найважніше, не було б тої школи лицарства, державного думання і чинного патріотизму, з якої вийшли духом і розумом сильні творці і провідники гетьманської держави.

Вони, а не ті, що до козацтва приставали після перемог Хмельницького, зуміли козацьким рухам надати національний і релігійний сенс і зміст.

Очевидно, що при повній відсутності статистичних і докладних генеалогічних, біографічних і взагалі документальних даних майже про весь XVI вік, дуже важко встановити сьогодні точно, якими думками керувалися провідники. які опинилися на чолі тих рухів. Збережені документи є тільки дрібними частинками того, що було би потрібним для відтворення повної картини тодішнього життя української шляхти, тобто повноправної частини населення. Тому дає це нагоду до творення легенд, в яких нераз є більше інстинктового почуття правди, як у таких ніби стисло наукових дослідах, які зводяться до »відбронзовування« та поменшування не тільки самих, славою вкритих вождів, але й цілого Війська Запорізького, відогравшого тоді таку величезну ролю.

Що такі поменшувачі значення і слави війська Запорізького знайшлися в історіографії наших сусідів, це є цілком зрозуміле, але що серед наших власних дослідувачів панує якийсь своєрідний мазохізм в обдиранню Запоріжжя і його вождів з ідейности, зі слави, навіть з історичного значення — це зрозуміти важко.

П. Куліш тішився, що Катерина II-га знищила Січ, бо це було гніздо розрухів і революцій, і це повторюється, як заучена лекція у Львівському часописі »Нова Зоря« в 1933 р. (ч. 34) та 1936 р. (ч. 42): »Катерина зробила велику прислугу українському народові, зруйнувавши руїнницьке гніздо розбишацтва на Запоріжжі«. В Липинський так само уважав Запоріжжя за анархічне кубло, уярмлене лише сильною рукою Хмельницького, збуваючи, що навіть такий характерний представник »приставшої« до козаків шляхти, як Іван Львосерд Виговський. майбутній сенатор і воєвода Київський, писав до Січового Війська: »Без волі і консенсу Вм. Панів цале утверждатися на гетьманському уряді не хощу... Войско Низове Запорозьке есть корень і утвержденіе чести й слави войскам городовим, так і власть іхняво ізбранії і поставленії гетьмана нехай первенствуєет«, а і сам Хмельницький по словам проф. Буцінського (»О Богданѣ Хмельницкомъ«, ст. 146) писав: »Когда нужна была помощь Запорожцевъ... обращаемся къ нимъ не съ приказаніемъ, а съ просьбой«.

Проф. Дорошенко покликається на Куліша, щоб доказати, що Наливайко не мав жодних релігійних моментів на увазі у своїй акції, »яка носила характер руху чисто соціяльного«, помимо, що це непевне джерело залишає право на сумнів, а М. Слабченко аж сичить проти характеризування запоріжців, як дуже релігійних, на що звернув увагу їм цитований Д. І. Єварницький, уважаючи це за випадковий наслідок »складу життя« (М. Слабченко, ст. 236-239). Д. Єварницький пише: (»Ист. Зап. Коз.«, т. I., ст. 306): »Отличительною чертою характера Запорожскихъ козаковъ была ихъ глубокая религіозность. Черта ета об'ясняется самимъ складомъ жизни ихъ; ничто такъ, говорятъ, не развиваетъ въ человѣкѣ религиозного чувства какъ постоянная война«. Аж треба було заснування в 1615 р. Київського Братства, цілої акції гетьмана Конашевича Сагайдачного для охорони єрусалимського патріярха та відновлення православної ієрархії, щоб проф. Дорошенко признав Запоріжжю певну релігійну ролю. При тій нагоді він наводить (»Історія України«, т. I., ст. 207) цитовану вище »протестацію« українських владик з 28 квітня 1621 р.: »Що до козаків, то про цих лицарських людей ми знаємо, що вони наш рід, наші браття і правовірні християне... сеж бо то племя славного народу руського, з насіння Яфетового, що воювало грецьке царство на Чорному морі й на суходолі. Це ж з того покоління військо, що за Олега, монарха руського, в своїх човнах однодревках по морю й суші (приробивши до човнів колеса) плавало й Царгород штурмувало. Це ж вони за Володимира Святого, монарха Руського, воювали Грецію, Македонію, Ілірію. Це ж їхні предки разом з Володимиром хрестилися, віру християнську від царгородської церкви приймали, і по цей день у цій вірі родяться, хрестяться й живуть. Живуть не як погане, а як християне: мають пресвитерів, учаться письма, знають Бога і закон свій... Коли йдуть на море, перш за все моляться, заявляючи, що йдуть за віру християнську на невірних. Другою своєю метою ставлять визволення невільників... Це певно, що на цілім світі ніхто по Богу не чинить поневоленому християнству такого великого добродійства, як греки своїми окупами, король еспанський своїм сильним флотом, а Військо Запорізьке своєю сміливістю й перемогою: що інші народи виборюють словом і дискурсами, то козаки доказують самим ділом« 82). І це має нам заступити родоводи гетьманів та кошових отаманів, про яких не маємо стислих відомостей і має нас упевнити в тому, що не було Запоріжжя збіговиськом диких грубіяк, як це вихо-

дить, напр., з зацитованих Д. І. Єварницьким оповідань якогось випадкового дядька, в яких згадується лише найвульгарніші лайки та зовсім недотепні жарти. Навпаки, лишається скоріше враження, що в епосі, коли ще не було інтелектуальних центрів, як Острозький, Слуцький або Могилянський в Києві, коли життя дійсно підупало — Січ Запорізька завдяки своїм війнам, походам на Крим, Молдавію і Волощину, стосунками з чужинцями, своєю інформацією і постійним рухом була якраз інтелектуальним центром, як не для цілої, то принаймні для Південної України. В ньому скупчуються різні елементи військово-ідейного характеру на початку з перевагою українських елементів, потім виключно українські і трудно гадати, щоб усі ті князі і пани, які стояли на чолі, щоб усі ті кошові отамани й достойники запорізькі, які говорять полатині та їздять послами до Варшави, Москви, Бахчисараю чи Яс — були якимись дикими людьми, як можна б скласти собі враження з таких оповідань.

Військо Запорізьке Низове не було ніяким випадковим збіговиськом, зв'язаних між собою лиш матеріяльними інтересами людей, хоч би тому, що ніякі панцизняні та важкі міські умовини не погнали б на ще гіршу, постійну небезпеку, на безперервні війни в »дикий степ«, коли б їх туди не тягнула якась інша причина. Про це доводить і те, що козаки, так запорізькі, як і городові були дрібною меншістю українського населення кожного часу, про що можемо судити з цифр так »реєстрових«, як »виписників« та, врешті, з воєнних сил Хмельницького чи його наступників, яких не уважаємо потрібним наводити. В найчисленніших своїх часах, не рахуючи різноманітного населення »вольностей«, не рахуючи »підданих« Війська самого товариства, не було ніколи більше кількох тисяч, судячи по тих даних , якими є збережені польські та російські відомості. Для кожного логічно думаючого зрозуміло, що в порівнянні з населенням восьми українських воєвідств (Руського, Подільського, Волинського, Белзького, Берестейського, Брацлавського, Київського та Чернигівського) і запорізьких »вольностей«, в порівнянні з кількістю »незадоволених« з державних порядків є це цифра так мала, що її можна уважати лише за якусь ідейну еліту.

І дійсно без якогось морального стимулу, без якоїсь глибокої ідеї, яка, як провідна зоря, вела цих людей на Запоріжжя, трудно собі уявити, щоб вони йшли »кидаючи в передмістях Січи ветхого человѣка« (М. Слабченко, ст. 235) на життя того "equestris, militaris genus" , як виражається польський сучасник Красинський в 1574 р. Чарновський 83) каже: "Na Zaporozu tam twarde wojenno zakonne zycie bylo prawem i na zlagodzenie jego nie wplywalo ani sasiedztwo, ani bogactwa zdobywane w Turcyi i na Krymie, ani czas nawet " , а навіть М. Слабченко (ст. 283) зауважує, що »Військо Січове, як всяке інше мало йти по лінії військового виховання запоріжців, що з них мали виробитися свідомі себе й досвідчені у своїй роботі вояки. Все інше було привхоже, мимохідне, на що стільки зверталося уваги, скільки сприяло чи шкодило воно основній засаді військового виховання«.

Отже, яку таку особливу вигоду знаходив би в цій постійній »військовій службі, в цій "vetera romanorum disciplina" 84) отой »панцизняний селянин« та розледачений міщанин, що в себе дома бунтувався? Навіть, коли гадати, що вони втікали на Запоріжжя, наповнюючи лише ряди тамошньої »черні«, категорію »підданих« війська на паланках, або тих »ремісників, шинкарів, війтів, бурмістрів, різників, кравців, що налізли до війська« і так муляли очі представникам державної влади (проф. Дорошенко: »Нарис Історії України«, т. І., ст. 204), то важко гадати, щоб вони були дуже численні та йшли на Низ лише з розрахунком на проблематичні матеріяльні вигоди.

Скоріше з легендарної епопеї славних запорізьких отаманів, з морального впливу, який мали, і ролі, яку відограли Січ і Військо Запорізьке, можна гадати, що їм самим присвічував ідеал подібний по своєму змісту й по своїй святості до ідеалу, який мали перед очима лицарі західніх чернечо-військових орденів, ідеал, що складався з »промислу над бусурменом«, з »визволення невільників« і з плекання лицарського діла«.

Тому то Військо Запорізьке ввесь час дбало про збереження, як відносно до польської, так і відносно до гетьманської держави, повної, своєї організаційної незалежности. Такої ж незалежности бажало і при самодержавній Росії, під владою якої воно опинилося після польсько-московського трактату 1686 р. (Трактат Гржимултовського) і не завагалися двічі, під час заворушень Петрика 85) та, врешті, прилучившися до Мазепи і Карла XII-го у 1708 р., цю свою лінію зазначити.

Отже, вже в XVI віці Військо Запорізьке мало свою традицію, давні закони і глибоке почуття своєї місії. В XVII віці воно стало на сторожі всіх перекреслених і знехтованих прав української нації. Воно дало Україні Хмельницького, якому дало з інвеститурою на гетьманство певну генеральну лінію та місію, яку він намагається виконати з питомою йому геніяльністю, помимо надзвичайно складних і трудних обставин. Не сильна рука Хмельницького, як цього хоче В. Липинський на підставі одного з листів Адама Киселя, привела Запоріжжя до послуху, а Запоріжжя в своїй ролі незалежного ордену, терпеливо чекало виконання своїм відпоручником вказаного йому завдання.

Потім Запоріжжя, сторожа прав України, підносило свій голос, критикуючи помилки Виговського, Дорошенка чи Мазепи, гостро протиставляючись шкідливій політиці Тетери чи Брюховецького, якого і звернуло з поганого шляху. При кожній нагоді статечно, з самоповагою та полемічним хистом воно заявляло, як в листі до Самойловича в 1676 р. »ми з нашої сторони поновляєм, що як умножилося Військо Запорізьке зде у Дніпра начало сталося козацтву от того времени, зде сокровища клейнодів військових бували, гетьмани проісходили і зде ім клейноди давано«, докоряючи йому, що він скликав раду »без нашого відома і хотіння«.

Коли йому це здавалося корисним, Військо Низове вигравало московські впливи проти польських, без відома Самойловича і Москви оголосило в 1675 р. війну туркам, щоб через два роки пізніше замиритися з ними, з татарами і стати на бік Дорошенка, зносилося безпосередньо з папською курією 86) і цісарським двором, вбиваючи одного московського посла до хана Ладижинського в 1667 р., або побиваючи другого Філатова 1744 р. і називаючи себе рівночасно в листах до Варшави "wolnem Wojskiem J. Kr. M. Zaporoskiem Nizowem", а в листах до Москви »вѣрним Его Ц. Пр. Вел. Войскомъ Запорожскимъ Низовимъ«. Особливо незалежне становище підкреслювалося, коли гетьмани, або інші громадсько-державні чинники починали сходити з правильного шляху. Але в усіх важних моментах української історії, в моментах, коли провід знаходився в певних, випробуваних руках, орден Запорізький стояв при гетьманах стійко й вірно. Так було за Конашевича під Москвою і Хотином, так було за Хмельницького, так тривало за Дорошенка, навіть під час його союзу з Туреччиною, якому Запоріжжя не співчувало, так було, врешті, за Мазепи і Орлика, коли Запоріжжя мужньо пішло під Полтаву та на вигнання, після якого з викривленою лінією поведінки в наслідок ненатурального союзу з татарами і турками, втративши безпосередню мету, загубивши завдання, воно просто чудом ще тримається майже сто років.

В XVIII ст., коли проти Запорізького ордену все скоалізувалися: і гетьманська держава, яка хотіла, щоб він був у неї »въ послушаніи и въ совѣтѣ«, згідно з царською грамотою 1669 року, і татари і турки, які хотіли їх позбутися, втративши надію

на перероджения їх на яничар, і польська держава, доки вона існувала, вбачаючи в ньому небезпечну, бо широкопрактикуючи право захисту (Арх. Ю. З. Р., т. IX., 283), екстериторіяльну організацію і, врешті, Росія, яку сердила своєрідність і фактична незалежність цієї організації. Як каже Д. Єварницький (»Запорожье«, том. II, ст. 172) »Начавшись в XУ в. оно (козачество) в теченіі XУІ в. уже совершенно сложилось въ опредѣленія формы и намітіло себѣ совершені опредѣленія задачи, но такія іненно формы і задачі, которія шлі прямо въ розрѣзъ съ централізаціей і едіенаемъ русскаго государства... Екатерина II увидѣла »что у нея подъ бокомъ существуетъ такого рода община, которая по імени признаетъ свою зависімость отъ русскаго правітельства, на самомъ же дѣлѣ і знать не желаетъ нікакой опеки надъ собой: самовольно ізбіраетъ себѣ старшину, самовольно воюетъ со своіми сосѣдамі, самовольно казнитъ і милуетъ преступніковъ, самовольно принімаетъ къ себѣ іскателей разных приключеній і по своему етому самовольно заводять у себя такіе порядки, которые служатъ началомъ уже настоящаго государства... Помимо войни занімаются (запорожскіе козакі) земледѣліемъ, заводять школы, даютъ опредѣленія для цѣлаго войска«... Це властиво і була причина остаточного скасування, як гетьманської держави, так і Війська Низового 87). Росія не могла стерпіти того, як характеризує В. Липинський (»Україна на переломі«, ст. 130) »европейського сполучення абсолютизму верховної влади з традиційним лицарським аристократизмом правлячої земельної державної верстви, на якій та верховна влада спиралася«. Скерувавши своїми інтригами Запоріжжя на шлях анархічної гайдамаччини на Правобережжю, підготовивши ґрунт тою тепловсько-панінською пропаґандою, до якої матеріял постачали всякі Ф. Міллери, історики Запоріжжя, та Леонтієви, київські генерал-губернатори, доконавши Січ руками Потьомкіна і Текелія, петербурзька Росія спочила на лаврах, завершивши діло Андрія Боголюбського з 1169 р., Петра I-го в 1708 р. і вказавши шлях майбутнім російським поколінням.

Відношення Січи і Війська Низового до Гетьманської держави не було відношенням політичної партії або ребелізантів до держави, в якій жити не хотять і якої не хочуть покидати. Це було відношення конституційно чи звичаєво признаного промотора і оборонця певного установленого ладу, а одночасно організації державою признаної, як національна, але незалежна у всьому своєму внутрішньому життю. Так від самої Гетьманщини, як від її офіційної »протекторки« — Росії, як слушно зауважує М. Слабченко (ст. 338) »Військо вимагало, щоб дотримувати програми Богдана Хмельницького« (а напевне і »статей« переяславського, не сфальшованого договору з Росією). Пам'ятаючи про свій вплив на Гетьманщину, воно вимагало забезпечення своїх прав щодо вибору гетьмана, тому то і зазначало своє критичне відношення до Тетері, Ханенка, Скоропадського, які безоглядно кидалися або в польські, або в російські обійми.

Юридично, згідно з поняттями, які виробилися за вікового існування Січи і Війська Низового, ця незалежна організація найбільш виразно зазначує свою незалежність, коли на виборах Пилипа Орлика та при складанню першої конституції української держави на вісімдесять років перед польською конституцію » 3-го травня « 87) та перед » Деклярацією прав людини і громадянина « 88) президує кошовий отаман "Consilium publicum cum Preaside suo, Domino Constantino Hordienko, Attamano Praetoriano... cum missis ab Exercitu Zaporoviensi in Siecz degenti" 89). В цьому, для нас особливо важливому документі, виразно зазначена участь у державних справах різних »послів« і »радників« »від Війська Запорізького Низового«, а ще більш виразно упривілійоване незалежне становище Війська Низового окреслено словами:"Exercitus Zaporoviensis Inferioris Borysthenis partis uti immortalem sibi gloriam innumeris heroicis actionibus terra marique ita et amplio beneficiorum privilegiis praemiatus fuerat pro communi suo commodo et usu". І цього повинно силась тодішня еліта української нації, коли навіть вистачити, щоб побачити, як до Запоріжжя відноу документі, який повинен мати нівеляторський характер, та про який проф. Дорошенко каже (»Нарис Істор. України«, т. II., ст. 164) »Взагалі ціла конституція перенята дуже ліберальним і демократичним духом, що ставить її в ряди найінтересніших пам'яток політичної думки того часу в цілій Европі«. Нашим історикам особливо подобалося, що гетьман не матиме змоги казати більше "sic volo, sic iubeo". а мусить слухатися Ради, а не помітили вони лише, що в тій Раді засідали поруч із старшиною Гетьманщини та депутатами полків, делеґати Війська Запорізького Низового, організації замкнутої, упривілейованої, майже від держави незалежної. Це має особливе психологічне значення, поминаючи чисто юридичне, конституційне, тому, що це була організація, яка уважалася за одне ціле, власне, як орден. як лицарський чин і виступала постійно з контролею, порадами, протестами чи вимогами в справах законодавчого, адміністративного і взагалі політичного порядку.

І як іншої думки є сьогодні, напр., сот. О. Шпилинський (»Армія в перспективі історії нації« 90), який каже: »В широкій українській суспільності часто має місце той погляд (на жаль ні!), ніби Запоріжжя було П'ємонтом ідеї української державности (!); цього ми, на жаль, не поділяємо: у них дуже часто і на першому пляні стояли власні інтереси. Запоріжжя не було складовою частиною Української Державної Армії — це був оригінальний військовий орден, який складав лише частину збройної сили. Егоїзм та оригінальні традиції запоріжців не дали їм змоги відіграти тієї ролі, яку відіграли для німецької державности подібні ж лицарські ордени«. Навели ми цю псевдо-наукову саламаху, як яскравий приклад повного незнання й недоцінювання нашим сучасним загалом ролі й значення Запоріжжя, про яке добре, що все більш-і-більш поширюються думки, що це був орден.

Повстав він (орден), як було зазначено вище, тоді, коли занепали всі суто національні центри, коли сили і енергія нації розпорошилася по чужих державних організаціях, дворах та військах, коли здавалося, що доля вже усипала могилу над Україною. В ньому, в тій міліції, скупчилися рештки тих свідомих, національних сил, при січовому огнищі сконсолідувалися різнобіжні енергії, Запоріжжя їх виховало, воно дало їм свідомість, воно увілляло в народ духа.

З Війська Запорізького Низового вийшла не тільки думка про боротьбу за відокремлення, але навіть схема державної системи, вийшла ця рутина в управлінні Гетьманської держави, яка дотривала аж до останніх років XУIII ст. 91).

В XУ віку в козацтві було збережено певні сили, у XУІ ст. сили ці були вжиті, щоб оживити духа нації, влити в націю нову енергію, нові надії, в XУII ст. Запоріжжя вивело українську націю на бій дало їй змогу створити державу і аж до полтавського розгрому стояло на сторожі моральних і фактичних її законів і прав. Останнім лучезарним блиском заходячого запорізького сонця була бендерська конституція та вірність традиціям, які вивели Січ на еміґрацію. Потім з тяжкими змінами роля Війська Запорізького закінчується під ударами чужинців. Знищила Росія Запоріжжя в першу чергу тому, бо знала, що з »самотворженими« дасть собі легше раду, коли не стане того огнища національної традиції, тих свідомих свого завдання лицарів, яких не заступлять колекціонери килимів, вишиванок та писанок, яких місії не зможуть виконати генерали царського почоту, »ібо, когда козаки уже обніщають, то не долго останкі ваші потрівають« (М. Возняк: »Старе Укр. Письменство«, ст. 340, драма »Милость Божія«).

Не було вже Запоріжжя, щоб кореґувати громад-

ські настрої, коли »малоросіянство« святкувало свої тріюмфи, коли історики з повною неохайністю почали шукати в козаччині соціяльного явища, клясової боротьби, або коли опльовувачі найбільш героїчної епохи нашого минулого, епохи, що відповідає хрестоносним походам Заходу, викривляли поняття українців про цю епоху. Не було Запоріжжя в 1917-18 рр., коли почалися всякі готентотські вітівки наших демократів і потім, коли спекульовано на легітимізмі монархічно-москвофільському, або ліберально-республіканському, щоб протиставитися їм. Не було того орла, про якого співають у народній думі:

»Ой піднявся орел з Великого Лугу
Та став скликати орленят до кругу,
Злітайтесь, діти, годі вже сидіти,
Чи така ж година? Ой як важко жити!
Полинемо, братці, на рідні могили,
Бо тії могили славу нашу вкрили...

## ПРИМІТКИ

73) І. Н. Чарновський, »Історія Козаччини« т. І., стор. 49.

74) »Літопис«, стор. 3.

75) »З Історії України«, стор. 189.

76) »Депутати Війська Запорізького 1767« стор. 16.

77) »Значення і внутрішнє життя Запоріжжя«, стор. 63.

78) Ол. Яблоновський: »Історія Руси«, стор. 120.

79) Історики ордену говорять про дві Командорії ордену над Дністром, з яких Хотинська, названа Старостваом Св. Юрія«, після перенесення ордену до Італії, була об'єднана з староствоим, яке обіймало Хорватію і Словінію. В російському енциклопедичному словнику Брокгауза і Єфрона т. 43., стор. 117, сказано:»Маються вказівки, що в східній римській імперії ще з часів Константина Великого імператори встановлювали лицарські товариства або ордени під опікою Св. Юрія«.

80) Див. прим. 51.

81) Хмельницький називав чернь »правою рукою« Війська Запорізького, але ніколи ніде не казав, що »чернь« це військо.

82) М. Грушевський: »Культурно-Національний Рух«, стор. 189.

83) »Історія Козаччини«, т. І., стор. 48-49, (по- польськи).

84) Ш. Старовольський, стор. 61-62.

85) Повстання Іваненка »Петрика« 1692-93 р. було тісно зв'язане з Запоріжжям. Мало воно бути в руках Мазепи аргументом проти російських воєводів на Україні і усунення останнього з них — київського. Вмішання татар зіпсувало справу.

86) Л. Боратинський: »Козаки і Ватикан«, 1906 р. (по-польськи). Здобуту турецьку ґалеру з визволеними в'язнями відіслав Кошовий отаман Сулима 1628 р. до Папи.

87) Гетьман Кирило Розумовський »зрікся« булави в 1764 р. Січ зруйновано і розігнано Військо Низове 1775 р.

88) 3. травня 1791 р. (Французька Революція 1789).

89) »Конституція Орлика«, видана в Лозанні (Швайцарія) 1916 р.

90) »За Державність«, збірник II-гий, стор. 97-119.

91) Запоріжжя породило Гетьманську Державу і лише в 1750 р. було »наказано« (з Петербурга) Війську Низовому бути »в подчиненії« у Малоросійського гетьмана. (Маркович т. IУ., стор. 443).

П. О-ко

# Чотири роки під слідством

**(Продовження)**

Врешті я відпочив і став цікавитися своїм оточенням і життям у камері. В камері в'язнів збільшувалося. З'явилися нові залізничники, в більшості значні урядовці дирекції сталінської залізниці. Тому, що ліжок у камері було всього 11, спати доводилось двом на одному ліжку, не дивлячись на те, що ліжка були вузенькі. Мені випало спати з заступником начальника відділу електрофікації сталінської залізниці — Дзендзеловським. Він був невеликий ростом і ми з ним розміщались так, щоб не перешкаджати один одному, головами в різні боки, або, як кажуть »валетом«.

Поступово я був втягнений у розмови, які велися в камері цілими днями та вечорами, бо ж робити було нічого. Читати нічого не давали, було заборонено. Всі гри, як відомо, шашки, шахи, були категорично заборонені. Ніяких металевих та шкляних речей в камері не можна було держати. Папір, олівці, взагалі все, що належало до писання, були також заборонені. За дотриманням цього порядку стежили вартові. Крім цього, не менш, як один раз на місяць, проводився детальний обшук. Тоді в'язнів виводили в коридор, а до камери входило десятків з два доглядачів, які перевертали та переглядали буквально все, що було в камері до найменших дрібничок.

Часом доглядачі, а особливо тоді, коли серед них не було начальства, ставилися до справи формально. Тоді дещо могло бути не поміченим, але в більшості вони знаходили всі речі, які були заборонені. Проти цього була відповідна реакція в'язнів. Часами бували вияви надзвичайної винахідливости в'язнів, особливо тих, які сиділи в тюрмі не перший раз, тобто мали вже відповідний стаж. Одначе, нераз змагалися з ними в цьому відношенні також і новики, які теж виявляли здібності до винахідливости в здобуванні речей та їх переховування перед пильним оком доглядачів.

Наша камера (ч. 6 спецкорпусу) мала одну річ, що належала до загального вжитку і переховувалася від обшуків досить вдало. Це був ніж. Він був досить великий: довжиною 6-7 цалів і шириною на 1 і пів до 2 цалі. Його в більшості переховували в щілині стола, куди він так залазив, що його помітити було досить важко.Говорити на нього »ніж« було заборонено, а звали його »васька«. Крім цього, кожен з в'язнів мав індивідуально заборонені речі, але то була його персональна справа. Ніж був власністю всієї камери і тому всі в'язні відповідали за його збереження від доглядачів.

В камері був певний порядок. Серед в'язнів був вибраний ними, або призначений адміністрацією »староста«. До його обов'язків належало: призначувати в'язням місце, розподіловати між ними одержані харчі і догляд за чистотою (якщо взагалі про неї можна було думати при такій кількости людей в камері). Харчі були такі: 600 гр. хліба і 10 гр. цукру на день, на снідання — зупа (»баланда«), на обід — борщ або зупа. Крім цього двічі на день був чай. Через те, що тих харчів було недостатньо, на основі дозволу слідчого чи НКВД, коли слідство кінчалось, в'язні могли одержувати »передачі« з волі. В самій тюрмі була крамниця, в якій ті в'язні, що мали гроші, могли купувати різні харчі. Ціни на харчі були такі самі, як на ринку. Але держати при собі гроші в'язням не дозволялося. Їх відбирали і вкладали до тюремної каси, а в'язневі в заміну грошей видавали відповідну записку, на яку можна було купувати в крамниці. Сума, на яку в'язень набирав краму, записувалась на звороті записки та вносилась до бухгальтерії тюрми, для списання її з рахунку в'язня. В'язням ходити до крамниці заборонялося. Раз на тиждень приходив представник крамниці, переважно теж в'язень, але не політичний, та записував кому що треба купити, а на другий, чи третій день приносив крам та роздавав. Звичайно,

не обходилось без різних інцидентів. Дехто з в'язнів мав також готівку, яку йому вдалося переховати під час обшуку. Але за готівку в крамниці не можна було нічого купити, хіба що власник готівки передавав її власникові записки, а той діставав йому бажані речі на записку. Найбільший попит був на махорку, цигарковий папір та хліб. Деякі завзяті курці вимінювали навіть свій хліб на махорку. Цигарковий папір був теж предметом обміну: він вживався на цигарки а також на листування, що існувало таємно між в'язнями різних камер.

Так я потрохи познайомився з порядками в камері та в тюрмі, а також із в'язнями, а з тими, що був знайомий ще на волі, розмовляв та довідувався про різні справи. Всі мої знайомі залізничники, прізвища яких я згадував раніше, закінчили слідство і чекали суду. Вони самі на себе понаписували все, чого від них вимагали слідчі. Пояснювали це тим, що не могли витримати методів слідства і після тяжких страждань примушені були прийняти на себе різні фіктивні злочини за які тепер понесуть відповідну кару у вигляді засудження на роки примусових робіт. Всі вони в один голос радили й мені не добиватися правди і не намагатися боротися проти НКВД, бо це справа цілком безнадійна; слідчі, як захочуть, то доведуть мене до повного виснаження, а тоді я все одно буду змушений підписати все те, що вони напишуть. Вони мене запевняли, що справа не закінчиться підписаним мною протоколом, який має бажаний мною зміст. Тут до розмови вмішався один в'язень, по національності вірменин. Він, на доказ цього, що всяка боротьба зі слідчим є безнадійна, показав мені свої ноги, на яких ще були ознаки опухів. Його примусили стояти без перерви 13 днів. Він так змучився за цей час, що не міг уже на ніщо реагувати. Його ноги так розпухли, що не можна було зняти чобіт і треба було чоботи розрізувати. Тепер ходив він босий, бо, крім порізаних чобіт, яких все одно не міг натягнути на опухлі ноги, іншого взуття він не мав. По вдачі цей вірменин був досить веселий. З різними жартами та приказками розповідав він про методи слідства та про те, як він вистоював 13 днів, з чого в'язні, мимо трагедії, яку самі переживали, або яка ще їх чекала, аж качалися зі сміху. Цей вірменин тепер також цілком спокійно чекав судового вироку з певністю, що йому присудять десять років примусової праці, а потім він мав надію повернутися до нормального життя.

До нашої камери майже щодня прибували нові в'язні, дехто з волі, а більшість з інших камер, бо слідчі ввесь час сортували в'язнів, переводили їх з камери в камеру. Кількість в'язнів в камері так збільшилась, що вже спали на підлозі, під ліжками, на проходах і навіть коло самої »параші«. В кінці вересня, одного ранку до нашої камери привели вже згадуваного мною інж. Стукала, який до цього часу перебував у 59 камері того самого спецкорпусу. Він був голодний і ми зараз його чим могли накормили. Інж. Стукало заявив усім в'язням камери, що він підписав на себе все, що від нього вимагали слідчі. Колись, як приїжджають собі читачі, він обіцяв мені, що буде міцно триматися і ні на себе, ні на других нічого не напише. Тепер сталося інакше. Про методи слідства, якими його примусили до цього, він голосно не говорив, лише потім сказав мені про це тихо. Його примусили сидіти на табуретці 14 діб, за цей час йому дозволяли встати лише тоді, коли він мав іти до вбиральні, а їсти та пити він мусів також сидячи. Так він понасиджував собі рани. В час тієї тихої між нами розмови інж. Стукало сказав мені, що його примусили також написати неправдиве свідчення на мене. На моє питання для чого він це зробив, він відповів: »Коли б ви знали, що я написав на себе, то не дивувались би що я написав на вас, що ви разом зі мною займалися шкідництвом«.

»А що ж ви думаєте робити далі?« — запитав я.

»Буду все підтверджувати так, як я підписав, навіть у суді. Після присуду, коли мене вишлють до лагеря примусових робіт, я відтіль почну писати скарги відносно своєї справи«.

Ми ще довго тихо розмовляли, щоб не чули інші, але мені не виходило з голови те, що на мене вже написана й підписана брехня, яку будуть підтверджувати та доводити її правдивість і вимагатимуть, щоб я теж її визнав.

В 6-тій камері я ще пробув разом з інж. Стукалом одну добу. На другий день мене перевели до камери ч. 13, яка розміром була така, як і шоста з приблизно такою ж кількістю в'язнів. В цій камері пробув я дві доби, а опісля перевели мене в 59-ту камеру, в якій перед тим сидів інж. Стукало. Коли мене впхнули в 59-ту камеру, то я став біля дверей і від жаху не міг ні рухатися, ні відповідати на питання, з якими звернулися до мене в'язні. В камері я побачив масу людських голих тіл. Всі в'язні сиділи на підлозі на своїх речах, зовсім голі, або в трусах. Їх було так багато, що пройти по камері, не зачепивши сидячих, не було можливости. Я постояв кілька хвилин мовчки, а тоді до мене підійшов »староста« камери та сказав мені йти за ним, а він дасть мені місце. »Староста« мав намір дати мені місце біля вікна, але на його пропозицію розсунутись, щоб зробити ще одно місце, піднявся серед в'язнів галас. Він був змушений вжити сили; розсунувши речі в'язнів, зробив місце для моїх речей і запропонував мені на них сідати. Я був так здивований тим видовищем, що сівши на свої речі, довго не міг прийти до себе. Мої сусіди були незадоволені, що »староста« посадив мене між них, обмеживши і так дуже обмежені їх місця. Вони голосно нарікали. В розмову вмішався сусід, що сидів проти мене. Заспокоюючи роздратованих, він намагався вплинути на їхнє почуття, пояснюючи, що в нашому положенні всі ми тут не можемо нічого зарадити і треба спокійно спільно витримувати всі труднощі тюремного режиму. Сусіди поступово заспокоїлись, а побачивши, що я дуже збентежений, стали мене розпитувати про мою справу та заспокоювали, що мені більше 10-ти років не дадуть.

Склад в'язнів у камері був різний, починаючи від селян і робітників — кінчаючи визначними партійними та громадськими діячами. Було декілька секретарів районових партійних комітетів, були командири армії, священики, інженери, агрономи і т. д.

За національним складом у камері був інтернаціонал: починаючи від українців і москалів — були всі нації, до асирійців включно. Найбільше було українців, а тому і мова в камері переважно була українська, бо всі українці розмовляли виключно українською мовою. До українців прилучився дехто з інших національностей, а решта розмовляла російською мовою, хоч як винятки, часом було чути різні інші мови. Тому, що майже кожний в'язень розмовляв зі своїм сусідом, у камері весь час чувся гомін ведених півголосом розмов. Цей гомін діяв на присутніх якось пригноблюючe і хотілось, хоч на короткий час, припинити його, щоб побути хоч кілька хвилин в тиші.

Врешті гомін дещо притих, бо помічник старости став обходити ряди сидячих в'язнів та роздавати цукор, який принесли. Ця процедура тягнулася досить довго. Роздавав він таким способом: взяв сірникову коробку, відгородив внутрішню частину тріскою, та в цю відгороджену частину набирав цукор, зчищаючи його вщерть, щоб не було »гори«, а далі висипав цей цукор кожному в'язневі, куди хто хотів. Один з моїх сусідів запитав мене чи я маю цукор і коли отримав від мене позитивну відповідь, попросив дозволу забрати мою пайку. Я охоче дав свою згоду з чого він дуже радів та дякував мені. Цей сусід робив враження селянина, але досить бувалого, бо багато говорив та наводив різні приклади зі свого життя в різних місцевостях. До цього сусіда в розмовах прилучилися ще два, які виявилися колгоспниками. Всі ці три сусіди мали справи закінчені, визнали свою вину під впливом биття, та тепер чекали висилки до табору примусової праці. Під час розмови виявилося, що інж. Стукало сидів в тому самому ряді, що й я, а місце його було 4-те від вікна, а моє друге. Мої сусіди розповідали мені

дещо про інж. Стукала, але небагато, бо він, як і я, дуже мало бував у камері; він майже весь час перебував у слідчого.

Незабаром загуркотіли посудом під дверми нашої камери: це принесли обід, смердючий дух якого давно було чути через відкриті вікна. Відчинилися двері. Біля дверей стояв вартовий доглядач та два, як їх звали, »битовики« (це такі в'язні, які мали дрібні злочини службового характеру). Вони були засуджені на невеликі терміни та відбували кару тут при тюрмі. Один з »битовиків« подавав посуд, емальові горщики розміром 1 і пів до 2 літра. Другий черпаком набирав з діжки (відер з 10) так званий борщ та передавав старості, староста передавав десятникам, що стояли між рядами, кожний біля свого десятка. Десятники конвеєром передавали горщики з борщем в'язням, що спокійно сиділи на місцях та чекали своєї пайки. По закінченню обіду, всі горщики (непомиті) передавалися десятникам, а ті складали їх біля дверей. Посуд зараз забрали, бо тут же в коридорі мили та давали другим камерам.

Через деякий час доглядач відчинив двері та гукнув: »готуйсь на прогулку«. В камері почалася метушня. Всі почали одягатися, взуватися та приводити в порядок свої речі. Приблизно через чверть години відчинилися двері і ми стали виходити. Вийшли з камери, постояли трохи в коридорі, а потім пішли по сходах у двір, де були приготовані спеціяльні площадки для прогулянки. Ці площадки були досить великі, до 200 квадратних метрів; їх було чотири. Вони були відгороджені одна від другої колючим дротом. Ми бачили всіх людей, що гуляли на інших площадках. Дехто пробував розмовляти, побачивши на іншій площадці когось знайомого, але це треба було робити обережно, щоб не помітили доглядачі. Так ми походили хвилин з 15, а далі мусіли повертатися до камери, щоб дати можливість погуляти ще іншим камерам. Коли ми повернулися до камери, то я помітив, що мої речі були складені не так, як я їх залишив. На моє здивування, мій сусід мені пояснив, а інші підтвердили, що в камері є злодії, які під час прогулянки залишаються в камері та нишпорять по торбах, щоб украсти щось з харчів. Мені показали один куток в камері, де якраз ці злодії були скупчені. Я перевірив свої речі, але не помітив, щоб якась річ пропала. Тоді мій сусід мені пояснив, що очевидно, вони не встигли добратися до моїх харчів, бо ми швидко повернулися. Він мене попередив, щоб я був далі обережний, бо вони можуть потягнути всі мої харчі. Коли я висловив здивування, яким чином злодії опинилися в камері для політичних в'язнів, то справа з'ясувалася дуже просто. Через те, що за злодійство давали невеликі строки кари, НКВД для завзятих професіоналів-злодіїв улаштовувало політичну справу, щоб на значний час позбутися такого небажаного члена суспільства. Тому ці злодії, маючи 54-тий артикул карного кодексу, попадали до камер політичних в'язнів. Після таких пояснень я став придивлятися та прислуховуватися, що діється в тому злодійському кутку. Найстарший та видно найбуваліший з них був якийсь Микола, що вештався по всій камері та до всіх пристав з усякими вимогами, щоб йому дали то поїсти, то закурити. Він не говорив ні одного слова без брудної лайки. Всі його вирази починалися та кінчилися найбруднішими лайками, в яких він згадав і Бога, і Христа, і своїх та чужих родичів. Часом він у своїх лайках навіть пробував згадувати Сталіна, що йому потім і пошкодило. Другий по-своєму положенню в цій компанії був якийсь Стасік.

Ці злодії діяли досить дружньо, коли треба було щось вкрасти, але були випадки сварки та бійки між ними, коли виникали суперечки через несправедливий розподіл вкраденого. В той самий день Стасік так побив Миколу, бо той був напівінвалід, що все обличчя у Миколи було закривавлене. Так протягнувся час до вечірнього чаю. Після чаю в камері виникло таке, чого я ніколи не сподівався побачити в тюрмі. Зібрався гурток з досить добрими голосами та почав співати різні пісні. Виконання пісень було таке досконале, що я був дуже здивований. Осоливо виділявся один селянин, високого росту, з досить красивим, смуглявим обличчям, по прізвищу Кононенко. Співали досить голосно. Для безпеки коло дверей був поставлений один в десятників, що своєю спиною закривав »вовчок« (дірка в дверях, через яку доглядач слідкував за камерою). Цей вартовий мусів сигналізувати, коли доглядач відчиняв »вовчок«. Але співами не обмежилися. Коли переспівали досить багато пісень, взялися розсувати речі та звільняти місце посеред камери. В'язнів, що мали місця посередині камери, поставили під стінами.

Коли площа була звільнена, почалися танці. Той самий Кононенко виявився досить гарним танцюристом. Танцювали різні танці, а на останку один кавказець танцював »лезгінку«, а всі йому приплескували долонями. Не встиг він закінчити, як черговий десятник, що вартував біля дверей, дав знак небезпеки. Зараз же швидко всі кинулися на свої місця. Поки доглядач відкрив двері, в камері був повний порядок. Черговий був не один, а з ним прийшов ще черговий по корпусу, але виявити, що перед тим робилося в камері їм не довелося і вони мусіли з соромом піти. Після цього в камері притихли та по окремих кутках почалася гра в доміно, шашки, шахи та карти. Все це було суворо заборонено, але все в камері було виготовлено самими в'язнями з »підручних матеріялів«. Як це все виробллялось я в перші дні не знав, бо не доводилося бачити процесу виготовлення. Пізніше я сам брав участь у виготовленню цих речей. Шахи були досить по-мистецьки виготовлені.

(Продовження буде)

## НА СТОРІНКАХ ПРЕСИ

# Мрії і факти

Канадійський **»Гомін України«** (ч. 1-2, 1953 р.) помістив статтю проф. Л. Добрянського (голови УККА) п. з. **»Про завдання делеґації УККА в Європі«.** Ця стаття є офіційним становищем УККА в справі української участи в т. зв. КЦАБ-і. Фактично — це »екпозе«, з яким делеґація УККА приїхала до Європи, але в Європі чомусь на ньому, з причин нікому не зрозумілих, стояла дописка: »Увага: інформація не для публікації«.

Цілий ряд »аргументів« згаданої статті з метою з'ясування місії (представництва) УККА, на жаль, малощо мають спільного з політичною логікою і розумовою аналізою, на що стаття постійно покликається, а в багатьох випадках деякі твердження є на диво дуже далекі від правди. Так, напр., говориться в ній, що серед української еміґрації лише »нечисленна опозиція« є проти »української участи в Центрі« (тобто в КЦАБ-і), хоч усім добре відомо, що, крім групки зрадників-гулаївців, ніхто з українських патріотів-самостійників не пхається до КЦАБ-у. Тому не є це »голосна, але нечисленна опозиція« як читаємо в статті, а вся зорганізована українська політична еміґрація.

Зі статті лишається враження, що, хоч, мовляв, спочатку характер »Американського Комітету для Визволення Народів Росії« був справді проросійський і він (Комітет) старався »просто купити« (хіба тепер він цього не робить?) організовані українські угруповання для КЦАБ-у, то теперішня постава АКВНР до інтересів поневолених народів — »при-

вітна, справедлива і вирозуміла«. Тому, на думку УККА, можна вже »заспокоїти« чи »зменшити« наші підозріння до КЦАБ-у, а цих кілька »неприємних (лише неприємних!) аспектів« у його статуті »не є головним джерелом незгоди«, що перешкоджало б нам уступити до КЦАБ-у. Склад Центру (КЦАБ-у), як каже стаття, мав би бути »рівномірно поділений« між росіян і неросіян. Але ця »рівномірність« є епохальним новим винаходом, досі ще не практикованим ніде в міжнародній співпраці, а виглядає вона так: »...Росіяни розпоряджатимуть 20 голосами, відповідно до поділу людности СССР, українці матимуть лише два голоси на рівні з іншими представниками неросійських народів, що разом з ними у вислідному балянсі дасть теж двадцять голосів« Далі згадується, що число українського населення дає підстави домагатися для українців більше голосів, однак »визнаючи тверду абсолютну рівність, притаманну всім націям і народам« ми не повинні такого домагання ставити. Зовсім слушно! Але, на основі яких законів і принципів (чи теж »демократичних«, »притаманних всім націям і народам«?) росіянам прислуговує аж 20 голосів, а не 2, як іншим народам? Невже ж »старший брат« таки дочекався привілеїв, і УККА називає це »рівномірно поділеними« голосами? Крім цього в »експозе« делеґації УККА багато чого не домовлено. Та тут поспішив із »вияснення« сам АКВНР.

І так майже одночасно з виїздом делеґації УККА до Европи, »Американський Комітет для Визволення Народів Росії« проголосив своє »вияснення«, відпекуючись навіть від тих »аргументів«, якими делеґація УККА переконувала про »проценти поважних користей« для українців з їх участі в КЦАБ-і.

З датою 24 грудня 1952 р. »Американський Комітет Визволення Народів Росії« видав »на русском язике« своє »розяснения« для всіх редакцій еміґраційної преси. В першу чергу там рішуче підкреслено, що АКВНР в усіх питаннях національно-державної і політичної майбутньости звільнених з-під комунізму »народів Росії« »не бере на себе жодних зобов'язань« і »зберігає повну невтральність«. Є це алюзія до української участи в КЦАБ-і, і з тою метою навіть наведено уривок розмови адмірала Стівенсона з »групою лідерів Українського Конґресового Комітету« якій (групі) Стівенсон заявив: »Ви не повинні забувати, що ваші переговори з Координаційним Центром являються двобічним актом. Не тільки ви можете рішати, хочете чи не хочете ви співпрацювати з Центром, а і Центр може рішати чи бажає він співпрацювати з вами. Але ж то ви збираєтеся вступати в центр, а не навпаки«. Ось така то була відповідь адмірала Стівенсона на »ряд требований і условий« УККА.

Далі в цьому »разяснение« АКВНР довідуємося про подивугідну поінформованість його діячів в українському питанні: »Комітет добре знає, що українська еміґрація не тільки складається з різновидих груп, а також поділяється на дві основні течії. Одна з них відстоює повну незалежність України. друга — стоїть за федерацію з Росією. Комітет бажає, щоб обидві ці течії були заступлені в будучому політичному центрі та ні одній з них не може бути дано переваги в некористь другої. І Комітет не бачить причини, чому представники обох цих основних течій української еміґрації не можуть засісти за один стіл з їх колеґами з російських і національних організацій«... Не дивуємося такій фальшивій уяві АКВНР про українську еміґрацію та видуману »течію федералістів«, яких фактично, за виїмком квіслінґів, ніде нема, бо це робота »старшого брата«, але нам направду дивно, що діячі АКВНР мабуть не знають історії державного усамостійнення США, коли »не бачать причин« чому ми не мали б засісти з квіслінґами і російськими імперіялістами за одним столом... Але ж усім відомо, що під час визвольної боротьби американського народу, було між ним чимало таких, які справді бажали »федерації« з Великою Британією. Чого ж було боротися американцям за самостійність, за свою суверенну державу проти протекторату не якогось там півдикого російського імперіялізму, а проти висококультурної та високоцивілізованої британської імперії, яка ж все ж таки не один нарід виховала і ввела в коло цивілізованих самостійних держав. Одначе, ми розуміємо вповні, чому американський нарід боровся за свою суверенну самостійну державу, не розуміють цього тільки діячі »Американського Комітету для Визволення Народів Росії«, які ще досі дивуються нашому становищу до російського імперіялізму...

Нам здається, що вищенаведених фактів досить, щоб »тверезо та розумно розважити всім, кому справді лежить на серці справа рятування української нації та визволення поневоленого українського народу« (сл. проф. Л.Добрянського), але не тільки від сучасного совєтського, а взагалі від російського імперіялізму. Адресуємо ті, не наші слова до УККА з надією, що його керівники збавлять українську еміґрацію від болючих ударів, які випливають з дотеперішнього становища УККА і його »посередництва«, та підуть спільним одноцілим фронтом української еміґрації і Краю в боротьбі проти московсько-большевицького імперіялізму.

## З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

Редакція »Визвольного Шляху« часто отримує від своїх постійних, чи навіть припадкових Читачів листи з прихильними висловлюваннями про наш журнал. В складних і важких обставинах, у яких Редакції доводиться працювати, такі листи мають для неї особливу вартість, передусім морального характеру, та є заохотою продовжувати видавання журналу, мимо всіх перешкод і труднощів, як матеріяльних, так і інших.

Між листами до Редакції є такі, що порушують дуже важні проблеми нашого політичного й суспільно-громадського життя, які, хоч і збуваються мовчанкою, стоять перед українською суспільністю нерозв'язані з усіми шкідливими наслідками. Тут зацитуємо деякі уривки листа д-ра А. Г., в якому він порушив, на нашу гадку, одну з найважливіших тем нашого еміґраційного життя:

»Перебуваючи під час своїх ферій у Канаді, отримав я від свого знайомого Ваш цінний суспільно-політичний місячник. З-за браку часу, почав я його читати щойно по повороті до Нової Ґвінеї, де працюю вже третій рік. Це, як можна сказати, країна Богом і людьми забута, та за це має чоловік більше спокою призадуматися над сьогоднішнім хаосом, який панує в світі.

Читаю тут переважно українські газети дослівно з усіх континентів: з США, Канади, Европи — Німеччини і Франції та Австралії — Сіднею. Переважно тримаюся тих, яким є дорога справа визволення України. Все інше, партійне барахло, уважаю за шкідливе, на що й шкода дати пенса.

У Вашому цінному місячнику »Визвольний Шлях« натрапив я на дуже актуальні справи, які в більшості є правильно насвітлювані. Спеціяльно стаття д-р Д. Донцова »Нові міхи на нове вино« (ч. 3-52). Нашим недомаганням є те, що ми звикли »хамів« прикривати, а не називати по імені. Тут і є ціле наше нещастя! »Хами« стало воюють неправдою, підступом, брехнею та відтягають, а то й компромітують, чесних людей, які, зневірені, відходять від праці. Тут д-р Д. Донцов наводить цілий ряд національних зрадників, які ще й нині роблять »велику політику«, але не українську, а наших відвічних ворогів. Чому ж тих зрадників не називати по імені, щоб і загал громадянства знав, хто вони такі? Також треба було б уже раз розкрити цю облудну назву,

якою кожна повоєнна партія себе іменує, це є т. зв. »демократи«. Я, так до війни, як по війні, а також і тепер переїздив майже цілу Европу, Австралію, Америку, Канаду та малі острови на Пацифіку, але мушу стверднти, що ніде не стрінув тієї »демократії«... Натомість усюди панує хаос...

Всі звикли твердити, що історія є учителькою життя. Мені здається противно, що по сьогоднішній день історія ще нікого нічого не навчила, люди стало роблять ті самі хиби. В кого є сила в того і правда. Щоб ближче приглянутися, як виглядає це зло, варто згадати про деякі досвідчені психіятричні досліди людини. Стверджено, що маса людей у старшому віці хворіє на т. зв. " dementin senilis ". У чому проявляється ця хвороба? Передусім страшна забудькуватість і така дюдина дуже не любить змін у хаті. Хоче, щоб ліжко, стіл і всі інші речі стало були на тому самому місці, бо як лише щонебудь змінити — вона є розгублена й не може нічого знайти.

Подібно представляється справа з політиками нинішньої доби... Очевидно, що те що зроблять для себе, напр., американці чи брітанці, нас не обходить. Але ми маємо своїх політиків в УНР, мельниківців і других, яким треба б вказати, що їх місця не на політичній арені... Якщо лікар поставить злу діягнозу і пацієнт умре, його ставлять перед суд, а політика, який своєю дурною або продажною політикою пішле на лоно Авраама, в тюрми та концтабори не одиницю, а мільйони — лиш ненароком згадують, що »зробив помилку«.

Та коли хтось хоче робити помилки, то йому вільно це робити в своєму приватному житті, але не на кошт мільйонів. Тому треба б пригадати нашим політикам з УНР, що вони свою пісеньку вже відспівали і що відвага покликування на дальшу їх легітимність є дуже сумною. Україна має вже інших людей, які ведуть її до перемоги. Так само мельниківці, яких характеризує крутійство, брехня та теплі посади, без огляду на це, хто їх дає. Я думаю, що про ті справи треба говорити одверто... Жодні коаліції, договорення не є на місці, це буле лише пару кроків назад і може мати колосальні від'ємні наслідки...

При кінці хочу зазначити, що цих пару думок кинув я не як партійна людина, але як безпартійний, який є прихильником едино правильної концепції, а саме, що свободу й незалежність можна здобути лише боротьбою, а ніколи словом. Україна є забагата, щоб її нам хтось подарував...«

Цих кілька виїмків з листа д-ра А. Г. (повне прізвище відоме Редакції) вказують на це, що поза різними партіями і групами є ще люди, які вміють ставити правильну діягнозу нашої емігрантської недуги з відповідними висновками.

* * *

**До Ред. »Української Думки« в Лондоні *)**

**Шановний Пане Редакторе!**

В ч. 4-305 Вашої газети (з 22 січня 1953 р.) появилася стаття п. В. Бендера п. з. **»Дозвольте не погодитись«**, з приводу якої прошу помістити ці мої думки:

Мені, як одноліткові п. Бендера, що виріс і був вихований, здається, у тих самих обставинах і умовах, легко є зрозуміти його спосіб думання і сприймання змісту явищ і подій. І тому мені не приходиться дускутувати з приводу його листа в »У.Д«, ані критикувати його думок на статтю п. А. О. **»Хвильовизм** і **визвольна боротьба України«.** Мені приходиться лише співчувати п. Бендерові, якому не було і не є дано визнаватися в справах, у яких він забирає голос. Я лише хочу висловити свій жаль, що перебувши вже майже половину свого дотепершнього віку на еміграції, багато з нас, колишніх молодих т. зв. підмосковських »вихованків«, якщо мені вільно так висловитися, не хочуть позбутися московського способу думання і оцінки річей, що його (спосіб) нам щоденно вливали в душу московські можновладці на Україні і запродані їм українські елементи, в тому числі і Хвильовий.

Я жалію, що це духове каліцтво серед підмосковської української молоді ще далі покутує тут на еміграції і що для його всеглибшого проникання в душу цієї, вже і так зараженої, молоді сворюється сприємливе середовище частиною нашої преси, видавництвами, установами і організаціями.

Прикро, що до голосу в нашому суспільстві допускається людей, які в своєму єстві є »побіленими гробами«, фарисеями і духовними каліками, які проти засадничих справ національного характеру та християнської моралі і етики на ввесь голос кричать — »дозвольте не погодитись«. Жаль, що ще так багато є між ними, і їх протегується, таких, які, як ті »побілені гроби«, наверху чисті і білі, галасують про християнську мораль, а всередині спорохнявілі й вигнилі, апологізують і гльорифікують носів звірячої, нелюдської ідеології »вбивства матері« в ім'я »загірної комуни«.

Дивно, що в нас, після всіх неописаних терпінь, горя, моря крови і сліз українського народу, знаходиться совість на те, щоб в своїй основі московську, комуністичну ідеологію, якою ціле своє життя жив і з якою вмер Хвильовий, нині, в обличчі доконування на Рідних Землях тих самих злочинців, вибілювати й намагатися винести її понад ідеологію великого Донцова, який уже п'ять років перед появою 4-го універсалу і понад десять років перед Хвильовим кинув гасло »Геть від Москви«.

Я жалію, що між ними знаходяться такі, що з незвичайною впертістю і послідовністю заперечують живучість ідей Донцова, а властиво ідей самостійної України в душах українців (не в »побілених гробах«) в спливаючій кров'ю, але непідкореній батьківщині, а на їх місце намагаються вставити облудну, демобілізуючу національну силу, ведену, як було слушно сказано, на московському ланцюгу ідеологію »хвильовизму«.

З людьми типу п. Бендера не дискутується. Їх, як духовно звихнених, у більшій частині не з власної вини, треба піддати лікуванні.

З пошаною,
**І. Крушельницький**

**ВІД РЕДАКЦІЇ:** Друкуючи лист п. І. Крушельницького, слід згадати дещо про лист п. В. Бендера п. з. »Дозвольте не погодитися!«, що був поміщений в »Укр. Думці« з 22. 1. ц. р. В листі п. Бендера, мимо цього, що в ньому він домагається »об'єктивности« від інших — ігнорования об'єктивности разом з фальшивим насвітленням справ, про які автор, мабуть, не багато знає, переходить межі прийнятих засад, що звуться етикою. Замість речевої дискусії з автором статті »Хвильовизм і визвольна боротьба України«, проти якої (статті) п. Бендер спрямував свого листа, бачимо самі безнадійні намагання піднести »заслуги« і »ідеологію« Хвильового через применшення значення Донцова і його впливу на розвиток української державно-політичної думки. Понаписувано в цьому листі стільки несенітниць, що можна дивуватись не лише авторові, але й газеті, що їх надрукувала. Отак, напр., довідуємось від українського автора і з української газети, що Донцова на ОСУЗ майже ніхто не знав, ніхто ним не цікавився, хоч у »Совєтській Україні« — як запевняє читачів п. Бендер — панувала відносно свобода, праці Донцова доходили до українського студентства і воно їх уважно перечитувало, але чи... захоплювалося?« Це пише автор, якому, як сам каже, під час »Хвильовизму« було »ледве десять років«, а в той час, коли Донцов уже був відомий на Наддніпрянщині, як публіцист і автор кількох політичних брошур (напр., »Модерне москвофільство«, Київ 1913 р., »З приводу одної єриси«, Київ 1914, »Сучасне політичне положення Нації і наші завдання«, Львів 1913, »Історія розвитку української державної ідеї«, Віннниця 1917, »Похід Карла XII на

*) Лист адресований до Ред. »Укр. Думки«, яка, одначе, відмовилася його надрукувати.

Україну«, Львів 1917 і Київ 1918, »Міжнароднє положення України і Росія«, Київ 1918, »Мазепа і мазепинство«, Черкаси-Київ 1919, »Підстави нашої політики«, Відень 1921, »Націоналізм«, Львів-Жовква 1926, і інші) шановний пан Бендер ледво чи міг хоч сам »ходити пішки під столом«. Пощо обманювати себе і когось такими нісенітницями, хіба що автор свідомо переслідує мету, консеквентно випливаючу з його твердження. Бо коли українська молодь читала книжки Донцова, але не захоплювалася його ідеями, то це мало б бути суґестією, що вона захоплювалася комунізмом чи »загірною комуною«, тобто чужі Маркс і Ленін були їй ближчі, як рідний Донцов. Та це грубий наклеп на українську молодь, бо з яких саме ідей зродилася »Спілка Української Молоді«, творились різні таємні студентські гуртки з участю професорів і старшого громадянства? З комуністичних чи націоналістичних? Якщо уважати заслугою Хвильового те, що він підніс клич »Геть від задрипанки Москви«, то об'єктивність вимагає також признати, що не Хвильовий був творцем цього клича, а Міхновський, Донцов, Єфремов, чиї ідеї зуміли впливати навіть на розчарованих в комунізмі українських комуністів. Особливо Донцов з найбільшою послідовністю і силою, нераз не тільки проти чужих ворогів, але і власних яничар, відстоював позиції української нації в боротьбі з Москвою. Він своєю ідеологічно-політичною творчістю дав українському народові ідейно-політичні підстави української державности. Натомість Хвильовий і »Хвильовизм«, незалежно від того, як хто до них ставиться, є лише проявом протверезіння від чаду ідей »загірної комуни«, що послужили Москві троянським конем, на якому вона в'їхала в Україну й поневолила український нарід. В ім'я »загірної комуни« Хвильовий вбиває матір, але »загірною комуною«, імпортованою з Москви, хоч би й під національним гаслом, не міг боротися проти Москви, тому скінчив самогубством, а його ідеї »загірної комуни« приснули, як миляна банька. Це наука й пересторога для сучасного й майбутніх поколінь, що шлях Хвильових — це шлях до самогубства. Тому то »Хвильовизм«, як продукт утопійних ідей українських комуністів, якби його не звеличати, завсіди був і є ідеєю самогубною, чужою українській психіці й традиціям, яка не веде до визволення, а до трагічного пострілу в себе самого.

Про популярність Донцова на ОСУЗ можуть більше сказати ті, які в той час уже були дорослими, а не малолітніми, та ті, які не шукають визволення України в »загірній комуні«. Як небезпечними були для Москви праці Донцова, свідчить хоч би такий факт, що совєтська преса спочатку, лаючи Донцова, цитувала уривки з його праць... З них саме, а не як каже п. Бендер з »відносної свободи« читати твори Донцова, студентство і старше громадянство мало можливість запізнатися з Донцовим. І, хоч Москва його скажено лаяла, та наслідки були такі, що для Кремля було краще заперестати в полеміці з Донцовим уживати цитат з його праць. Очевидно, що п. Вендер може про це й не знати, але хай тоді не компромітує себе і газету, якої редактор, мабуть, також про це не знає...

Цих кілька слів висловлюємо лиш на маргінесі, не маючи бажання входити в дискусію з людьми, яким бракує знання в справах, про які пишуть. Вищенадрукований лист п. І. Крушельницького характеристичний тим, що він є чуттєвою реакцією теж »однолітка« п. Вендера, який виріс і виховався в тих же самих »підсовєтських обставинах«, але зберіг без усяких ворожих налетілостей свій традиційний український світогляд. Це не виїмок і в цьому находимо найсильнішу та найпереконливішу відповідь авторам вигуків »Дозвольте не погодитися!«.

**ЧИТАЙТЕ І ПОШИРЮЙТЕ »ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ«**

# Відійшли від нас...

18-го грудня 1952 р. згинув трагічною смертю провідний член ОУН **д-р Ярослав Дзиндра (Чубай-Мисик).** З його смертю Організація Українських Націоналістів утратила одного із передових, ідейних фанатиків української національно-визвольної революції. Цілий життьовий шлях сл. п. д-р Ярослава Дзиндри — позначений невтомною працею і гарячими стремліннями ідеаліста націоналіста-революціонера.

Народився він 1912 р. в Західній Україні. Вже, як молодий студент львівської гімназії, запізнавшись з політичною ідеологією українського націоналізму, а особливо творами Д. Донцова — він цілою своєю молодечою душею поринає в підпільній праці ОУН З того часу починається його твердий шлях українського націоналіста-революціонера: польська тюрма, укривання перед НКВД, марш похідньої групи ОУН аж над береги Чорного моря (1941 р.), в які: він бере участь, як чотовий, співпраця в »Ідеї і Чин«, а врешті, з підірваним здоров'ям, за дозволом Прозоду, виїзд за кордон. На терені Німеччини невтомна праця сл. п. д-р Я. Дзиндри на всіх відтинках українського громадського і політичного життя — поставила його в ряди прикладних українських патріотів, чесних, ідейних, непримиренних борців за свободу українського народу. В 1948-50 рр. працює він як Тереновий Провідник Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, бере активну участь у суспільно-громадському житті, як заступник голови і організаційний референт ЦПУЕ, та працює в АБН, як член Української Делегації. До останньої хвилини змістом його життя — була любов і боротьба за найвищі ідеали нації.

З болем і жалем попрощали його друзі і українське громадянство на вічний спочинок, але пам'ять про Нього, як про прикладного українського патріота, націоналіста-революціонера, осталась назавжди.

* * *

4-го січня 1953 р. несподівано помер бл. п. о. радник **Емануїл Кордуба.** Ця вістка стала болючим ударом для української громади у Великій Британії та всіх, хто знав бл. п. о. рад. Е. Кордубу. Належав Він до тих священиків, що своє служіння Богові вміють пов'язати з глибокою любов'ю до свого народу. З такою любов'ю до українського народу і працею для нього, сповняв він гідно свої обов'язки душпастиря.

Після закінчення теології у Львові та душпастирської праці по селах Західньої України, бл. п. о. рад. Е. Кордуба відбув твердий воєнний шлях, як старшина-священик гарматнього полку І-шої Української Дивізії. З Італії, тобто з табору воєннополонених у Римині переїжджає Він разом з »дивізійниками« до Англії і тут продовжає душпастирську працю серед своїх вірних. Через цілий час бл. п. о. рад. Е. Кордуба проявляв себе всюди щирим українським патріотом, активним суспільно-громадським діячем і працівником. Був він головою Мирового Суду Союзу Українців у Великій Британії (СУВ) та головою В-лу СУВ-у в Манчестері. Як невтомний патріот, бажаючи щиро визволення своєму народові, бл. п. о. рад. Е. Кордуба завсіди був дуже близький ідеям Воюючої України, щирий прихильник революційної ОУН.

Несподівана смерть вирвала Його з рядів української еміграції на 45-тому році життя. При великому здвизі народу попращали о. рад Е. Кордубу у вічність представники усіх українських установ у Великій Британії, а також представник ЗЧ ОУН. Покійного поховано в гробовці для католицьких священиків на цвинтарі Мостон у м. Манчестер.

**Всім, хто з нагоди Різдва Христового і Нового Року прислав нам побажання — складаємо щиру й дружню подяку.**

**Редакція і Адміністрація »В.Ш.«**

## КРІЗЬ ПРИЗМУ

13 грудня м. р. відбувся в Рочдейлі третій З'їзд духівництва і вірних УАПЦ у Великій Британії. Про сам перебіг з'їзду не згадуємо, бо про це писала вже деяка українська тижнева преса. Здається, що кожний чесний український патріот радіє, що УАПЦ у Великобританії щасливо, за Божою поміччю, отряслася від партійно-сектанських диверсій, ставши непорушною святинею для українців православного віровизнання. Може саме тому, що прийшлось уже раз так болюче відчути партійно-сектантську роботу певних елементів в житті УАПЦ у Великій Британії, так разюче на з'їзді впадало в очі легковажне, загрожуюче шкідливими наслідками, поступування групи т. зв. мельниківців. Знаємо чим покінчилися намагання опанувати УАПЦ іншою групою, якої члени в більшості, на щастя, свосчасно опам'яталися і відступили від злочинного наміру зробити церкву своїм партійним знаряддям. Декому навіть прийшлось вибирати між церквою і партією, але в усіх незіпсутих і морально нерозкладених вірних, почуття до церкви було сильніше.

Тепер на з'їзді УАПЦ показалися перші познаки подібних плянів і намагань мельниківців. Тому їх участь у з'їзді УАПЦ була »організована«, а »експансивність« нагадувала дітей, які легковажно бавляться святими речами. От хоч би такий жалюгідний факт: церковні видання УАПЦ продавалися за дверима зборів, а мельниківці зі своїми партійними виданнями влізли на залю, та розложилися при входових дверях.

Прикро було дивитися, коли після вибору Генерального Церковного Управління, майже всі »віруючі« мельниківці зникли зі залі, бо інші справи церкви вже для них не були цікаві.

Вони пішли »відпочивати« по своїх партійних »подвигах« на церковному з'їзді.

Тому порадою кожного чесного українця, а тим більше вірного УАПЦ, для партійних спекулянтів може бути тільки одне: опам'ятатися поки час, щоб не прийшлось знову справжнім вірним УАПЦ брати в руки батіг і виганяти торгівців із Божого Храму.

* * *

Звертаємо також у кількох словах увагу на диверсійні, негідні жодного українського угруповання методи провокацій мельниківців, стосовані в останньому часі до революційної ОУН. Ми не знаємо, чи це діється за відомом проводу ОУН п. Мельника, чи може це тільки прояви »діяльности« здеморалізованої місцевої мельниківської »верхівки«.

Зараз після уступлення Степана Бандери з посту Голови Проводу ОУН. який (пост) він передав Голові Проводу ОУН на Рідних Землях, місцевий мельниківський »провід« уважав за доцільне випустити спеціяльне число свого внутрішнього »Інформатора« з такими інсинуаціями про цю подію, що ні одна інша українська політична група не зважилась на подібний крок, незалежно від її ставлення до революційної ОУН. Звідки такого »надхнення« набралися мельниківські »проводирі« нам не відомо, та все ж таки ми мовчали, бо не уважаємо за честь мати своїми противниками людей, які користуються такими методами. Очевидно, що нікому з членів революційної ОУН і на думку не прийшло покористуватися »простягненою рукою« мельниківців, які своїми інсинуаціями хотіли викликати дезорієнтацію серед членів і прихильників революційно-визвольного табору, взиваючи, між іншим, »бандерівські низи« повернути до »матірного пня« під »опіку« п. А. Мельника. Але на цьому »патріотична« робота мельниківців не закінчилась. Підшиваючись під членів революційної ОУН, висилають вони різні свої цикльостилеві фальсифікати на адреси членів, симпатиків, прихильників і взагалі українських патріотів, щоб викликати дезорієнтацію і розгубленість, а разом з тим зневіру в Український Визвольний Рух. Членство і симпатики ОУН, як на Ріних Землях, так і закордоном, вели і ведуть боротьбу з різного роду провокаціями і інсинуаціями, тому з погордою сприймають усякі наслідуваня таких і подібних провокацій, бо вони випливають з загальновідомого неукраїнського джерела... А для перестороги українського громадянства, мабуть, вистачить цих кілька слів.

**Н. Д.**

* * *

## ДВА СВІТОВІ ГІГАНТИ

Найбільшими містами в сьогоднішньому світі є Лондон і Нью-Йорк. Ще донедавна Лондон мав запевнене становище найбільшого міста в світі, однак тепер його конкурент Нью-Йорк має щораз більше виглядів на перемогу.

В січні ц. р. проголошено, що людність Нью-Йорку виносить 8,053.000, а остання статистика Лондону подає 8,346.137 мешканців, тобто тільки 300.000 більше від Нью-Йорку.

»Великий Лондон« займає простір 721 кв. миль (анг.), а »Великий Нью-Йорк« — 359 кв. миль. І Лондон і Нью-Йорк є також великими портовими містами.

При такому великому скупченні населення, дуже важною проблемою є забезпечення відповідної кількости транспортових середників і влаштування взаємної комунікації. В цьому відношенні Нью-Йорк має перевагу над Лондоном едино в кількості телефонічних апаратів, натомість Лондон має рішучу перевагу в транспортових середниках. Кількість телефонічних абонентів у Нью-Йорку виносить 2,956.832, а в Лондоні тільки — 1,665.228. Сітка поїздів у Лондоні виносить 4 тисячі миль, а в Нью-Йорку — 1 і пів тисячі миль. Сітка підземних поїздів, тобто Лондонського »андергравнд« має 248 миль довготи і майже однакову кількість довготи має Нью-Йоркський »сабвей« і »елевейтд«, бо 239 миль. Натомість Лондон має 253 милі троллебусів у відношенні до 59 миль Нью-Йорку. Автобусів Лондон має понад 3 і пів тисячі миль, а Нью-Йорк тільки 723 миль. При цьому слід відзначити, що лондонські поверхові троллебуси та автобуси можуть обслуговувати значно більшу кількість пасажерів, ніж Нью-Йоркські. Та все ж таки при сучасних динамічних проявах американського життя, Нью-Йорк має всі дані, щоб вкоротці мати перевагу над Лондоном.

Дуже відмінна є національна структура Лондону і Нью-Йорку. Лондон, щойно по другій світовій війні, має деяку кількість чужинців, а до того часу склад його мешканців мав цілком однонаціональний,чи радше брітанський характер з участю представників усіх брітанських доміній і колоній. Нью-Йорк має характер різнонаціональний, так, напр., живе в ньому понад 1 мільйон мешканців італійського, і аж два мільйони жидівського походження (25 проц. всіх мешканців Нью-Йорку — є жидівського походження), а також біля пів мільйона муринів. Кількість мешканців жидівського походження в Лондоні виносить біля 280.000.

Гербом Лондону є червоний хрест Св. Юрія і меч апостола Павла.

Гербом Нью-Йорку є старий голяндський вітрак, два бобри і дві діжки муки.

**(Д.П.)**

* * *

### НА ПРЕСФОНД »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

Під час спільної вечері Різдва Христового в м. **Болтоні**, присутні склали — 2 ф. 17 ш. 6 п.

ПП. Ю. Дорожинський та І. Калинюк **Порт Аліс, Канада**, склали по 5 долярів.

П. А. Когут **Мідлесборов** — 2 фунти.

**На »Український Обсервер«**

П. А. Когут, **Мідлесборов** — 2 фунти.

**Всім Жертводавцям — щира подяка.**

Printed for Ukrainian Publishers Ltd. by M. Caplin & Co. Press Ltd., 1-2 West Street. Croydon. Tel. CROydon 2347.